

TAPATYBĖ BE ĮVAIZDŽIO

Šią vasarą Vilniuje, Nacionalinėje dailės galerijoje, atvėrta paroda „Aniceta, Stasys, Teresė, Jonas, Janė, Petras, Mykolas, Uršulė, Anupras ir kiti. Čiabuvių pasakojimai“¹, kurioje, pasitelkus fotografijų, sakytinius tekstus, dienoraščius ar kitus asmeninius fotografijų herojų užrašus, taip pat liaudies meną – sakraliąją skulptūrą, prieverpstes, kaukes, audinius ir kitus daiktus, buvusius kasdienio fotografijų herojų gyvenimo (ar šventės) dalimi, pasakojama apie XIX a. pab. ir XX a. lietuvius. Istoriniai XIX a. bei XX a. kraštotyros ekspedicijų archyvuose atrasti kaimo žmonių portretai bei kiti vaizdai išdėstyti chronologine seka. Jie atspindi ir laiko tėkmę, ir savotiškus istorijos užutėkius, kur ši tėkmė sustojusi, – rodos, bėgantis laikas mažai ką tekečia. Toks tautos (liaudies?) gyvenimo pasakojimas gerokai skiriasi nuo profesionaliajame mene, šiuo atveju – tapyboje, ir net XX a. I p. Balio Buračo ir bendraminčių kurtų kaimo gyvenimo vaizdinių. Tad šįkart – tapatybė be įvaizdžio. Apie visa tai kalbamės su menotyrininke, kultūros istorike ir parodos kuratore dr. Margarita MATULYTE.

■ *Mane suintrigavo parodos pristatyme nuskambėjęs teiginys, kad ši paroda yra Jūsų tyrimų dalis, vienas iš jo etapų. Ar galėtumėte atskleisti, ką Jūs tiriate?*

Esu kultūros istorikė, dirbu Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje ir Lietuvos kultūros tyrimų institute, kurio ilgalaikėje programoje ir pradėjau tyrimą kodiniu pavadinimu „Tapatybė be įvaizdžio“. Taikau keliasluoksne metodologinę prieigą: viena vertus, man rūpi ideologiniai etnologijos aspektai, tačiau juos jungiu su sociokultūrinės antropologijos diskursu, t. y. sukonstruoju metodus, įgalinančius naršyti kaimo socialinę realybę retrospektyviai.

Į šių tyrimų teritoriją įžengiau per muziejininką, fotografą ir aktyvų Šiaulių kraštotyros draugijos narį Stasį Vaitkų (1907–1989). Pirmąją publikaciją apie jo veiklą paskelbiau dar 2014 m.², o kiek vėliau rekonstravau ir jo biografiją³. Iki pažinties su Šiaulių kraštotyrininkų darbais savo tyrimuose daugiausiai rėmiausi Pauliaus Galaunės, Adomo Varno, Balio Buračo sukaupta medžiaga, o Stasio Vaitkaus, Pelikso Bugailišio ir jų bendraminčių dėka supratau, kad yra ir kita, mažai

žinoma Lietuva. Nors tarpukariu visų etnografų, muziejininkų, kraštotyrininkų santykis su etniniu paveldu buvo panašus – formuojant kolektyvinę tautinę tapatybę siekta surinkti, sukaupiti ir išsaugoti nykstančios praeities liudijimus, bet atranka, supratimas, kas yra verta amžininkų ir ateities kartų dėmesio, smarkiai skyrėsi. Kauno, tuometinės sostinės, specialistai, įmuziejindami paveldą, pagal savo kriterijus atsirinkdavo įspūdingiausius objektus, atspindinčius regionų ypatybes ir mūsų tautinį išskirtinumą, unikalumą, tad jie, kurdami lietuviškąjį metapasaulį, kraštą fiksavo atrankiniu būdu. Pavyzdžiui, B. Buračas dienoraščiuose rašė, kad vieni kaimuose aptikti dirbiniai jam yra patrauklūs, gražūs, o kiti – negražūs. O koks tautodailės objektas, tarpukario samprata, yra gražus? Arba kas buvo gražu konkrečiai B. Buračiui? Taip, tarpukariu taikyti estetiniai kriterijai ir ano meto ideologinės nuostatos yra mūsų kultūros dalis, bet norint suvokti praeitį (ar atliekant mokslinį tyrimą), svarbu neantrinti ano meto refleksijoms, o į jas pažvelgti kritiškiau. Todėl negaliu sakyti, kad B. Buračas dokumentavo XX a. I pusės Lietuvą – veikiau jis kaupė mūsų simbolinį kapitalą.

Vienas mano tyrimo tikslų yra nukreiptas į socialinės realybės atodangas, ieškant atsakymų alternatyviuose šaltiniuose ir atsiribojant nuo reprezentacinių įvaizdžių, tapatybės sampratų, kultūrinėje atmintyje dominuojančių stereotipų. Tad pasidairiau plačiau ir atidžiau, visų pirma Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomame žymiajame kraštotyros archyve (priminsiu, kad Šiaulių kraštotyrininkų ekspedicijos buvo pradėtos rengti 1927-aisiais, o paskutinės vyko jau karo metais), ir supratau, kad šiauliečiai dirbo kiek kitais principais nei sostinės muziejininkai ir etnografai. Iki

1 Paroda veikia 2021 07 17– 09 26, ją lydi veiklos už džišiosios salės ribų: instaliacija „Laikų laukas“ – šalia galerijos, Konstitucijos pr., kylantis miežių laukas, atliepantis parodoje keliamus tapatybės ir atminties klausimus; garso projektas „Čiabuvių fonogramos“, taip pat plati kūrybinių dirbtuvių programa „Kas aš esu?“. Daugiau apie parodą ir ją lydinčias veiklas galite sužinoti svetainėje www.ciabuviuspasakojimai.lt

2 Margarita Matulytė. Tapatybė be įvaizdžio. Prieškario Lietuva Stasio Vaitkaus ekspedicijų fotoarchyve. // *Sovijus*, 2014, t. 2, Nr. 2, p. 25–40.

3 Margarita Matulytė. Stasys Vaitkus: „Tik dvasinė kultūra padės žmonijai pasiekti tobulumą“. // *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, 2015, t. 17, p. 9–22

šiол šis archyvas dar labai mažai tyrinėtas, nors jis išsamiai atskleidžia kaimo kasdienybę ir parodo tą kitą, nemitologizuotą Lietuvą. Šiaulių kraštotyrininkai, vadovaudamiesi Igno Končiaus kraštotyrinio darbo metodais, dalykiškai ir tvarkingai (ne atrankiniu būdu) fiksavo kaimo gyvenimo struktūrą. Jie braižė, piešė, fotografavo, darė detalius aprašus ir stengėsi surinkti kuo daugiau informacijos apie apylinkės kraštovaizdį, sodybų sandarą, visą kaime vykusią ūkinę veiklą. Ne mažiau jiems rūpėjo ir kaimo žmonių likimai, jų šeimų istorijos – baudžiava, žemėtvarka, emigracijos, individualios patirtys. Mane nustebino ne tik jų atidumas aplinkai, bet ir tai, kad jie neidealizavo, nekūrė kaimiškos idilės metaforų. Tarkim, B. Buračo sukurti dievdirbių portretai (Augustino Potockio, Jono Glodenio ar Juzumo Einingio) yra tipiškos inscenizacijos (meistrai su savo dirbiniais, kūrybinio proceso metu), o S. Vaitkaus fotografijoje tas pats Augustinas Potockis su žmona Barбора sėdi ant lovos savo kambaryje ir žvelgia tiesiai į objektyvą. Tai tik ramus esaties liudijimas, net neįsiamžinimas, ir be jokių deklaravimų – vaizde nėra nė ženklo apie šio žmogaus išskirtinę dievdirbio profesiją. B. Buračo vaizdinis pranešimas labai aiškus, švarus, be pašalinių trikdžių, kurie galėtų nukreipti interpretacijas kita, nei fotografo sumanyta, linkme, o S. Vaitkus užgriebia realybės fragmentą su visu „triukšmu“, neprognozuojamais atsitiktinumais, kaip kad kadre netikėtai pasisukusia katės uodega. Jo fotografijose matai to meto kaimo žmonių socialinę padėtį. Ir rašytinis kontekstas, kurį pateikia kraštotyrininkai, yra ypač svarbus, išplečiantis vaizdinius kodus.

Dar pastebėjau, kaip laisvai, nesivarždami valstiečiai dalijosi su kraštotyrininkais savo žiniomis ir pasakojimais. Jiems buvo skiriamas nuoširdus dėmesys, prašoma ne tik atverti skrynią su kraičiu ar parodyti daržą ir paaiškinti, ką ten augina, bet ir papasakoti apie savo kasdienes rūpesčius. Deja, tiems, kas rinko tautos simbolinį kapitalą, tai mažiausiai rūpėjo.

Ar tai ir paskatino surengti parodą?

Kraštotyrinė medžiaga mane labai sujaudino, supratau, kad svarbu iškelti šį pamatinį kultūros reiškinių, bet tyrimai ir jų publikacijos – viena, o paroda – visai kas kita. Ją surengti prikalbino dr. Lolita Jablonskienė, Nacionalinės dailės galerijos vadovė. Labiausiai neramino ekspozicijos forma – kaip archyvinius dokumentus pateikti patraukliai ir iškalbingai, kaip teorinę koncepciją pristatyti plačiai auditorijai adresuotos parodos formatu?

Akivaizdu, kad iššūkį priėmiau ir, manau, jautrios bei talentingos architektės Sigitos Simonos Papluskaitės dėka, medžiaga prakalbinta subtiliai ir įtaigiai. Tačiau ne mažesnis iššūkis buvo surinkti parodai eksponatus karantino metu. Turėjau grįžti prie anksčiau tyrinėtų šaltinių, bet dėl suvaržyto judėjimo pandemijos metu jie būtų nepasiekiami, jei ne kolegos: Šiaulių „Aušros“ muziejaus direktorius Raimundas Balza suteikė leidimą gauti skaitmeninį Šiaulių kraštotyros ekspedicijų archyvą (89 bylos, kuriose net 15 851 puslapis!), konsultavo ir visą informaciją apie rūpimus eksponatus siuntė Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus kolegės, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyvo skyriaus vadovė dr. Austė Nakienė ir jos kolegės sudarė galimybę dirbti su tautosakos medžiaga (parodos garso instaliacijos autorius Marius Juknevičius tyrinėjo garso įrašus, kurių dar nedidelė dalis pasiekama instituto administruojamoje internetinėje tautosakos garso įrašų duomenų bazėje, parodos koordinatorė Ugnė Marija Makauskaitė kėlė tautosakininkų ekspedicijų bylas, kurių puslapius fotografavo ir siuntė man tekstų fragmentų atrankai). Paminėjau tą nelengvą parodos rengimo „virtuvės“ darbą tik su keliais pagrindiniais parodos šaltiniais. Ne mažiau svarbus yra mano įdirbis su XIX a. medžiaga, kurios tyrimai, apmąstymas ir paskelbtos publikacijos, sakyčiau, tapo parodos idėjine ašimi.

Ar galėtumėte trumpai nusakyti ir šių tyrimų esmę?

Kad suprasčiau analizuojamo reiškinių ištakas, pasiekčiau jo šaknis, pasitelkiau lietuvių etnoso etnografinių tyrimų, vykdytų XIX a. Rusijos mokslininkų, ideologinį lauką. Vertinant etnografų sukauptų žinių patikimumą, svarbu suprasti jų programines nuostatas ir angažuotumą caro valdžios vykdomai Lietuvos kolonizavimo politikai. Juk etnografai ne tik rinko duomenis apie lietuvių materialinę bei dvasinę kultūrą, bet ir rengė charakteristikas, analizavo etnogenezę, siūlė įvairius komunikacijos modelius, kurie padėtų įgyvendinti rusifikavimo programą⁴. Julijaus

4 Margarita Matulytė. XIX a. etnografija Lietuvos kolonizavimo procese. // *Vakarykščio pasaulio atgarsiai: mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Lietuvos valstybės atkūrimo 100-osioms metinėms*, sud. Margarita Matulytė, Romualdas Juzefovičius, Rimantas Balsys, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, p. 296–305; Margarita Matulytė. Michailo Muravjovo tautinės politikos žemėtyros ir tautotyros pagrindai. // *Lituanistica*, 2018, t. 64, Nr. 3 (113), p. 207–220.

Stasys Vaitkus (1907–1989). Dievdirbys Augustinas Potockis (1852–1945) su žmona Barbora. Maudžiorų k., Luokės vlsč. (dabar – Kelmės r. sen.). 1937 m., skaitmeninis atspaudas. Saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje

Kuznecovo, Eduardo Volterio, Povilo Višinskio ir kitų Rusijos mokslų akademijos, Rusijos imperatoriškosios geografijos draugijos, Sankt Peterburgo imperatoriškojo universiteto mokslininkų ekspedicijų metu surinkta medžiaga, jų išvalgos mums yra nepaprastai vertingas šaltinis, nepaisant to, kaip jie sukaupę informaciją interpretavo ir kokiais tikslais ją naudojo. Įdomus ir vertingas yra Geografijos draugijos archyvas, kur atradau Rusijos kolonizatorių kėslus patvirtinančius dokumentus. Archyve yra dirbę Lietuvos etnologai ir istorikai (tarkim, dr. Darius Staliūnas, tyrinėjęs rusifikavimo procesus), bet moksliniai interesai nesusikerta net tas pačias bylas skaitant, nes kiekvienas tyrinėtojas ieško atsakymų į savo probleminius klausimus. Man įdomiausios buvo įtampos, juntamos politikų susirašinėjimuose su mokslininkais, jų diskusijose. Pavyzdžiui, Ivano Kornilovo (Vilniaus švietimo apygardos globėjo, 1867 m. inicijavusio Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyriaus steigimą Lietuvoje⁵) laiškuose, raštuose svarstoma apie tai, kaip vertinti tą lietuvių gentį, kaip su lietuviais kalbėtis, ko ten jiems trūksta. O iš kur žinios, kuo remtis – be abejonės, visų pirma etnografinių ekspedicijų rezultatais.

5 Margarita Matulytė. *XIX a. etnografija Lietuvos kolonizavimo procese...* p. 299.

Ne mažiau lituanistiniams tyrimams aktualus XIX a. kultūrinis židinys yra Kazanė. Pasidomėjau brolių Juškų dainyno pasirodymo kontekstu: kodėl būtent ten spaudos draudimo metais 1878–1882 m. buvo įmanoma išleisti jų parengtus veikalus lotynų raidynu, kokia bendruomenė, kokie šviesuoliai būrėsi Kazanėje⁶. Ten dirbę stiprūs Rusijos mokslininkai, kurie, kiek galėjo, buvo atsiriboję nuo politizuotos veiklos, suvokė Juškų darbo vertę ir rūpinosi publikavimu.

Tad mane domina politinės įtampos formos ir to meto socialinė realybė, arba kasdienybė. Na, o vienas iš parodos tikslų – ardyti stereotipus ir rekonstruoti kultūrinę atmintį, kuri, pasak Jano Asmano (Jan Assmann), „maitina tradiciją ir komunikaciją, tačiau tai nėra vienintelė jos funkcija. Be jos negali įvykti pažeidimai, konfliktai, naujovės, restauracijos ar revoliucijos. Visi pasaulio, esančio anapus dabartinės prasmės, išsi-veržimai, primenantys tai, kas užmiršta, atgaivinantys tradicijas ar atnaujinantys tai, kas buvo nuslopinta.“⁷

6 Margarita Matulytė. Antano ir Jono Juškų mokslinės veiklos Kazanėje ideologiniai kontekstai. // *Acta Linguistica Lithuanica*, 2019, t. 81, p. 199–214.

7 Jan Assmann. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 8.

Stanislovas Kazimieras Kosakovskis (1837–1905). Vaitkūnų kaimo valstiečiai. Vaitkūnų k., Ukmergės vlsč. (dabar – Ukmergės r. sav.). 1902 m., skaitmeninis atspaudas. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlonio dailės muziejuje

Turime aiškiai artikuliuotas vertybes, suformuotus archetipus, universalizuotus tapatumo ženklus, bet nesusimąstom, iš kur visa tai. Juk ši prieverpstė priklausė Pranei, o tą dainą dainavo Kazys.

Kaip tik Juškos pirmieji ir atkreipė dėmesį, kad už dainos teksto yra ir jos pateikėja ar pateikėjas, jų dainyne jau surašytos ir dainininkų pavardės...

Taip, Juškos pademonstravo profesionalų mokslinį santykį su šaltiniu. O mano sumanytas ilgas parodos pavadinimas „Aniceta, Stasys, Teresė, Jonas, Janė, Petras, Mykolas, Uršulė, Anupras ir kiti. Čiabuvių pasakojimai“ primena, kad ne anonimai mums perdavė savo patirtis, o konkretūs žmonės, kurių vardai ištirpo laike, juos sulydė didieji pasakojimai. Lietuviškoje pavadinimo versijoje įvardinti vieni vardai, o angliškoje – kiti, taip pratęsiant čiabuvių pasakotojų sąrašą. Parodoje „prakalbinta“ apie 150 herojų, dalis jų vardų yra įtraukti į pavadinimą, tačiau keli vardai yra man, kaip kuratorei, asmeniškai brangūs. Tad vardų sąrašas pavadinime yra atvira ir slapta dedikacija.

Daugiausiai klausimų, net ginčų kelia čiabuvio sąvoka. Žinoma, aš suprantu jos reikšmę

bei neigiamą konotaciją ir vartoju tiksliai. Neutralus sinonimas „vietinis“ nepabrėžtų tyrimo problemos, neatskleistų parodos koncepcijos, kuriai svarbūs chronologiniuose rėmuose sudėlioti ideologiniai kirčiai – nuo kolonizavimo iki sovietizavimo. Beje, kalbininkai žodį „čiabuvis“ aiškina paprastai: „vietinis nuolatinis šalies gyventojas, sinonimas – autochtonas, senbuvis“ – be politinio šleifo. Parodoje pabrėžiu dvi „čia buvimo“ dimensijas: laiką ir erdvę. Ekspozicijoje išskleidus trijų epochų gilaus kaimo panoramą, atsiveria lėta basakojų čiabuvių raida, per gerą šimtmetį vos pastebimi jų socialinio gyvenimo pokyčiai. Bet svarbiausia, kad būtent jie išsaugojo tiek tikrosios, archajiškos ir autentiškos, kultūros. Kai klausau, pavyzdžiui, 1964 m. savo istorijas pasakojančio ar dainuojančio žmogaus, juntų jo individualumą, charakterį. Jis ne tik perėmė pasaulėjautą iš tėvų ir senelių, bet ir pats dar vis tiki keisčiausiais dalykais (mitais, prietarais). Kai klausausi originalaus, ekspedicijoje įrašyto balso ir studijoje nepatobulinto garso, suprantu, kad tas kaimo žmogus dainavo apie save, o mes, tęsdami tradicijas, puoselėdami folklorą, jau ne apie save dainuojame, o apie juos. Kad mano daina būtų

Stasys Vaitkus (1907–1989). Antano Gedrimo sodyba. Gyvenamojo namo vidus. Pikelių k., Vaiguvos vlsč. (dabar – Kelmės r. sav.). 1937 m., skaitmeninis atspaudas. Saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje

tikra, turiu dainuoti apie save. Nereikia imituoti nei balsų, nei tembrų, tiesiog išdainuoti save... Labai svarbus, tiesioginis pranešimas yra pasakojimas per garsą, kurį įrašė Eduardas Volteris, Norbertas Vėlius, Jurgis Dovydaitis ir kiti krašto tyrėjai. Parodoje skambantys garso įrašai – Marius Juknevičiaus sukurta atvira garso kompozicija – tarsi dengia visą erdvę, nukelia į kitą laiką, perteikia jo atmosferą.

Tad parodoje yra labai daug sluoksnių, labai daug esminių dalykų atskleidžia eksponatai, socialinė fotografija yra tik vienas iš ekspozicinių komponentų.

Nuostabu, kad iš naujo atrandami šie unikalūs garso dokumentai. Kompozicijos autorius viliasi, kad „galbūt šie išlaisvinti garsai padės „susapnuoti“ neideologizuotą ir į rėmus mažiau spaudžiamą kaimo kultūros paveikslą“⁸. O etnine kultūra besidomintiems jie vis dar savi ir atpažįstami. Tad sugrįžkime prie fotografijų...

Fotografijose mes matome žmogaus žvilgsnį, jo basas kojas, nuo sunkių darbų surambėjusias

rankas ir saulėje įdegusius, pajuodusius veidus. Tas tiesioginis santykis su realybe, ta tiesa mus sukrečia todėl, kad šie fotografai-kraštotyriminkai nevykdė ideologinių užduočių, jie tiesiog fiksavo. Nesvarbu, aplinka graži ar negraži, jauki ar trikdanti. Jų tikslas buvo surinkti išsamią kaimo dokumentaciją istorijai, o ne sukurti reprezentatyvius kraštovaizdžio vaizdus, surinkti mitines-simbolines vertybes. Kita vertus, ir patys herojai nesureikšmino fotografavimo akto – retas kuris prieš kamerą pasipuošė (net ne tautiniais rūbais, kukliais išveginiais) ar bandė paslėpti skurdo pėdsakus, nes pasitikėjo kraštotyriminkais, suprato, kad niekas iš jų paminklo nekurs. Būtent tas neįpaminklinimas padėjo sukurti neįtikėtiną fotografiją, kurioje sutelktas stiprus socialinis turinys.

Verta prisiminti policijos reporterį Jakobą Risą (Jacob Riis), XIX a. pabaigoje fiksavusį JAV socialinę dugną („How the Other Half Lives“), sociologą Luisą Hainą (Lewis Hine) XX a. pradžioje fotografavusį vaikų darbo išnaudojimą ir panašiai. Šie fotografai nekūrė meno, bet jau seniai yra akiratyje meno institucijų, tokių kaip Smitsonijos institutas (Smithsonian Institution), Džono Polo Geti muziejus (Getty Museum), Airijos nacionalinė galerija (National Gallery of Ireland), Niujorko Modernaus meno muziejus (MoMA), Džordžo Istmano muziejus (George Eastman Museum) ir kt. Rengiamos parodos, leidžiami albumai, įsigijami jų darbai. Pasaulyje jau seniai pasikeitė estetikos,

8 Marius Juknevičius. Garso instaliacija. // *Aniceta, Stasys, Teresė, Jonas, Janė, Petras, Mykolas, Uršulė, Anupras ir kiti. Čiabuvių pasakojimai*: [parodos leidinys]. Sud. Margarita Matulytė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2021, p. 56.

Stasys Vaitkus (1907–1989). Ona Steponavičienė prie staklių. Minaičių k., Padubysio vlsč. (dabar – Šiaulių r. sav.). 1938 m., skaitmeninis atspaudas. Saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje

Norbertas Vėlius (1938–1996). Teklė Kareivaitė (68 metų). Nevardėnų k., Gardiškės apyl. (dabar – Telšių r. sav.). 1962 m., skaitmeninis atspaudas. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

fotografijos kompozicijos ir formos samprata, ir tik punktyras pradėjo skirti tai, kas yra menas, ir kas yra dokumentas. Beje, tarptautinėje menotyroje yra aiški socialinės fotografijos žanro samprata. Socialinė fotografija visų pirma yra nukreipta į skausmingų visuomenės problemų atodangas, tai problemų parodymas ir paskatinimas jas spręsti. Nors parodoje eksponuojamos fotografijos sukurtos kitais tikslais, bet jos vykdo ir socialinę funkciją. Maža to, kad tai yra pasakojimai, kasdienybės atvėrimas, tai ir labai aštrus, skausmingas socialinis pranešimas.

Galėtume pridėti – ir vizualinės antropologijos dokumentas?

Ir vizualinė antropologija, be abejonės. Pavyzdžiui, P. Višinskis ne tik fotografavo, jam rūpėjo ir antropologinė žemaičių charakteristika⁹. Jis net išmatuodavo savo herojus (parodoje turime tokį liudijimą). Tiesa, kitų kraštotyrininkų fotografijose nėra akivaizdžiai matoma antropologinė prieiga, tačiau informacijos sociokultūrinės antropologijos tyrimams suteikta pakankamai. Tarkim, galime tipologizuoti personažus pagal N. Vėliaus

fotografijų archyvą, nors jis, fiksuodamas savo pasakotojus, to nesiekė.

Esate menotyrininkė, fotografijos meno istorikė, tad pasirinkimq, kuriuos kadrus eksponuoti, lėmė ir estetišis santykis? Ar buvo ir kitų atrankos kriterijų, tarkim, rinkotės fotografijų, kurių lydi įdomus pasakojimas?

Neturiu specialios metodikos, tiesiog moku skaityti vizualinį tekstą. Kita vertus, vaizdų atrankos kriterijus lemia tyrimų ar parodos objektas. Šiuo atveju man rūpėjo čiabuvių pasakojimai, tad ieškojau žmogaus. Žinoma, jei rasdavau dvi vieno personažo fotografijas, kurios abi vienaip ar kitaip yra įdomios, turėjau rinktis. Lemiamas kriterijus – nerafinuota realybė. Kad vaizde būtų kuo mažiau dirbtinumo, kuo mažiau sintetinių elementų. Pavyzdžiui, parodoje yra Zosės Marcišauskienės šeimos fotografija. Rodos, ji neturėtų patekti į ekspoziciją, nes herojai pozuoja: visi pasipuošę, išėjo į kiemą, sustojo. Bet ir ši fotografija nėra dirbtinė – tai įsiamžinimo momentas, o žmonių žvilgsniuose atsispindi charakteriai – kokie jie skirtingi ir kartu vienodi. Ir svarbiausia maža detalė, kuri sugriauna „teisingą“ portretą – fone ne dekoracija, o šabakštynas!

Fotografijoje visada pastebiu paraštes, tai, kas yra neprognozuojama, ir jei menininkas yra

⁹ Žr. Povilas Višinskis. *Antropologinė žemaičių charakteristika*. Sud. Gintautas Česnys. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2004.

Jurgis Dovydaitis (1907–2001). Piemenys. Miežionių k., Pabarės apyl. (dabar – Šalčininkų r. sav.). 1952 m., skaitmeninis atspaudas. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

sąmoningas, konceptualus, jis sprendžia, koks turinys ir forma užpildo jo kūrinį. Taip atradau fotografą Algirdą Šeškų – ir sau, ir kitiems. Kai pirmą kartą jis atvežė iš sandėliuko parodyti dėžę apipelijusių nuotraukų, kolegės manęs klausė – ką tu čia matai? O man tai buvo sproginimas! Surengėme pirmą parodą Nacionalinėje dailės galerijoje, ir A. Šeškus buvo išgirstas – šiandien jo darbai yra klasika. Jo fotografija taip pat buvo periferinė, kaip ir nepretendavo į meną (nors autorius buvo menininkas, metęs ir meną, ir savo archyvus). O dabar jis iš to archyvo kuria vis naujus pasakojimus, kurie yra be galo įdomūs ir keliauja po įvairiausias tarptautines parodas.

Mane atbaido universalūs, stereotipiniai dalykai, bet visada patraukia kokia piktžolė, – ją rožių lauke galiu pamatyti ir išskirti kaip unikumą. Čia pat suprantu, kad ta piktžolė – tai mūsų laukų motina, ji joks ne unikumas, bet ji – individas.

Bene daugiausia parodoje Stasio Vaitkaus fotografijų, kuris fotografavo ir prieškario ir pokario ekspedicijose. Greta – Jurgio Dovydaičio ir Norberto Vėliaus fotografijos. J. Dovydaičiui fotografija buvo labai

svarbi, išlikęs milžiniškas jo fotoarchyvas. O N. Vėliui tai tik pagalbinis instrumentas, būdas įamžinti geriausius pateikėjus. Ar galėtumėte juos palyginti, pakomentuoti?

Šie trys etninės kultūros tyrėjai ir dokumentuotojai – fotomėgėjai. Fotografija jiems nebuvo meninės išraiškos priemonė, tačiau autorinis braižas pastebimas, stilius, nors netolygus, bet atsekamas. Spėju, kad vaizdo formos pasirinkimą diktavo ekspedicinės sąlygos, objektų fiksavimo tikslai, nes visų trijų archyvuose galima aptikti ir estetizuotų vaizdų, ir visiškai primityvių kadrų. Stasys Vaitkus baigė Kauno meno mokyklą, Šiaulių kraštotyros archyve gausu ne tik jo fotografijų, bet ir piešinių, brėžinių, kurie rodo profesionalius įgūdžius, tačiau fotografuojant ekspedicijose jo menininko ego likdavo antrame plane. Jurgio Dovydaičio fotoarchyvas, kaip pastebėjote, didžiulis – juk apskritai jo sukauptos tautosakos archyvas (ne tik fotografijų, bet ir rankraščių, garso įrašų) yra kone didžiausias. Begalinis darbštumas, smalsumas bei veržlumas paliko pėdsakus ir fotografijose – išsiveržia ekspresyvumas ir dairymasis

į šalis. Koncentruočiausias Norbertas Vėlius – visų pirma jam rūpėjo tautosaka, todėl pateikėjus fiksavo kone protokoliškai, tačiau ne vienas jo herojų portretas turi vidinės šviesos. Tautosakininkas mokėjo juos išgirsti, todėl be ypatingų pastangų pagaudavo savo pasakotojų mąslius ar užsisvajojusius žvilgsnius. Bet svarbiausia, kad visų trijų didžiųjų asmenybių fotografijos yra humanistinės, socialinės, sudėtingo laiko ir žmonių gyvenimų blyksnių talpos.

Dar pakreipsiu kalbą truputį kitaip – Jūsų herojai tikriausiai turėjo ir savo asmeninį albumėlį, su vestuvių, laidotuvių fotografijomis ir vietos fotografų darytais jų portretais. Tad jie patys apie save pasakojo kiek kitaip.

Herojų albumėliuose sugulė ta atmintis, kurią jie nori palikti sau ir po savęs. Juk jie renkasi, kokios

gyvenimo akimirkos yra svarbios ir turi būti užfiksuotos, maža to, po to jie patys iš jų sukuria savo istoriją. Aš vengiau tokių personalinių atsiminimų ir jau sukurtų mažųjų naratyvų, kaip, beje, ir bet kokių apeigų, tradicijų fotografijų, nes nukrypčiau į etnografiškumą. Man svarbus žmogus, taigi – žvilgsnis *en face*, o kontekstą suteikia mano specialiai parinkti tekstiniai pasakojimai, kuriuos papildė garsas, artefaktai. Bet parodoje aš nekuriu naujo didžiojo pasakojimo, tik atveriu šaltinius. Gal vėliau, kai parengsiu monografiją, pateiksiu ir savo poziciją, savąjį pasakojimą, bet dabar aš nuo jo susilaikau, tik visus mus paraginu – jau laikas papildyti ir išplėsti savo kultūrinę atmintį.

Parodoje minėtieji mažieji pasakojimai lydi daugumą fotografijų. Kartais jie tokie išsamūs, įtraukiantys, kad nurungia ir vaizdų kalbą. Kaip jie rinkti, ką

Jurgis Dovydaitis (1907–2001). Ona Vainičienė (66 metų), Jadvyga Vainičienė (60 metų). Daumilų k., Sarių apyl. (dabar – Švenčionių r. sav.). 1955 m., skaitmeninis atspaudas. Saugoma Lietuvos literatūros ir tautosakos institute

Norbertas Vėlius (1938–1996). Gedvyga Žemeckienė (64 metų). Ruškos k., Gardiškės apyl. (dabar – Šilalės r. sav.), 1962 m., skaitmeninis atspaudas. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

rūpėjo atskleisti? Be fotografijų ir jas lydinčių tekstų eksponuojamas ir liaudies menas. Vėlgi smalsu, kas lėmė būtent tokį pasirinkimą?

Jei minėtuose archyvuose prie fotografijos nebuvęs jos herojaus tekstas, tai ieškojau pasakojimo iš to paties valsčiaus, kurį ten gyvenęs žmogus tikrai turėjo girdėti, žinoti. Arba svarsčiau, apie ką, pavyzdžiui, 1896 m. Vaitkūnų kaimo moterėlės galėjo dainuoti? Radau Mečislovo Davainio-Silvestraičio (1849–1919) tame pačiame Ukmergės valsčiuje 1891–1893 m. darytą dainos nuorašą („Tikra motula, taj žolinėlis, o nie tikroja, taj aršketėlis...“). Daina apie sunkią moters dalį išplėtė fotografijos žinutę, ir vaizdas jau skaitomas kitaip, giliau. Juk paroda yra tam tikras spektaklis.

Vizualųjį ir prasminį spektakliškumą praturtina čiabuvių gyvenimo atributai. Pasirinkau

tris artefaktų grupes – kaukes, prieverpstes ir Išganytojus, – kurias vėliau, architektui pasiūlius, papildėm audiniais ir kėdėmis. Kodėl Išganytojai? Visų pirma todėl, kad krikščionybė yra kaimo žmogaus tapatybės dalis. Konsultavausi su dr. Skaidre Urboniene – ištis Išganytojo atvaizdas buvo vienas brangiausių, artimiausių ir universaliausių šventųjų, į kuriuos kreipdavo žvilgsnį, mintis ir maldas kaimo žmogus. Nukryžiuotasis, Rūpintojėlis, Jėzus Nazaretis, Švč. Jėzaus Širdis, Jėzaus laidotuvės ir kiti bibliniai siužetai užpildydavo namus, kiemus, vieškelius, kapines. Prieverpstės, manau, taip pat yra ypatingas kaimo žmogaus gyvenimo atributas, nes be žinomos taikomosios funkcijos, jos, tarsi mediumai, yra pasakojimų, išpažinčių liudytojai. Jų plokštėse išraižyti ženklai (pasaulio medis, saulė, žvaigždės, augalijos ir gyvūnijos ornamentai, paukščių ir

širdelių motyvai, metai ir monogramos) – užkoduotas sakralus tekstas apie pasaulio ir gyvenimo sampratą, meilės, tikėjimo ir vilties žinutės.

Na, o kaukės?

Parodos pagrindiniai personažai būtent per kaukes personifikuodavosi į kitus: žydus, čigonus, vengrus, ubagus, taip išreikšdami mitologinį santykį su anapusybe, svetima, nepažinia erdve. O kadangi kaukes valstiečiai gamindavosi patys, tai jos atskleidžia, kaip jie mato tuos kitus. Bet įdomiausia, kad liaudies meno dalies atranką ekspozicijai pradėjau nuo Liongino Šepkos, Stanislovo Riaubos darbų, kurie vėliau atkrito. Garsius liaudies menininkus nukonkuravo nežinomi meistrai, tie, kurie tarsi neturėjo jokio suvokimo, kas yra teisinga ir gražu, bet išreikšdavo savaip.

Ir su audiniais panašiai nutiko. Jau baigiant šlifuoti ekspoziciją, supratom, kad sovietmečio „vagose“ trūksta audinių. Komandiravom architektę pas Dalią Bernotaitę-Beliauskienę į Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus Liaudies meno skyrių. Vietoj prašytų trijų audinių ji parsinešė septynis, nes niekaip negalėjo išsirinkti – viena už kitą gražesnės lovatiesės. Viena iš jų buvo rožinė, austa 1951 m. Vilkiškių kaime, su dirbtinio šilko siūlais. Specialistai pasakytų, kad ji nėra unikali, kad sovietmečiu tokios buvo paplitusios, bet, pamačiusi tą audinį, išsyk atkreipiau dėmesį į kuklią mūsų kaimo „prabangą“, kuri papildė Eugenijos Jatautaitės iš Raseinių rafinuotą pyrago receptą. Per tą dirbtinio šilko įpynimą įsileidom ir naujų vėjų.

Vis dėlto, kieno atžvilgiu Jūsų personažai yra kiti, svetimi?

Kultūros elito, t. y. tų, kurie kuria didžiuosius pasakojimus. Juose kaimo žmogus yra savas, bet kitas, paraštinis. Priminsiu, kad parodoje yra oficialiosios dailės dalis, kuri pabrėžia ideologinį aspektą ir eksponuojama atokiau nuo kasdienybės lauko (ekspozicinės vitrinos ir jų išdėstymas simboliškai atkartoja vagas). Žymių tapytojų kūriniai pristato trijų epochų idealizuotus ir romantizuotus Lietuvos vaizdinius, kuriuose pagrindinis herojus yra taip pat kaimo žmogus: Kanuto Rusecko (1800–1860) „Pjovėja“ (1844), Adomo Galdiko (1893–1969) triptikas „Lietuva“ (1937), Antano Žmuidzinavičiaus (1876–1966) „Vasara laukuose“ (1946). Šiuos kūrinius lydinčios politinių veikėjų citatos byloja, kad kaimo žmogus – etnosas – buvo tik žaliava, reikalinga jų didžiųjų projektų realizavimui.

Jie yra kiti ir miestiečio atžvilgiu. Kad ir mano pačios – nes aš juk kaimo visai neragavus. Gimiau Vilniuje, mano seneliai, tėveliai Vilniuje palaidoti, tad kaimo, į kurį galėčiau nuvažiuoti pabūti ar pavasaroti, aš neturėjau. Pirmasis rimtas sąlytis su kaimu įvyko šaltinių tyrimo metu. Bet ką iš tiesų patiria kaimo žmogus, aš nežinojau iki praeitų metų kovo...

Kai pradėjote rengti parodą?

Ne, kai pati persikėliau gyventi į kaimą. Aš nedalyvavau nei kraštotyros judėjimuose, nei etnografinėse ekspedicijose, ir man, kaip kultūros ir meno istorikei, to visai nestigo. Disertaciją rašiau iš sovietologijos – mane visada domino ideologiniai dalykai. Bet dar prieš pandemiją pradėjau kartoti dukrai, kad noriu į kaimą, – pajutau, kad man trūksta gamtos, ramybės, tylos. Ir jau praeitų metų kovą, kai prasidėjo karantinas, apsigyvenome savo sodyboje. Šiomet pirmą žiemą praleidome kaime, tiksliau, vienkiemyje – su krosnimis, o kartais – su neišvažiuojamomis pusnėmis, bet su internetu ir puikia galimybe dirbti nuotoliniu būdu. Tad „Čiabuvių pasakojimų“ paroda subrandinta kaime.

Kalbino Saulė MATULEVIČIENĖ

ABOUT IDENTITY WITHOUT IMAGE

This summer, the National Gallery of Art features the exhibit “Kazys, Ona, Juozas, Agota, Katrė, Stepas, Pranas, Eugenija, Vincas and others. Indigenous Narratives”. It is presented here in a conversation with art critic, exhibition curator Dr Margarita Matulytė. The object of the exhibition, which activates the indigenous narratives, is the Lithuanian ethnos or more precisely the country dwellers of the 19–20th c. who experienced the least influence of modernisation and preserved the most authentic and archaic culture. That is those others, the bearers of the ethnic identity, without whom the nation would not have come into existence, and the nationhood would not have been established. However, the social status and role of those others in the historical perspective always remained insignificant, as they stayed in the background. Kinfolks, but still – others.

By opening up the panorama of the deep countryside during the three historical periods (Czarist Russia, the First Lithuanian Republic, Soviet era), the most significant components of being of a humble person – time and space – are addressed. In the exhibition, a landscape woven from the indigenous narratives is expressed by their own created artefacts and testimonies collected by the photographers, ethnographers, ethnologists, folklorists. They reveal the villager's selves, slow development, and uncover a tacit cultural stratum.

Gervėčių apylinkės. 2010 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

ŽMOGAUS SUTVĖRIMAS

Dainius RAZAUSKAS

Apie pasaulio sutvėrimą žurnale jau buvo rašyta, tad šis straipsnis remiasi trimis ankstesniais: „Daukanto Perūnas“¹, „Daukanto sutvėrimas“² ir „Sutvėrimas šalčiu“³, – ir juos savaip tęsia. Pirmajame buvo parodyta, be kita ko, jog pasaulio kūrėjas, ar veikiau sutvėrėjas, gali būti Perkūnas, ir pasaulį jis sutvėrė savo šiluma (kaip perimą kiaušinį). Antrajame nagrinėtas vienas Daukanto sakiny, esą pasaulio kūrėją senovės lietuviai vadino „Sutvaru nuo žodžio sutverti, beje, kuris šilima pasaulį sutvirtino arba sukremino iš dumpių“. Pažymėtas bendrašaknių veiksmazodžių su-tvėrti ir su-tvėrtinti sugretinimas ir veiksmazodžio (su)tverti reikšmė ‘sutvirtinti’ kaip jo kosmogoninės reikšmės pagrindas bei šaltinis. Taigi (su)tverti pasaulį visų pirma reiškia jį sutvirtinti iš skysto pirmykščio chaoso („iš dumpių“), kurį mitologijoje atstoja pirmykščiai vandenys, pirmykštis vandenynas. Taip pat buvo pažymėtas sinonimas (su)kreikinti ‘(su)tirštinti’ ir jo savaiminis atitikmuo (su)kreikėti ‘(su)tirštėti’, paprastai vartojami kalbant apie pieno gaminius; taip pat sinonimas virkšti ‘kreikėti’ ir iš jo kilęs daiktavardis varškė visai taip, kaip, pavyzdžiui, slavų *tvarog ‘varškė’ yra bendrašaknis su lie. tverti(s). Taigi kaip iš skysto pieno tolydžio susitveria grietinėlė, grietinė, sviestas, rūgpienis, varškė, sūris, taip iš skysto chaoso yra sutvertas pasaulis. Pieno gaminių tvėrimasis – irgi veikiant šilumai – tad yra vienas iš būdingų pasaulio sutvėrimo buitinių pavyzdžių (greta minėto kiaušinių perėjimo). Trečiajame iš minėtų straipsnių buvo parodyta, jog sutvėrimas gali būti atliekamas ne tik šiluma, bet ir šalčiu, užtat vanduo, nuo šalčio sutvirtėjęs į ledą, yra vienas iš itin akivaizdžių pasaulio sutvėrimo gamtinių pavyzdžių.

Dabar ketiname parodyti, jog visais aptartais sutvėrimo įvaizdžiais nusakomas ne tik pasaulio, bet ir žmogaus sutvėrimas. Kitaip tariant, ne tik pasaulis, bet ir žmogus yra būtent sutvertas.

Reikšminiai žodžiai: lietuvių mitologija, antropogonija, sutvėrimo įvaizdžiai, žmogaus sutvėrimas.

Kaip pavasarį ištirpsta ir pasilieja visi žiemos ledai, o kitą žiemą vėl susitveria nauji, kaip rudenį supūva žemėje pernykščiai lapai ir patręšia pavasarį susitvėrusią naują medžio lają, taip pasaulio „alcheminėje retortoje“ be paliovos vyksta didesnio ar mažesnio masto *coagulatio* ir *solutio*, *solutio* ir vėl *coagulatio*. Todėl visa, kas apčiuopiama, visa, kas bent kiek *tvaru*, yra būtent *susitvėrę*, o kalbant mitologiškai, t. y. įvedant veiksmo subjektą, – *su-tvėrta*. Viso pasaulio sutvėrimas – tik pirmapradis, atraminis provaizdis, kurio pavyzdžiu galima nusakyti kiekvieną atitinkamo pobūdžio vyksmą ar veiksmą.

Užtat pasaulio pradžioje arba, Mirčios Eliadės žodžiais, „*in illo tempore*, mitiniu periodu, viskas buvo įmanoma. Materijos pavidalai dar nebuvo sutvirtėję, ir visos lytys tebebuvo skystos“, ir, „kita vertus, tuo pačiu visų lyčių skystumu pasižymi pasaulio pabaiga“; todėl vanduo „simbolizuoja pirminę substanciją, iš kurios kyla visos lytys ir į kurią jos sugrįžta arba tolydžio sunykdamos, arba dėl staigaus kataklizmo. Vandenyse

skendi kiekvieno kosminio ar istorinio ciklo pradžia ir pabaiga“, užtat „pasinėrimas į vandenį simbolizuoja sugrįžimą į belytę būklę ir numato visa apimantį atgimimą, naują gimimą, nes pasinėrimas reiškia visų lyčių ištirpdymą, sugrįžimą į belytę probūtę, o išnirimas iš vandens kartoja pirmą pradžią sukūrimą“⁴. Kiek kitaip tariant, „nugrimzdimas simbolizuoja atkritimą į tą būklę, kai dar nebuvo formos, sugrįžimą į dar nediferencijuotą probūtės būvį“⁵, pranašaujantį naują tapsmą. Arba štai Heinricho Cimerio žodžiais: „Bekraščiai amžinieji kosminiai vandenys yra tuo pat metu ir tyras visa ko šaltinis, ir kraupus kapas. Savaiminių transformacijų dėka bedugnės galybė iškelia, arba prisiima, atskirus pavidalus, apdovantus laikinu gyvenimu bei ribota ego sąmone. Kurį laiką ji maitina ir palaiko juos savo gyvybiniais syvais. O paskui be jokio pasigailėjimo ir atrankos sutirpdo vėl savo bevardėje galybėje, iš kurios jie buvo iškilę.“⁶

Šiaip ar taip, norint daiktui suteikti naują lytį, naują pavidalą, pirma reikia sugrąžinti jį į

1 Razauskas 2018.

2 Razauskas 2019.

3 Razauskas 2021.

4 Eliade 1974: 395 ir 188.

5 Eliade 1997: 91.

6 Zimmer 1946: 34–35.

belytę, *nesutvertą* būklę, kuri jo buvusiam pavidalui yra „pasaulio pabaiga“, – ištirpdyti jį ar išlydyti. Taip tenka elgtis ir tuomet, kai reikia sujungti daiktą dvi ar daugiau skirtingų medžiagų. Akivaizdžiai tai matyti iš lietuvių veiksmažodžio *su-lydyti* reikšmių, jas paprasčiausiai išrikiavus eilės tvarka: 1) ‘s u t i r p d y t i’, 2) ‘sumaišyti, s u j u n g t i’ du ar kelis i š t i r p d y t u s daiktus (metalus ar pan.)’ ir šitaip galiausiai apskritai 3) ‘s u j u n g t i, s u v i e n y t i’⁷. Užtat Kazys Bradūnas, priminęs biblinį žmogaus sukūrimą, lietuviškai Dievo prašo:

*Kada tu l y d y s i mane
Ta dieviška ugnia,
Tu padaryk mane kitokį.*⁸

Tos pat prigimties yra bendrašakniu veiksmažodžiu *liėti* nusakomas veiksmas ‘daryti ką išsulydyto metalo, vaško ar kito ko, formuoti’, taip pat ‘daryti, dėti, spausti sūrį’ – esmiškai *tverti*. Pavyzdžiui: *Vakar tą sūrį liejau* (Laukuva, Rietavo r.); *Gaspadinė priliejo daug sūrių* (Alsėdžiai); taip pat varškę, kaip antai: *Nuliejo varškę ir ėmė sukti kastinį* (Šatrijos Ragana); *Suliejau varškaitę, įsidėk pietams* (Švėkšna, Šilutės r.); o štai iškalbingas pavyzdys apie grietinę, sūrį (arba varškę) ir sviestą: *Yra ko sugrieti, yra ko sulieti, yra ko patirpyti, yra ko pamirkyti* (Barstyčiai, Sedos r.); savo ruožtu *liėti* turi reikšmę ‘dėti minkštus kiaušinius’, pavyzdžiui: *Vištos pavasarį tik lieja, lieja* (Alksnėnai, Vilkaviškio r.); *Gal labai riebios vištos, kad leja?* (Sudeikiai, Utenos r.); *Mano visos vištos lieja* (Vidiškės, Ignalinos r.); *Žqisiai negalima suduot botagu, nes lieja kiaušinius* (Kazitiškis, Dūkšto r.) ir pan.⁹ Čia ir itin iškalbingas pavyzdys iš Obelių (Rokiškio r.): *Višta l e j a s: kiaušinis tik kad s u t v e r t a s*¹⁰, t. y. nepakankamai sutvertas, nesutvirtėjęs. Tas pat, pavyzdžiui, rusų kalboje: atitikmuo *лечь* ‘lieti’ pavartojamas posakyje *курица льет яйца* ‘višta lieja kiaušinius’ (t. y. ‘deda minkštus, nesutvirtėjusiu kiaučiu kiaušinius’), atitinkamai *плáвить* ‘lieti, lydyti’ – posakyje *плавить яйца* ‘lieti kiaušinius’¹¹.

Pažymėtina, kad *nulietas* gali būti ir apskritai gyvas padaras (gyvas *sutvėrimas*), ir žmogus, kaip tai matyti iš vaizdingų palyginimų: *Kumeliukas kaip nulietas. Geras arklys išaugs* (J. Avyžius);

Ot gražus – kaip nulietas! (Utena); *Bet ir yra į ką žiūrėti – kaip nulietas vaikas* (Žemaitė); *Su klumpiukais, o gavom vyrus kaip nulietus* (Ubiškė, Telšių r.); *Graži merga – kap nulėta* (Veisiejai); o kitąsyk net išduodama, iš ko žmogus yra nulietas: *Negu iš vieno m o l i o visi [žmonės] nulieti* (Daukšos „Postilė“) ¹². Čia būtina turėti omeny ir *liėti* reikšmę ‘lipyti kuo, glieti’, taip pat veiksmažodį *laistyti* ‘tepti, lipinti minkštu m o l i u, tešla ar kuo kitu, glaistyti’¹³, tos pačios šaknies prūsų *laydis* ‘m o l i s’, *layso* ‘molija (molžemis)’; su kitu šaknies formantu – ir lie. *laītas* ‘plūktinė (m o l i o) asla’; giminiškas ir vokiečių *Lehm* (tarm. *Leim, Leimen*) ‘m o l i s’¹⁴. Taigi, žmogus, gyvas *sutvėrimas*, neatsitiktinai yra „nulietas“ iš molio.

Kaip rodo frazeologija, iš molio žmogus gali būti ir (nu)drėbtas, nutėkštas, (nu)krėstas, nulipdytas, nulipintas, nužiestas: *O arkliai buvo geri, kaip iš molio drėbti – vietoj nenustovėjo* (Duokiškis, Rokiškio r.); *Karvė riebi, kai moliu nutėkšta* (Raudonė, Jurbarko r.); *Jųjų vaikas kai molio nutėkštas* (Eržvilka, Skaudvilės r.); *Ė, visi mes iš vieno molio krėsti* (V. Mykolaitis-Putinas); *Jam reikia visko – bene jis iš kitokio molio nulipdytas* (Lekėčiai, Šakių r.); *Juk ir jie žmonės – nei velniai, nei aniuolai, iš tokio pat molio nulipinti* (Žemaitė); *Esame visi, taip sakant, to paties molio* (Palėvenė, Kupiškio r.); nors kai kurie – iš ypatingo molio: *Mano duktė košto molio, o tai reiškia – graži* (Pabiržė, Biržų r.); *Ta anos duktė tokia neminto molio, t. y. niekam tikusi, prasta* (Šateikiai, Salantų r.); o pasak Daukšos „Postilės“, Dievas *numylėjo mizerną sutvėrimą, išg dulkų ir trupučio molų n u ž i e s t q*¹⁵. Užtat ir šviesuolis mokytojas Petras Kriaučiūnas rusų poetus lietuviškai visai taikliai vertė, kaip antai Gavrilą Deržaviną: *Aš tavo ž i e d i n y s, T v ė r ė j a u, / N u l i e t s T a v a išmintimi*; Michailą Lomonosovą: *Kiekvienas šaukia t v a r i n y s: / „Kaip didis Dievas Ž i e d ė j y s!*¹⁶ Žmogaus kūniškojo sutvėrimo vaizdinius perkėlus sielai, visai sklandžiai suskambės ir Šatrijos Raganos sakinyje apie žmogaus dvasinę savikūrą: *Jis t v e r i a ir ž i e d ž i a patį save kiekvienu savo pasirinkimu ir ta linkme, kuria jis kreipia savo valią*¹⁷.

¹² VsLKPŽ: 177; FŽ: 430, 472; LKŽ VII: 445; (VIII: 340).

¹³ LKŽ VII: 65, 444.

¹⁴ Топоров 1990: 13 MžPKEŽ: 517, 523, 758; PKIEW: 662; Kluge 1999: 510; Pfeifer 2004: 781–782.

¹⁵ LKŽ VIII: 340; FŽ: 429–430; žr. Jasiūnaitė 2002: 291–292, 294; dėl nuomonės apie šių vaizdinių biblinę kilmę nepagrįstumo žr. Razauskas 2011: 246–252.

¹⁶ Gustaitis 1926: 57, 61.

¹⁷ LKŽ XX: 556.

⁷ LKŽ VII: 409.

⁸ Bradūnas 1990: 374.

⁹ LKŽ VII: 439, 444–445; XVIII: 312.

¹⁰ LKŽ XVII: 264.

¹¹ ДЛТС II: 256; III: 118.

Kadangi žmogus esąs „nužiestas“, tai reikia atsižvelgti į itin plačiai žinomą žmogaus prilyginimą puodynei, o žmogaus sutvėrimą – puodynės nulipdymui ar nužiedimui (ir atvirkščiai: puodynės prilyginimą žmogui). Apie tai jau daug kalbėta kitur¹⁸, tad nėra reikalo kartotis. Galima nebent pridurti, kad lygiai taip pat iš molio nužiestas gali būti visas pasaulis, kaip, pavyzdžiui, Senovės Egipte padarė dievas Chnumas, arba Tenenas, ant puodžiaus rato nužiedęs „pasaulio kiaušini“¹⁹. Pasak Liudmilos Akimovos, ir senovės Graikijoje keraminės „vazos, kaip daiktokosmoso, sukūrimas – tai chaoso įforminimas išdegant ugnyje“²⁰. Tokias pat išvadas Šiaurės Amerikos indėnų mitologijų pagrindu priėjo Koldas Levi-Strosas: „Nesunku pastebėti ir tai, kad keraminis molis iš pradžių yra beformės būklės, ir tai, kad puodžiaus (puodžiūnės) darbo tikslas kaip tik yra suteikti medžiagai formą, kurios ji pradžioje visiškai neturi“; užtat indėnai hivarai pasaulio sukūrimą prilygina puodžiaus darbui, o dangų – milžiniškai žydros keramikos puodynei; ir apskritai: „Ši pirmą kartą žaliava – žemėje randamas molis – yra pati ‘žaliausia’ iš visų, kokias tik žmogus žino bei naudoja. Jos grubumas, visiškas jokios vidinės struktūros neturėjimas savo pirmą kartą beformėje ištisa mase stulbina žvilgsnį, lytėjimą, netgi klausą.“²¹ Pasak Gastono Bašliaro: „Vandens ir žemės sąjunga sudaro masę. Masė yra viena pagrindinių materialumo schemų“; „Masė pateikia pirmą materijos patirtį“²². Nenuostabu, kad ir viduramžių alchemikai molį, iš kurio buvo sutvertas žmogus, tapatino su *materia prima*, *masa confusa* – pirmą chaosu, iš kurio buvo sutvertas pasaulis²³. Anot žymaus XI a. indų komentatoriaus Ramanudžos, Brahmanas pasaulį sutvėrė būtent taip, kaip molis pavirsta puodyne, o pienas – varške²⁴. Būtent *sutvėrė*. Užtat indų puodžiai savo amatą „kildina iš Brahmos sūnaus Kulano. Jis maldavęs Brahmos, kad jam būtų leista kasdien kurti ir naikinti, taigi Brahma padaręs jį puodžiumi. Ceilone man teko girdėti, – prisipažįsta Arturas Morisas Hokartas, – kad jie dėti kilmingųjų kastoms būdingą juostą, ‘nes manosi esą brahmanai: kaip Brahma nužiedęs žmones, taip jie žiedžia puodus...’“²⁵

Vadinasi, *sutvertas* yra ne tik pasaulis, bet ir žmogus.

Mums dabar ir svarbiausia, kad Dievas žmogų iš molio *sutvėrė*, t. y. sutvirtino, sukietino, sustandino, sustingdė, išdžiovino nuo vandens – visai taip pat, kaip tveriant pasaulį buvo išdžiovinta žemė. Štai vienoje lietuvių sakmėje Dievas, visa kita jau sutvėręs, *pamislį sau reikiant žmogų nulipyti iš čysto molio. O kada jau gatavas buvo nulipytas, tiktai laukė, ligi kolei s u s t i n g s ir s u d ž i u s molis, o paskui, kai dar kūnas nulipytas buvo neišdžiūvęs, o jau s u s t i n g e s, tada Dievas ant dešinio kelio priklaupęs ir kvėpė savo dvasią į žmogų*²⁶. Kitoje sakmėje: *Kai Dievas t v ė r ė svieta, tai s u t v ė r ė žmones iš prasto molio. Pamatė, kad visi bus lygūs, – pamislį, kad reikia ir šviesesnių, ir baltesnių, ir delikatesnių, tai primaišė kvietinės tešlos, kad keletą s u t v ė r t ū ponų*²⁷. Veiksmažodį *(su)tvėrti* pastarojoje sakmėje taip prikišamai paaiškina pirmosios sakmės vaizdiniai, kad manyti jį, tokiaime kontekste pavartotą, esant slavizmą būtų kone beprotybė. Kas, kad panašių motyvų turi ir (rytų) slavai: *Бог с о т в о р и л ангела по образу своему и подобию, а дьявол, как нечистая сила, стал ему завидовать и начал из земли и воды составлять т в а р ь, которая во всем походила на ангела. И так он из земли создал человека, поставил его на солнце сушиться* ‘Dievas sutvėrė angelą pagal savo atvaizdą ir panašumą, o velnias, kaip nelabasis, ėmė jam pavydėti ir pradėjo iš žemės bei vandens gaminti tvarinį, visa kuo panašų į angelą. Ir taip jis iš žemės sukūrė (etimologiškai – nužiedė) žmogų, pastatė jį ant saulės džiūti’²⁸. Šiaip ar taip, iš molio nulipintas žmogus juk privalo pradžiūti ir taip *sutvirtėti*, galutinai *susitverti*.

Ar tik ne pagal šiuos mitinius provaizdžius dar XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Lietuvos kaime, pasak Astos Venskienės, ką tik gimusio „kūdikio oda laikyta labai jautria, kaulai – m i n k š t a i s, todėl tokį paslankų kūną buvo lengva keisti. Be to, daugelis lietuvių tikėjimų pabrėžia, kad ant vaiko kūnelio pastebėtas dėmes ar kitus defektus reikia naikinti tada, kol jis dar nekrikštytas“²⁹, nes krikštas, tradiciniu požiūriu, būsimą asmenį sutvirtina, galutinai *sutveria*. Paminėtini atitinkami rusų tradiciniai vaizdiniai

18 Razauskas 2011: 226–255.

19 Матве 1996: 156; Spence 1998: 146; Lurker 1995: 48.

20 Акимов 1990: 233.

21 Леви-Стросс 2000: 170, 172, 279.

22 Bachelard 1993: 129, 216.

23 Jung 1977: 385; Franz 1980: 88.

24 Исаева 1985: 211.

25 Hocart 1950: 13.

26 DvPSO: 327, 328, Nr. 104; Balys 2002: 283, Nr. 40 ir 281, Nr. 34; plg. VIKAZ: 24, Nr. 23.

27 PKT I: 7 (kalba mano subendrinta); žr. Jasiūnaitė 2002: 293.

28 Громов 2002: 56, žr. 60.

29 Venskienė 2002: 19.

apie kūdikio „sutvirtėjimą“ (*отвердение*), siejamą su momenčio sukietėjimu, kuris įvyksta tuomet, kai vaikas pirmąsyk ištaria žodį „akmuo“³⁰. Beje, kūdikio krikštas rusų prilyginamas puodynės išdegimui krosnyje, kaip antai „puodynę, puodą“ menančiose mįslėse: *На горе родился, в огне крестился. Их! Расшибся!* „Ant kalno gimė, ugnyje krikštytas. Et! Susikūlė!“; *В горах родится, огнем крестится, положат на съемище, повезут на торжище, придут дочери отцуки, жены купцуки, придут его глас слушать* ‘Kalnuose gims, ugnyje bus pakrikštytas, padės jį ant lentynos, išves į turgų, ateis tėvų dukrelės, pirklių žmonelės, ateis jo balso klausyti’ (nes puodo kokybės tikrinama pagal skambesį) ir t. t.³¹ Nulipdytas ar nužiestas molio dirbinys išties paprastai dar degamas krosnyje, kad sutvirtėtų, – taigi papildomai *tveriamas* karščiu, kaitra. O pietų slavų (serbų, bulgarų) liaudies magijoje degta molinė puodynė simbolizavo žemę, žemės *tvirtumą*, pasaulio pradžioje iš vandenų sutvertą ugnimi³².

Čia verta dėmesio vadinamoji embriokosmogonija, t. y. mitinės kosmogonijos esminių požymių tapatumas embriono, gemalo raidos iščiose sąlygoms ir netgi aiškinimas pačius kosmogoninius mitus esant žmogaus sąmoninių „prenatalinių prisiminimų“ išraiška. Iš lietuvių tautosakininkų šiuo klausimu yra pasisakiusi Bronė Stundžienė: „Viena įdomiausių jūros simbolikos teorijų, o pastaruoju metu pasaulyje pelniusi ir nemažą dėmesio, yra vadinamoji giluminė jūros metafora. Šiai archetipinei jūros simbolikai priskiriama Vakaruose gerai žinoma, nors iki šiol nei pripažinta, nei paneigta, embriokosmogoninė teorija, iškėlusį vadinamąjį okeaninio jausmo, arba prenatalinės sąmonės, idėją. Tokios idėjos pagrindas – mitologinių pasaulio kūrimosi iš vandens vaizdinių ir žmogaus embriono atsiradimo, jo vystymosi aplinkybių panašumas ar net visiškas sutapimas. Tipologiškai visur bendrą idėją – pasaulio atsiradimą iš vandens – esą galėję lemti žmogaus prisiminimai (ypač sapnuose) apie savo prenatalinį periodą. Tokios prielaidos visų pirma grindžiamos archajinių kultūrų mitų struktūra.“³³ Indų tradicinės simbolikos tyrinėtojo Indros Sinhos žodžiais, „moteris savo kūne

turi pirmąsį vandenyną“³⁴. Beje, ir dievai „Rigvedoje“ bene bus gimę iš vandens – taip manyti leidžia kosmogoninis himnas X.129 (posmai 1 ir 3), teigiantis pasaulio pradžioje buvus tik bedugnius vandenį ar vandenyną (*salilām*), palygintas su himnu X.72.6, kuriame, kreipiantis į dievus, sakoma: *yád devā adāh salilē súsamrabdhā átiṣṭhata* „kai, dievai, tam vandeny tvirtai susikibę stovėję“. Senovės Irano „Didžiajame Bundahišne“ (XVI.1–12) pasaulėkūra tiesiai šviesiai prilyginama žmogaus gemalo vystymuisi: „Kūrinių Ormazdo buvo sumanyta dvasioje taip, kad pradžioje ji buvo bemintė, nejudanti, nepačiuopiama drėgmė – lyg sėklos būvio. Paskui šita drėgmė virto mišiniu – lyg sėklos su krauju. Paskui atsirado užuomazga – lyg gemalas. Paskui prasidėjo skaidymasis – tarsi išaugant rankoms ir kojoms. Paskui atsirado angos – akys, ausys, burna. Paskui prasidėjo judėjimas, kuris išvedė į šviesą. Ir iki šiol žmonės lygiai taip pat auga savo motinų iščiose, o paskui gimsta.“³⁵ Senovės graikų pirmąsčiai vandenys irgi buvo prilyginami visa gimdančioms iščioms³⁶. Pasaulio vandenyne plūduriuojanti žemė tiesiog prilygsta iš iščių vandenų išnirusiam naujagimiui senovės žydų kosmogonijoje³⁷. Polinezijos maorių žodžiai, kuriuos tardamas Io sutvėrė pasaulį, iki šiol sakomi rituale, skirtame paskatinti pastojimą³⁸. „Mitas apie nėrovą irgi gali būti matomas gimties kontekste. Čia paprastai koks nors smulkus gyvūnelis nelyginant spermatozoidas neria į motiniškuosius vandenį. <...> Gimties vaizdiniai akivaizdūs tuose sukūrimo iš chaoso mituose, kuriuose kalbama apie kosminį kiaušinį, tam tikru būdu apvaisinamą ir taip virstantį pasaulio pirmine medžiaga“³⁹. Pabrėždamas mitinės kosmogonijos sąsajas su žmogaus „prenataliniais prisiminimais“ Vladimiras Toporovas taip pat paminėjo pasaulio kilmės iš kiaušinio vaizdinius ir pridūrė rusų žodį *материк* ‘žemynas’, vienos šaknies su *мать* ‘motina’ ir *мамка* ‘gimda’⁴⁰. Taigi, M. Eliadės apibendrinimu, „tam tikrame religijos lygmeny ši kosmogonija atrodo sutampanti su embriologine simbolika. Pasaulio sukūrimas iš pirmąsčiai būtybės kūno kartais suprantamas ir nusakomas

30 СД III: 263.

31 Daugiau pavyzdžių su nuorodomis žr. Razauskas 2011: 252–253.

32 СД I: 530.

33 Stundžienė 1999: 87.

34 Sinha 1993: 87.

35 Zaehner 2003: 250.

36 Žr. Jung, Kerényi 1973: 46–47.

37 Грейвс, Парай 2005: 49 (remiantis XVII a. kabalistiniais „Penkiaknygės“ komentarais, vad. *Yalqut Reubeni*).

38 Leeming 2010: 184; Eliade 1974: 410.

39 Leeming 2010: 309–310, žr. 9, 342.

40 Топоров 1983: 246–248.

kaip *foetus* (gemalo) formavimasis. Kosmosas randasi iš 'gemalinės' (beformės ir chaotiškos) pirminės materijos.⁴¹

Vadinasi, kaip pirmųjų vandenyse *susitveria* žemė, žemės tvirtuma, taip iščių vandenyse *susitveria* žmogus. Juolab kad *žemė* ir *žmogus*, kaip gerai žinoma, yra tos pačios šaknies žodžiai (atitinkamai lotynų *humus* ir *homo* bei daugelyje kitų kalbų, tarp jų hebrajų *adama* 'raudonžemis, molis' ir *adam* 'žmogus'). O *molis* šiaip jau, pagal apibrėžimą, ir yra 'rusva ž e m ė, tąsi, kai drėgna; vartojama statyboms, keramikos dirbiniams, lipdybai ir pan.'⁴² Iš žemės, dažniausiai iš molio žmogus padirbtas visuotinai⁴³.

Todėl nenuostabu, kad ir iniciacijos simbolikai, kurios esmę sudaro žmogaus dvasinė mirtis ir atgimimas, yra būdingi pasaulio pabaigos ir naujo sutvėrimo vaizdiniai. Pasak M. Eliadės, „krikštas prilygsta ritualinei buvusio žmogaus mirčiai, po kurios eina naujas gimimas. Kosminiu aspektu krikštas prilygsta tvanui: kontūrų išnykimas, visų formų *s u s i l i e j i m a s*, atkritimas į beformiškumą⁴⁴. Kadangi tradicinė indų joga remiasi tuo pačiu pirmųjų iniciacijos simbolizmu⁴⁵, tai suprantama, jog čia „mokinio reikalaujama kontempliuoti visatos ištirpimą bei sukūrimą ir galiausiai savyje patirti tiek viso kosmoso, tiek savojo subtiliojo kūno mirtį (= ištirpimą) ir prisikėlimą (= sukūrimą). Šis ištirpimo ir naujo sukūrimo procesas primena Vakarų alchemijos *solve et coagula*“⁴⁶. Vietoj *sukūrimo (creation)* lietuviškai čia juolab tiktų *sutvėrimas*.

Esminis René Genono paaiškinimas: „Formulė *solve et coagula* tam tikra prasme telkia savyje visą Didžiojo Darbo paslaptį, kadangi atitinka pačios visatos reikšimosi dvi fazes <...>. Pridurtime, jog itin svarbu yra suprasti, kad šių dviejų

terminų eilės tvarka priklauso nuo požiūrio taško. Taip yra todėl, kad tos dvi fazės, kurias jie atitinka, ne tik viena kitą keičia laike, bet ir papildo viena kitą tojamet. Užtat jų eilės tvarka priklauso nuo to, katra būklė imama atskaitos tašku. Taigi, jeigu pradžia laikysime neišreikšties būklę ir eisime prie išreikšties (o tai kaip tik yra kosmogoninis požiūrio taškas), savaime pirmiausia įvyks kondensacija, arba sutirštėjimas (*coagulatio*). Disipacija, arba paskydimas (*solutio*), eis paskui, kaip sugrįžimas į neišreikštį (ar bent jau į tokią būklę, kuri santykinę prasme atitinka neišreikštį daliniu mastu). Kita vertus, jeigu atskaitos tašku imsime tam tikrą atskirą išreikšties būklę, pirmiausia turėsime galvoti apie viso to, kas ją sudaro, paskydimą (*solutio*), ir tik paskui eis sutirštėjimo (*coagulatio*) fazė, kaip sugrįžimas į kitą išreikšties būklę.⁴⁷

Marija Luiza fon Franc alcheminio darbo esmę nusako taip: „Pavyzdžiui, transformuojant metalus, reikia pirma išlydyti geležies rūdą, savotiškai ją išvirti, t. y. suardyti jos žalią išorinę struktūrą, kad ji sugrįžtų į savo pirminę būklę, kurioje galėtų priimti iš dangiškųjų sričių atskleidantį dievišką poveikį. Reikia suardyti, ištirpdyti metalo luistą, kad astrologinis žvaigždynų poveikis po to tarsi pakartotų kosmogoniją“; ir toliau cituoja XVI a. belgų kilmės alchemiką Gerardą Dorną: „Darbą, *opus*, sudaro du žingsniai: pirmiausia eina *solutio*, kūno ištirpdyimas, o tada *coagulatio*, dvasios sutirštėjimas, po kurio pasirodo slaptasis auksas, kurį dabar reikia sutverti į naują kūną, ir tai bus auksas.“⁴⁸

M. Eliadė tęsia, jog alchemijos „operaciniame lygmenyje 'mirtis' paprastai atitinka ingredientų įgaunamą juodą spalvą (*nigredo*). Tai substancijų sugrąžinimas į *materia prima*, į *massa confusa* – skystą beformę masę, kosmogonijos plotmėje atitinkančią chaosą. Mirtis reiškia sugrįžimą į amorfiškumą, chaoso reintegraciją. Štai kodėl vandens vaizdinys vaidina tokį svarbų vaidmenį. Viena iš alchemijos maksimų skelbia: 'Nesiimk jokio veiksmo, kol viskas nepavirto vandeniui'. Operaciniame lygmenyje tai atitinka išgryninto aukso ištirpdyimą 'karališkajame vandenyje' (*aqua regia*). Kirchvėgeris, spėjamas veikalo *Aurea Catena Homeri* (1723 m.) – beje, padariusio didelę

41 Eliade 1978: 70; Элиаде 1998: 179. Įvairiais atžvilgiais apie pirmųjų vandens simbolinį tapatumą iščioms (ir atvirkščiai) bei embriokosmogoniją dar žr. Becker 1995: 295; Cirlot 1996: 365; Laurinkienė 1990: 46–47; Eliade 1974: 188–192, 212; Eliade 1968: 161–162; МНМ I: 240; Гроф 1996: 56 (ir ištisai); Кёйпер 1986: 112–146 (ištisas skyrius apie „Kosmogoniją ir vaisiaus pradėjimą“, ypač 136–138, kur atitinkamai interpretuojami kai kurie tantriniai vaizdiniai); Топоров 1995: 582–584, 607 (su bibliografija) ir kt.

42 LKŽ VIII: 339.

43 Žr. Leeming 2010: 11, 35, 49, 58, 59, 68, 74, 91, 96, 100, 101, 107, 129, 133, 162, 176, 178, 184, 188, 195, 196, 218, 221, 226, 227, 277, 288 ir ypač 312–313.

44 Eliade 1996: 58; plg. Eliade 1974: 188–189; Leeming 2010: 335.

45 Eliade 1971: 363.

46 Eliade 1971: 274.

47 Guénon 1991: 43–44. Mano naujadaras prievaismis *tojamet* (ar *tōjamet*) sudurtas iš įvardžio *tojà* ar *tōja* 'tas pats' (LKŽ XVI: 466–467) ir daiktavardžio *metas*, taigi reiškia *tojà, tōja metu* 'tuo pačiu metu' – vietoje lotynizmo *simultaniškai*.

48 Franz 1979: 33, 35.

įtaką jaunajam Gėtei, – autorius, rašo: ‘Nes aki-vaizdu, kad visa gamta pradžioje buvo vanduo, kad visa kas gimė iš vandens ir vėl vandenyje visa kas suirs’. Alcheminė regresija į skystą materijos būvį kosmologijose atitinka pirmąsio chaoso būklę, o iniciacijos ritualuose – iniciuojamojo ‘mirtį’.⁴⁹ „Portugalijos karaliui Alfonsui priskiriamas [alcheminis] traktatas teigia, jog ‘mūsų suirimas yra ne kas kita kaip kūno sugrįžimas į drėgmę... Pirmasis šio darbo rezultatas yra kūno redukcija į vandenį, tai yra į gyvsidabrį – štai ką Filosofai vadina ištirpdimu, kuris yra viso darbo pagrindas’.⁵⁰ „Būtina pridurti, kad ištirpimas, chaoso reintegracija – tai operacija, priklausomai nuo konteksto turinti mažų mažiausiai dvi susijusias prasmes: kosmologinę ir iniciacinę. Bet kokia ‘mirtis’ – tai tuo pat metu ir kosminė naktis, ir prieškosminis chaosas. Įvairiais skirtingais lygmenimis tamsa atitinka pavidalų ištirpimą, sugrįžimą į sėklinį būvį. Kiekvieną ‘sutvėrimą’, kiekvieną pavidalų pasirodymą – arba, kitame kontekste, kiekvieną priartėjimą prie transcendentinio lygmens – išreiškia kosmologinis simbolis. Kaip jau ne kartą esame sakę, gimimas, statymas, dvasinė kūryba – visa vyksta pagal tą patį kosmogonijos pavyzdį.⁵¹ Alcheminis „darbas“ savo esme prilygsta iniciacijai, patys alchemikai, pasak Karlo Gustavo Jungo, medžiagos „transformacijos procesą nedvejodami vadino krikštu“, o „darbo stadija, atitinkanti *solutio*, reiškia visišką netobulo kūno ištirpimą ‘dieviškajame vandenyje’ (*aqua divina*)“⁵². XVI a. vengrų alchemiko Mikalojaus Melchioro Šebenio žodžiais, *fundamentum vero artis est corporum solutio* „darbo pagrindas, ištis, – kūno ištirpimas“⁵³. Įdomi šiuo atžvilgiu alcheminė sąvoka yra „skystasis kūnas“, vadintas ir tiesiog „vandeniu“⁵⁴. Savo ruožtu „filosofinis akmuo“ cheminės kolbos (*vas hermeticum*) vandenyje auga taip pat, kaip iščių vandenyse auga vaisius⁵⁵.

Šiuolaikinės kultūrinės antropologijos klasiko Viktoro Ternerio žodžiais, tradicinės iniciacijos paskirtis – nuleisti neofitą „į savotišką būtiškąją *prima materia*, neturinčią apibrėžtos

formos“⁵⁶. „Tarsi jie [inicijuojamieji] būtų sugrąžinti ar nustumti į visiškai amorfišką būseną, kad būtų galima juos suformuoti iš naujo.“⁵⁷

K. G. Jungo analitinės psichologijos mokyklai Lietuvoje atstovaujanti Eglė Minelgaitė-Beinorienė šitokią žmogaus vidinio, dvasinio virsmo pobūdį, jo atšvaitus atpažindama ir lietuvių mitologijoje, pabrėžia: „Užtat alchemikams bet kokio virsmo pradinė stadija reiškė panirimą į vandenį, į tamsią gelmę bei suirimą ir vadinta tamsiąja naktimi. Iš čia ir ‘juodumas’, *nigredo*. Tai paklydimo, orientacijos praradimo metas, kai nakties tamsa ištirpdo ligi tol aiškius orientyrus, tapatumus, nuomones bei vaizdinius apie save ir pasaulį. Kitas tokios būklės įvaizdis – pirminė materija (*materia prima*), neturinti jokių pavidalų. Senos formos miršta, suyra, išsiskaido į begalę dėmenų, ir telieka pirmąsio chaosas, *massa confusa*“; o baigiamajai virsmo stadijai, atvirkščiai, būdingi priešingi vaizdiniai: „Alchemikai šią darbo stadiją vadino *rubedo* ‘raudonumas, raudonis’. Tai ryškios saulės nutviekstas pasaulis, kuriame visi pavidalai yra atgavę aiškius kontūrus, stabilų būtį. Įvyksta koaguliacija, arba sutirštėjimas, sukrečėjimas, susitvėrimas.“⁵⁸

Platonas apie pirminių pasaulio elementų skystėjimą ir tankėjimą rašė („Timajas“ 49.b–c): „Bet pradžioje imkimes kad ir to, ką dabar vadiname vandeniu: kai jis sutankėja, mes manome stebį akmenų ir žemės gimimą, o kai išsisklaido ir išretėja, atitinkamai gimsta vėjas bei oras, ir pastarasis užsidegdamas pavirsta ugnimi. Po to prasideda atvirkštinis vyksmas, taigi ugnis, sutankėjusi ir užgesusi, vėl įgyja oro būseną, oras susitelkia ir sutirštėja į debesis bei miglą, iš kurių, šiems toliau tankėjant, liejasi vanduo, idant savo ruožtu duotų pradžią žemei bei akmenims.“⁵⁹ Pagal tą pačią elementų sutankėjimo ir suskystėjimo sampratą, pasak Hėrakleito, – Plutarcho liudijimu, – būtybės kaskart „išsiblaško ir vėl susitelkia“⁶⁰. Kitur Hėrakleitas panašiai nusako sielos kilmę ir jos santykį su kūnu („Fragmentai“ 105, 110): „Sieloms mirtis – tapti vandeniu, vandeniui mirtis – tapti žeme: iš žemės randasi vanduo, o iš vandens – siela“; kitaip tariant, „sielos kyla garais iš drėgmės“⁶¹. Daugelio tiek senųjų autorių, tiek

49 Eliade 1978: 153; plg. Элиаде 1998: 231.

50 Eliade 1978: 154; plg. Элиаде 1998: 232.

51 Eliade 1978: 156–157; plg. Элиаде 1998: 234; žr. Eliade 1975: 31, 82.

52 Jung 1977: 236.

53 Jung 1980: 397.

54 Cirlot 1996: 364.

55 Юнг 1997: 188.

56 Turner 1979: 170; Тэрнер 1983: 234.

57 Turneris 2001: 62; Turner 1979: 95.

58 Minelgaitė-Beinorienė 2018: 56, 57.

59 Platonas 1995: 92–93.

60 FICH I: 45, Nr. 91; plg. Hėrakleitas 1995: 81, Nr. 120.

61 Hėrakleitas 1995: 77, 79; plg. FICH I: 44; žr. Beresnevičius 1990: 40.

šiuolaikinių tyrinėtojų manymu, čia turimi omeny tie patys „elementų virsmai“, kuriuose ‘siela’ (*ψυχή*) atstoja oro elementą, arba „oru“ virtusį vandenį – garą⁶². Panašiai viduramžių alchemikams, pasak M. L. fon Franc, „sielos išskyrimas, *extractio animae*, chemijos kalba reiškia distiliaciją. Išgarinus cheminę medžiagą, ji pereina į garų būvį – tai jos siela; vėl ją nusodinus, arba sustandinus, ji sugrįžta į kūną“⁶³. Šiuo įvaizdžiu remiasi ir psichologinė sublimacijos sąvoka: „Ji ateina iš alchemijos. Froidas ją perėmė iš alchemijos, iš chemijos. Pavyzdžiui, užvirus vandenį, jis virsta garu. Garas – tai sublimuotas vanduo. Kitas jo agregatinis būvis. Chemiškai garas nesiskiria nuo vandens, bet kokybiškai jis pasireiškia kitaip. Jis turi aukštesnį potencialą. Garų būvyje vandens molekulės yra gyvesnės.“⁶⁴

Užsiminus apie iš kūno garuojančios, garu kylančios sielos įvaizdį, būtina pridurti, kad lietuvių žodis *gāras* ‘skystis, pavirtęs dujomis’ savaime turi reikšmę ‘dvasia’, o latvių bendrinėje kalboje ‘dvasia’ yra tiesiog *gars*, pirmine reikšme – tas pats ‘garas’⁶⁵. Panašiai reikšmę ‘siela, dvasia’ turi rusų *nap* ‘garas’⁶⁶; Polesėje apie mirusią sakydavo *Душа вышла, nápa вышла* „Siela išėjo, garas išėjo“⁶⁷ ir t. t.

Čia tikrų Salomėjos Nėries prozos ištrauka: „Nagi, pamėgink, žmogau, sugauti genijaus dvasią ir uždaryti ją siaurame žmogaus kūno inde, iš kurio besiverždama, kaip įkaitęs garas, savo kūrybos jėga ji pakeistų silpnos, menkos ir apleistos žmonijos dvasios veidą!“⁶⁸ Kūno inde uždaryta dvasia, iš kurio ji veržiasi kaip įkaitęs garas, savaime nejučia yra tas pats alcheminis kolboje kaitinamo ir taip į garą transformuojamo vandens įvaizdis.

Pasak Kazimiero Gaivenio, apskritai „lietuvių kalbai labai būdinga tai, kad daugelis abstrakčių žmogaus psichikos dalykų joje tapatinama su skysčiais. Antai sveikata ir jėgos *senka*, šių dalykų

pasisemiama, mintys iš galvos *išgaruoja*, protas esti *skystas* ir t. t.“⁶⁹

Ne tik lietuvių. Titas Burkhartas apibendrina: „Tai gali nuskambėti kaip paprasčiausia poetinė alegorija, bet iš tikrųjų reiškia kur kas daugiau: nuolankumas ir skaistumas puikiai nusako vandens kokybę, kuris, kaip upėje, prisiima bet kokius pavidalus dėl to neprarasdamas savo tyrumo. Tai ir sielos įvaizdis: ji turi gebėjimą prisiimti bet kokius išpūdžius ir sekti bet kokius pavidalus išlikdama ištikima neskilusiai savo esmei. ‘Žmogaus siela primena vandenį’, – sakė Gėtė, kartodamas įvaizdį, žinomą tiek Artimųjų, tiek Toliųjų Rytų šventraščiams. Siela primena vandenį lygiai taip pat, kaip dvasia primena vėją ar orą.“⁷⁰

Užtat ir senovės indų „Čchandogja upanišadoje“ (V.10.5–6) mirusieji, einantys „protėvių keliu“, galų gale iš ano pasaulio „vėl sugrįžta tuo pačiu keliu, kuriuo atėjo: į erdvę, iš erdvės – į vėją, pavirtę vėju jie [vėl] virsta dūmais, pavirtę dūmais jie virsta migla. Virtę migla, pavirsta debesiu, o virtę debesiu – išlyja lietumi.“⁷¹ Akivaizdus tas pat „standėjimas“.

Pasak Korano (24.45), „Alachas sukūrė visus gyvūnus iš v a n d e n s. Tarp jų esama tokių, kurie šliaužia pilvu, ir yra tokių, kurie vaikšto ant dviejų kojų, ir yra tokių, kurie eina keturiomis.“⁷² Vietoj „iš vandens“ galima versti ir „iš skystumo“⁷³. Lietuviškai tiksliau tad būtų sakyti *sutvėrė*. Persų musulmonų mąstytojas šeichas Ahmadas Ahsajy paaiškino, kaip būtų: „Šiaip ar taip, juk dvasios yra šviesos esybės s k y s t a m e būvyje. Kūnai irgi yra šviesos esybės, tik k i e t a m e būvyje. Skirtumas tarp jų toks pat kaip tarp vandens ir sniego“; „Nesgi žemė skystame būvyje – tai vanduo kietame būvyje. Ta pačia prasme kūnai irgi yra dvasios“⁷⁴, tik sutirštėjusios, susitvėrusios, *sutvertos*.

Atkreipkime dėmesį į sielos ir kūno tarpusavy santykį, prilygintą vandens ir sniego santykiui. Tą patį įvaizdį, greta kitų, pasitelkia rusų laidotuvių rauda, mirusį vaiką prilygindama ištirpusiam sniegui: *Как снежочки быдто тают*

62 Лебедев 1980: 121–122, 125, 126, 129, 135, 141; Hérakleitas 1995: 316–317; Onians 2000: 196–197. Beresnevičiui šiuo atžvilgiu ne be reikalo pasirodė „[i]domu, kad piktosios, blogosios sielos baltų saktėse susijusios su žemumomis, pelkėmis, vandeniu, o gerųjų vėlių likimas dažnai siejamas su dangumi, amžinai šiltomis Dausomis, su Perkūno sfera“ (Beresnevičius 1990: 40).

63 Franz 1980: 228, dar žr. 99, 128.

64 Franz 2008: 167; plg. Guénon 2011: 113–114.

65 Žr. LKŽ III: 112; KrlEV I: 289–290.

66 ДЛТС III: 20; žr. Афанасьев 1995: 107; Журавлев 2005: 154.

67 ВЭС: 323, 330–331.

68 Nėris 1984: 55.

69 Gaivenis 1987: 28. Gausias panašias sąsajas senovės graikų, lotynų ir indoeuropietiškuoju lygmeniu žr. Onians 2000: 61–63, 192–193, 213–224, 487, 492–493, laidotuvių ir aukojimų kontekstuose 254–258, 278, 283–287.

70 Burckhardt 1987: 128.

71 Upanišados 2013: 178.

72 Koranas 2016: 327; plg. Eliade 1977: 80, Nr. 43; Коран 1998: 299.

73 Qur’an 2010: 224.

74 Corbin 1990: 205, 206, plg. 99.

кругом-наокол огней... Так же дитяtko от нас да укрывается 'Kaip snaigės kad tirpsta aplinkui ugnį... Taip vaikutis nuo mūsų pradingsta'⁷⁵.

Prisiminkime Vydūną: „Kiekviena žemesnė sritis yra tarsi koks didesnis dvasios sutirštėjimas, koks pačios gyvybės sustingimas“, taigi „materę galėtume pavadinti dvasia sustingimo būsenoje“; mat: „Pirma susikūrusieji pavidalai yra dvasiniai, tada jie vis daugiau sustingsta, ir pagaliau jie mūsų pasaulyje tesiranda mažiau arba daugiau sukietėjusioje būtyje.“⁷⁶ „O ką vadiname materija, yra, taip sakant, sutirštėjusi dvasia“; „Ir daug teisingiau yra sakyti, materė esanti sutirštėjusi dvasia, negu tai, kad dvasia pasidaranti iš materės. Kaip leda s, tapęs iš vandens, vėl virsta vandenimi, taip ir materė virsta pagaliau eteriu.“⁷⁷ Todėl: „Kūnas su savo jėgomis laikosi žmogaus esmėje kaip koks sutirštėjimas.“⁷⁸

Panašiai Lama Anagarika Govinda nusako budizmo požiūrį: „Sulig budistine samprata, šis organizmas – tai savotiškai sustingusi (coagulated), kristalizavusis, arba materializavusis praeities sąmonė. Tai regimuojų pavidalu apsirėškęs sąmonės veikliojo prado (karma) padarinys (vipāka). Taigi kūnas yra sąmonės produktas.“⁷⁹

Vadinasi, santykis tarp dvasios ir kūno yra maždaug toks, kaip tarp skirtingų medžiagos agregatinių būvių, akivaizdžiausiai – kaip tarp vandens garų ir sniego arba ledo. Sielai čia, suprantama, tenka tarpinis agregatinis būvis tarp kieto kūno ir dujų, tarp sniego ar ledo ir garų – būtent skystumas, vanduo.

Ir tikrai, pasak Gintaro Beresnevičiaus, „indoeuropiečių religijose pati siela dažnai įsivaizduojama kaip taki substancija. Taip hetitų *ištanžana* – lašanti, taki, dievai ją gali išlieti 'kaip vandens'. Tokia tradicija išsilaikė ilgai, iki viduramžių. Dar XIII a. Bertoldas iš Regensburgo [kalbėdamas] apie sielą, kurią angelas suteikia embrionui motinos kūne, šį veiksmą nusako 'įsilieja': *Als daz kint lebente wirt in sîner muoter lîbe, sô giu-zet im der engêl die sêle in*⁸⁰. Panašiai magistras

Vincentas Kadlubekas 1203 m. rašo apie jotvingius (vadindamas juos getais): *Est enim omnium Getarum communis dementia, exutas corporibus animas, nascituris denuo in fundi corporibus, quodam etiam brutorum assumptione corporum brutescere*. „Esama mat visiems getams bendro paklydimo išsivilkusias iš kūnų sielas vėl įsiliejančias į gimšiančius kūnus, ir kuo į gyvuliškesnį, tuolab gyvulėjančias“⁸¹. Todėl nenuostabu, kad ir vėliau Lietuvoje, G. Beresnevičiaus patikiniu, „siela su drėgme, vandeniū ryšį tebeišlaiko, jei ne tiesiogiai, tai bent etiologinėse sakmėse, kuriose žmogus atsiranda iš Dievo seilių arba iš nukritusio drėgmės lašo“⁸². Na, kartais ir visai tiesiogiai. Pavyzdžiui: *Jei ugnyje esantieji pagaliai dega, o kur lauže iš tų galų eina vanduo, tai išeina sielos, buvusios tuose medžiuose*⁸³ (liaudies požiūriu, ten atgailavusios). O štai dar XXI a. užrašytas žemaitės pateikėjos sapnas apie sielų pilną kambarį: *Tas kumbarys bova dėdelis, i tuos sielas, kãp aš priėnu, anuos išsiskėrsti, tuoki takieli dėvi, tãp kãp jūra. Kãp tik aš nuvėnu, viel anuos [susitelkia]. Už tas vondo u, tėik tų sielų tèn bova tami kumbarie*⁸⁴. G. Beresnevičiaus minėtose etiologinėse sakmėse, pavyzdžiui, sakoma: *Ponasdievs, eidams pavandeniu, nusispjovęs. Grįždamas antrą kartą tuo pačiu šmotu, atradęs žmogystę*⁸⁵. Arba: *Po sutvėrimo pasaulės Ponasdievs, vaikščiodamas po svieta, vienam paupy nusispjovęs ir nuėjęs neatsižiūrėdamas toliau. Potam tropijos vel jam sugrįžti atgal į tą vietą, ir ten atradęs žmogų paupy bestoviant*⁸⁶. Taigi „po sutvėrimo pasaulės“ Dievas ir žmogų būtent sutvėrė iš savo seilių (juolab turint omeny glaudžią seilių ir sielos simbolinę sąsają, teikiančią pagrindo net kelti klausimą dėl žodžių *seilė* ir *siela* bendros kilmės⁸⁷). Arba nebe iš seilių, o tiesiog iš vandens: *Kartą Dievas plovė paišiną veidą, nes krosnį bekūrendamas buvo susitėpęs. Jam besiprausiant, vienas lašas vandens nukrito žemėn. Tas vandens lašas, nukritęs žemėn, pavirto žmogum. Taip ir buvo sutvertas pirmasai žmogus*⁸⁸. G. Beresnevičius teisėtai pažymi: „Tad žmogaus ir pasaulio atsiradimo pagrindas tam tikra prasme galėtų būti gretinamas.“⁸⁹ Taigi žmogus iš Dievo seilių ar vandens buvo įdėm sutvertas, t. y.

75 PΦ: 106.

76 Vydūnas 1990: 42, 43.

77 Vydūnas 1990: 110; Vydūnas 1992: 84, 294.

78 Vydūnas 1991: 455.

79 Govinda 1975: 68.

80 Beresnevičius 1993: 11–12; Beresnevičius 1995: 103. Apie skystos prigimties, lašančią, lašais persiliejančią hetitų sielą *ištanžana*– bei „skystą“ sielą Vakarų Kaukazo tautų tradicijose trumpai žr. Иванов 1990: 7–8; taip pat Иванов 1980: (101–102), 104, 109. Sielą su drėgme siejo alchemikai (Jung 1983: 86) ir kt.

81 BRMŠ I: 207–208, vertimas mano.

82 Beresnevičius 1995: 124; žr. Beresnevičius 2001: 54, 167.

83 Balys 2004: 190, Nr. 1041.

84 Ivanauskaitė 2007: 278.

85 SIŠLSA: 117.

86 SIŠLSP: 71.

87 Žr. Razauskas 2000: 108–133.

88 VIKAZ: 24, Nr. 22; LTs IV: 425.

89 Beresnevičius 1993: 12.

sutirštintas, sustandintas, sukrektintas, ar *susitvėrė*, t. y. sutirštėjo, sustandėjo, sukrektėjo.

Turint omeny pirmųjų vandenų simboli-
nį tapatumą iščių vandenims, o seilių – sėklai⁹⁰,
galima būtų manyti, jog „pavandeniui“ ėjusio ir
nusišpjojusio (į vandenį) Dievo vaizdinys čia
tiesiog mena apvaisinimą. Dėl to gal prisimin-
tinas ir Aristotelis, kuriam buvo užkliuvę, jog kai
kurie filosofai „tapatino sielą su vandeniu, pavyz-
džiui, Hiponas. Tokią išvadą, matyt, jie priėjo dėl
to, kad visų gyvių sėkla yra drėgna. <...> Ir kaip
tik sėkloje glūdi pirminė siela.“⁹¹

Beje, motinos iščiose gemalas, būsimasis
žmogus, pagal mitinės antropogonijos pavyzdį,
irgi *tveriasi*. Tai galima numanyti iš būdvardžio
tvirtà reikšmės ‘nėščia’ kalbant apie moterį, kaip
antai: *Ana dābar neišejo aš jaunikio, o jau tvirta* (La-
zūnai, Gudija); atitinkamai kalbant apie gyvūno
patelę – ‘vesianti’: *Kiaulė jau tvirta, ir kakytės pil-
nos* (Daugpilio apylinkės)⁹². Dėl to taip pat greta
krekėšiai ‘kas sukrektėję, drebučiai, drebuliai, te-
nėšiai’, *krėkinti* ‘daryti, kad sukrektėtų, tirštinti’,
su-krėkinti ‘sutirštinti’ verta atsižvelgti į *krektintis*
‘lakstytis, krėktis (apie kiaulę)’, *krėkintis*, *krėkintis*
‘lakstytis, krėktis, ieškoti kuilio’: *Kiaulė krekinasi
su kuiliumi* (A. Juškos žodynas); *krėkinti* ‘vaisinti’:
Kuilyš krėkina kiaulę (Višakio rūda, Marijampo-
lės r.); *krėktis* ‘lakstytis, bėginėtis, krėkintis (apie
kiaules)’: *Tvarte kiaulės krėkiasi* (Krokialaukis,
Alytaus r.)⁹³. Šitaip užmegztas vaisius, pradėtas
gemalas bene ir suvoktinas kaip gimdoje sukre-
ktėjęs „krektėsis“.

Tokį žinduolio, žmogaus radimosi būdą mena
ir lietuviškas bambagyslės pavadinimas *virktėlė*,
taip pat *virktėčià*, kilęs iš veiksmažodžio *virkti*
‘krektėti’ (čia ir *virktėlėti* ‘kiek sukrektėti, suvirktė-
ti’)⁹⁴ kaip ir *varškė*. Šiuo atžvilgiu gana tikslus yra
Algirdo Patacko ir Aleksandro Žarskaus pateiktas
santykio tarp sielos ir kūno palyginimas atitinka-
mai su santykiu tarp skysto pieno ir suvirškusio,
susitvėrusio sūrio: „Virsmė sūrio simbolikos esmė
slypi, matyt, pieno kokybės (konsistencijos) pa-
kitime: beformis pienas, įdėtas į skvarmą (formą),
tampa kieta pavidalo sūriu <...>. Taip, turbūt, ir

žmogaus siela, perėjusi per motinos iščias, įgy-
ja apibrėžtą pavidalą – kūną.“⁹⁵ Ir pagal tradicinį
gudų sapnų aiškinimą, susapnuoti sūrį reiškia bū-
siant vaiką, sūrį: *Калі сыр бачыў жанчына, та
ў яе родзіўца сын* „Jei moteris [sapne] mato sūrį,
tai jai gims sūnus“⁹⁶. O pagal vieną gudų sakmę,
pirmąjį bajorą Dievas kaip tik „sutvėręs“ iš varš-
kės, ir šis „sutvėrimas“ tekste pabrėžiamas ben-
drašakniais žodžiais gu. *тварыць* ‘tverti, kurti’ ir
тварог ‘varškė’: *Калі Бог т в а р ы ў людзей, то
рэдка хто ведае, з чаго ён іх рабіў, але цляхуіў,
усім ведама, зроблен з т в а р а г у* „Kai Die-
vas tvėrė žmones, tai retai kas žino, iš ko jis juos
dirbo, tačiau bajoras, visiems žinoma, padirbtas
iš varškės“⁹⁷. O rusų mįslė varškei prilygina ge-
malą motinos iščiose: *Под полом, полом стои
кринка с т в о р о г о м* „Po grindim, grindim
stovi puodynė su varške“ = nėščia moteris⁹⁸.

Pridurtina, jog tos pat šaknies ir veiksma-
žodis *virškinti* ‘perdirbti maistą’, savaime tebe-
turintis reikšmę ‘krešinti, traukinti, tirštinti’⁹⁹.
Vadinasi, kaip iščiose *suviršksta* gemalas, būsimas
žmogaus kūnas, taip ir gimęs žmogus toliau auga
bei gyvena *virškindamas* suvalgytą maistą, taigi
krekindamas, tirštindamas jį ir paversdamas savo
kūnu, ir šitaip jo dėka tolydžio *tverdamasis*.

Taigi žmogaus, žinduolio gemalas gimdos
vandenyse būtent *susitveria*, kaip varškė, kaip
paukštukas kiaušinyje, kaip pasaulis iš pirmųjų
čio vandenyno putos. Mitologiškai tarant, yra
sutvertas. Todėl iš tiesų pagrįstai jis yra *sutvėrimas*,
tvaras, *tvarinys* arba, Juozo Balčikonio pageidavi-
mu¹⁰⁰, *tvėrinys*.

Tiesą sakant, *viršksta* ne tik gyvūno bei
žmogaus iščių vaisius, bet ir augalo, medžio, kaip
yra pastebėjęs Antanas Baranauskas („Anykščių
šilelis“ 85–88), net jei vien išorinio išpūdžio pa-
akintas:

*Ė mum prastiem žmonelėm tik žiūrėt patogu,
Kai juos dengia apveizda žalių lapų stogu;
Kai kožna burbuolytė išsprogsta, suskyla,
Kai ž i e d u v a r š k e šakos obelų pražyla.*¹⁰¹

90 Apie vandens, seilių ir sėklos tarpusavio sąsajas žr. Razauskas 2000: 109–121.

91 Aristotelis 1990: 330. Apie sielą kaip vandens telkinį žr. Razauskas 2016: 90–98, § 18.

92 LKŽ XVII: 312.

93 LKŽ VI: 516–517, 518, 521–522; žr. Milkus 1990: 368 (*Krekinas kiaulė*).

94 LKŽ XIX: 557–558, 559; žr. Būga 1959: 323; FrLEW: 1260–1261.

95 Patackas, Žarskus 2002: 412.

96 Серпжпутыўскі 1998: 70, Nr. 443.

97 ЛП: 90, Nr. 106; žr. НБ: 71.

98 Загадки 1968: 52, Nr. 1305.

99 LKŽ XIX: 615; žr. FrLEW: 1260.

100 Balčikonis 1978: 149.

101 Baranauskas 1970: 31.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

(nepateikiama, kai sutampa)

Ahsajy, Ahmadas = ang. Aḥmad Aḥsāʾī
Akimova, Liudmila = Людмила Ивановна Акимова
Bašliaras, Gastonas = Gaston Bachelard
Burkhardt, Titas = Titus Burckhardt
Cimeris, Heinrichas = Heinrich Zimmer
Deržavinas, Gavrila(s) = Гавриил (Гаврила) Романович
Державин
Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Franc, Marija Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
Genonas, Renė = René Guénon
Gėtė, Johanas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe
Hokartas, Ąrturas Morisas = Arthur Maurice Hocart
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
Kirchvėgeris, Antonas Jozefas = Anton Josef Kirchweyer
Levi-Strosas, Klodas = Claude Lévi-Strauss
Lomonosovas, Michailas = Михаил Васильевич Ломоносов
Šebeni, Mikalojus Melchioras = Nicolaus Melchior Szebeni
Terneris, Viktoras = Victor Turner
Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Aristotelis 1990 = Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Marcelinas Ročka, Vasylius Sezemanas. Vilnius: Mintis, 1990.
- Bachelard 1993 = Gaston Bachelard. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius: Vaga, 1993.
- Balčikonis 1978 = Juozas Balčikonis. *Rinktiniai raštai*, I. Vilnius: Mokslas, 1978.
- Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Baranauskas 1970 = Antanas Baranauskas. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1970.
- Becker 1995 = Udo Becker. *Simbolių žodynas*. Vilnius: Vaga, 1995.
- Beresnevičius 1990 = Gintaras Beresnevičius. Kai kurie indoeuropiečių universalūs provaizdžiai kaip filosofinio ir mitologinio mąstymo pamatas. // *Problemos*, t. 42. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1990. Prieiga internetu: <www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/7104/4322>.
- Beresnevičius 1993 = Gintaras Beresnevičius. Senovės lietuvių sielos sampratos metmenys: Siela ir gamtos elementai. // *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 1.
- Beresnevičius 1995 = Gintaras Beresnevičius. Sielos fenomenologijos įvadas. // *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, I. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.
- Beresnevičius 2001 = Gintaras Beresnevičius. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001.
- Bradūnas 1990 = Kazys Bradūnas. *Prie vieno stalo*. Vilnius: Vaga, 1990.
- BRMŠ I = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Būga 1959 = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*, II. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Burckhardt 1987 = Titus Burckhardt. *Mirror of the Intellect: Essays on Traditional Science & Sacred Art*. Cambridge: Quinta Essentia, 1987.
- Cirlot 1996 = Juan Eduardo Cirlot. *A Dictionary of Symbols*. Second edition. London: Routledge, 1996.
- Corbin 1990 = Henry Corbin. *Spiritual Body and Celestial Earth: From Mazdean Iran to Shi'ite Iran*. London–Princeton: Princeton University Press, 1990.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis–Silvestraitis. Paruošė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščius. Vilnius: Vaga, 1973.
- Eliade 1968 = Mircea Eliade. *Myths, Dreams, and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Reality*. London and Glasgow: Collins, 1968.
- Eliade 1971 = Mircea Eliade. *Yoga: Immortality and Freedom*. Princeton: Princeton University Press, 1971.
- Eliade 1974 = Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Religion*. New York–Scarborough: New American Library, 1974.
- Eliade 1975 = Mircea Eliade. *Myth and Reality*. New York–London: Harper & Row, 1975.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- Eliade 1978 = Mircea Eliade. *The Forge and the Crucible*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1978.
- Eliade 1996 = Mircea Eliade. *Amžinojo sugrįžimo mitas: Archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis, 1996.
- Eliade 1997 = Mircea Eliade. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius: Mintis, 1997.
- FICH I = *Filosofijos istorijos chrestomatija*, I: Antika. Sudarytojas Bronius Genzelis. Vilnius: Mintis, 1977.
- Franz 1979 = Marie-Louise von Franz. *Alchemical Active Imagination*. Texas: University of Dallas, 1979.
- Franz 1980 = Marie-Louise von Franz. *Alchemy: An Introduction to the Symbolism and the Psychology*. Toronto: Inner City Books, 1980.
- Franz 2008 = Marie-Louise von Franz with Claude Drey. *Conversations on Aion. // Lectures on Jung's Aion by Barbara Hannah and Marie-Louise von Franz*. Wilmette, Illinois: Chiron Publications, 2008.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis)
- FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Gaivenis 1987 = Kazimieras Gaivenis. *Margas žodžių pasaulis*. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Govinda 1975 = Lama Anagarika Govinda. *Foundations of Tibetan Mysticism*. New York: Samuel Weiser, 1975.
- Guénon 1991 = René Guénon. *The Great Triad*. Cambridge: Quinta Essentia, 1991.
- Guénon 2011 = René Guénon. *Man and His Becoming according to the Vedanta*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 2011.
- Gustaitis 1926 = Motiejus Gustaitis. *Petras Kriaučiūnas: Gyvenimas, raštai, dokumentai*. Kaunas–Marijampolė: Dirva, 1926.

- Hérakleitas 1995 = Hérakleitas. *Fragmentai*. Graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir komentarus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai, 1995.
- Hocart 1950 = Arthur Maurice Hocart. *Caste: A Comparative Study*. London: Methuen & Co., 1950.
- Ivanauskaitė 2007 = *Dėdėlė graži sapnų eso sapnavosi...* Parengė Vita Ivanauskaitė. // *Tautosakos darbai*, XXXIV. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- Jasiūnaitė 2002 = Birutė Jasiūnaitė. „Gužutis vaiką parnešė!“ Nepaprasta žmogaus kilmė frazeologijoje. // *Baltistica*, XXXVI (2). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.
- Jung 1977 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and Synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Jung 1980 = Carl Gustav Jung. *Psychology and Alchemy*. Princeton: Princeton University Press, 1980.
- Jung 1983 = Carl Gustav Jung. *Alchemical Studies*. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Jung, Kerényi 1973 = Carl Gustav Jung, Carl Kerényi. *Essays on a Science of Mythology: The Myth of the Divine Child and the Mysteries of Eleusis*. Princeton: Princeton University Press, 1973.
- Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.
- Koranas 2016 = *Koranas*. Literatūrinis prasmų vertimas. Vertė Romas Jakubauskas ir Sigita Geda. Kaunas: Obuolys (Media Incognito), 2016.
- KrLEV I = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I. Rīga: Avots, 1992.
- Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Leeming 2010 = David Adams Leeming. *Creation Myths of the World*. Santa Barbara, California–Denver, Colorado–Oxford, England: ABC-CLIO (Greenwood Publishing Group), 2010.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.
- LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
- Lurker 1995 = Manfred Lurker. *An Illustrated Dictionary of the Gods and Symbols of Ancient Egypt*. London: Thames and Hudson, 1995.
- Milkus 1990 = Kristijonas Gotlybas Milkus. *Pilkainis: poezija, proza*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Minelgaitė-Beinorienė 2018 = Eglė Minelgaitė-Beinorienė. Lino alchemija. // *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 5.
- MžPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- Nėris 1984 = Salomėja Nėris. *Raštai*, III: *Proza, dienoraščiai, laiškai*. Vilnius: Vaga, 1984.
- Onians 2000 = Richard Broxton Onians. *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate: New Interpretation of Greek, Roman and kindred evidence also of some basic Jewish and Christian beliefs*. UK: Cambridge University Press, 2000.
- Patackas, Žarskus 2002 = Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus. *Virsmų knyga*. Kaunas: Kauno tautinės kultūros centras, 2002.
- Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- PKT I = *Iš Panevėžio krašto tautosakos*, I. Sudarytojas Eugenijus Urbonas. Panevėžys: UAB „Panevėžio sp.“, 2003.
- Platonas 1995 = Platonas. *Timajas. Kritijas*. Iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai, 1995.
- Qur'an 2010 = *The Qur'an*. A new translation by M. A. S. Abdel Haleem. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Razauskas 2000 = Dainius Razauskas. *Ryto ratų ritimai: Pagrindinio kosmologinio modelio rekonstrukcija su etimologiniais priedainiais*. Vilnius: Pradai, 2000.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas–Daukintas. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas–Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Razauskas 2018 = Dainius Razauskas. *Daukanto Perūnas*. // *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 5, p. 12–24
- Razauskas 2019 = Dainius Razauskas. *Daukanto sutvėrimas*. // *Būdas*, 2019, Nr. 2, p. 7–17.
- Razauskas 2021 = Dainius Razauskas. *Sutvėrimas šalčiu*. // *Būdas*, 2021, Nr. 2, p. 13–20.
- Sinha 1993 = Indra Sinha. *Tantra: The Search for Ecstasy*. London: Hamlyn, 1993.
- SiŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- SiŠLSP = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Surinko Mato Slančiausko bendradarbiai. Vilnius: Vaga, 1985.
- Spence 1998 = Lewis Spence. *Myths and Legends of Egypt*. London: Senate, 1998 (1915).
- Stundžienė 1999 = Bronė Stundžienė. Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu. // *Tautosakos darbai*, XI (XVI–II). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
- Turner 1979 = Victor Turner. *The Ritual Process: Structure and Antistructure*. Ithaca: Cornell University Press, 1979.
- Turneris 2001 = Victoras Turneris. *Struktūra ir antistruktūra*. // *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 6.
- Upanišados 2013 = *Upanišados*. Iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audrius Beinorius, mokslinis redaktorius Dainius Razauskas. Vilnius: Vaga, 2013.
- Venskienė 2002 = Asta Venskienė. Idealaus kūno kūrimas: šeimos ir bendruomenės vaidmuo. // *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5.
- Vydūnas 1990 = Vydūnas. *Raštai*, I. Vilnius: Mintis, 1990.
- Vydūnas 1991 = Vydūnas. *Raštai*, II. Vilnius: Mintis, 1991.
- Vydūnas 1992 = Vydūnas. *Raštai*, III. Vilnius: Mintis, 1992.
- VIKAŽ = *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*. Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- VsLKPŽ = *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Sudarė Klementina Birutė Vosylytė. Vilnius: Mokslo, 1985.
- Zaehner 2003 = Robert Charles Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London–New York: Phoenix, 2003.
- Zimmer 1946 = Heinrich Zimmer. *Myths and Symbols in Indian Art and Civilisation*. Edited by Joseph Campbell. New York: Pantheon Books, 1946.

- Акимова 1990 = Людмила Ивановна Акимова. Об отношении геометрического стиля к обряду кремации. // *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*. Москва: Наука, 1990.
- Афанасьев 1995 = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, III. Москва: Современный писатель, 1995.
- ВЭС = *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования*. Москва: Индрик, 2001.
- Грейвс, Паттай 2005 = Роберт Грейвс, Рафаэль Паттай. *Иудейские мифы*. Екатеринбург: У-Фактория, 2005.
- Громов 2002 = Дмитрий Громов. Восточнославянские дуалистические легенды о сотворении мира. // *Мифы и магия индоевропейцев*. Москва: София, 2002.
- Гроф 1996 = Станислав Гроф. *Холотропное сознание: Три уровня человеческого сознания и как они формируют нашу жизнь*. Москва: Издательство Трансперсонального института, 1996.
- ДлТС I–IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV. Москва: Русский язык, 1981–1982 (1863–1866).
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- Загадки 1968 = *Загадки*. Издание подготовила В. В. Митрофанова. Ленинград: Наука, 1968.
- Иванов 1980 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Структура гомеровских текстов, описывающих психические состояния. // *Структура текста*. Москва: Наука, 1980.
- Иванов 1990 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Реконструкция структуры символики и семантики индоевропейского погребального обряда. // *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*. Москва: Наука, 1990.
- Исаева 1985 = Наталия Васильевна Исаева. Концепция индивидуальной души в комментарии Шанкары на «Брахмасутры». // *Древняя Индия: Язык, культура, текст*. Москва: Наука, 1985.
- Кейпер 1986 = Францискус Бернардус Якобус Кейпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва: Наука, 1986.
- Коран 1998 = *Коран*. Перевод И. Ю. Крачковского. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998.
- Лебедев 1980 = Андрей Валентинович Лебедев. ΨΥΧΗΣ ΠΕΙΡΑΤΑ (О денотате термина ψυχή в космологических фрагментах Гераклита 66–67 Mch). // *Структура текста*. Москва: Наука, 1980.
- Леви-Стросс 2000 = Клод Леви-Стросс. *Путь масок*. Москва: Республика, 2000.
- ЛП = *Легенды і паданні. Складальнікі*: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.
- Матъе 1996 = Милица Эдвиновна Матъе. *Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта*. Москва: Восточная литература, 1996.
- МНМ I = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, I. Москва: Советская энциклопедия, 1980.
- НБ = «Народная Библия»: Восточнославянские этимологические легенды. Составление и комментарии О. В. Беловой. Москва: Индрик, 2004.
- РФ = *Русский фольклор: Хрестоматия*. Составители: Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан. Москва: Флинта-Наука, 2001.
- СД I, III = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Под редакцией Н. И. Толстого, I–V. Москва: Международные отношения, 1995, 2004.
- Сержпутоўскі 1998 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998 (1930).
- Топоров 1983 = Владимир Николаевич Топоров. Пространство и текст. // *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 1983.
- Топоров 1995 = Владимир Николаевич Топоров. *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического*. Москва: Прогресс-Культура, 1995.
- Топоров 1990 = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь*, V: L. Москва: Наука, 1990.
- Тэрнер 1983 = Виктор Тэрнер. *Символ и ритуал*. Москва: Наука, 1983.
- Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Азиатская алхимия: Избранные сочинения*. Москва: Янус-К, 1998.
- Юнг 1997 = Карл Густав Юнг. *Психология переноса: Статьи*. Москва: Ваклер, Рефл-Бук, 1997.

THE CREATION OF THE HUMAN BEING

Dainius RAZAUSKAS

The article invokes three earlier ones by the author: “The *Perkūnas* of Daukantas” (*Liaudies kultūra*, 2018, No 5, pp. 1224), “The Creation by Daukantas” (*Būdas*, 2019, No 2, pp. 717), and “Creation by Freezing” (*Būdas*, 2021, No 2, pp. 1320). In the first one, the thunderer Perkūnas was exposed in the role of Creator, the main means of his creation being heat, or warmth (by which he had hatched the world as an egg, for instance). In the second one, Perkūnas creation was provided by some other every-day imagery, as that of the coagulation of milk products by applying warmth (noteworthy is Slavic **tvarog* “curdle”, of the same root as Lithuanian *verti* “coagulate, condense, thicken, harden”, hence “create”). In the third one, some Baltic (Lithuanian, Latvian) and Eastern Slavic mythological material was presented, which allows to conclude that the process of coagulation and hardening caused by deprivation of heat, i.e. by cold, as that of water freezing into ice, pertains to the imagery of creation as well. This time, the creation of a human being is under consideration, and it occurs that all the world-creation imagery discussed applies also to the creation of humans, in particular, that of the water freezing into ice, the coagulating curdle (cf. Lith. *varškė* “curdle”, *virkti* “coagulate”, and *virkščia*, *virkštelė* “umbilical cord”), etc. Consequently, the Lithuanian verb *verti* “coagulate, condense, thicken, harden” and hence “create” should be considered appropriate also for the creation of human beings as it is naturally used in folklore, although denied in this sense by some researchers of the Lithuanian language.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6, LT10308, Vilnius

E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

Gauta 2021 06 15, teikta spaudai 2021 08 17.

„SIMKALOS“ SKYDAS

Su Žiemų prado „Simkalos“ asociacijos vadovu Andriumi BITAIČIU kalbasi Juozas Šorys.

■ *Gimėte ir gyvenate Joniškyje, turite giminių Latvijoje, tad kuo save laikote – aukštaičiu (lietuviu), latviu ar žiemgaliu? Kas tai lemia – kultūrinis tęstinumas ar kraujo ryšys?*

Mano proseneliai pagal vyrišką liniją gimę Latvijoje – Mintaujoje (dabar Jelgava). Prosenelė – latvė iš Tiltinių giminės, *vismantniekė*, kilusi iš Vismantų kaimo (buvęs Radviliškio valsčius, dabar – Pakruojo r.) latvių bendruomenės, kurios žmonės save vadino Vismantų žiemgaliais. Tai buvo latvių diaspora Lietuvoje, kalbėjusi vietiniu dialektu, bet sovietmečiu, deja, išblaškyta. Prosenelis – Pakruojo valsčiaus lietuvis, iš ten ir kilusi visa Bitaičių padermė. O pagal motinos liniją mano giminės kilmės gijos yra susijusios su Raseinių apylinkėmis, tad giminės medžio šaknys išsikerojusios tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje. Esu Lietuvos Respublikos pilietis, kurio gimtoji kalba – lietuvių, pagal dabartinę valstybės regionavimo sistemą priklausau Aukštaitijos etnografiniam regionui, bet save laikau žiemgaliu. Tai natūrali mano būseną ir jausmas – ne romantiška ar kažkoks neotribalizmas. Ir nuolat lydintis

širdgėlos pojūtis, kad negalime oficialiai vadintis tuo, kas esame ir kuo save laikome.

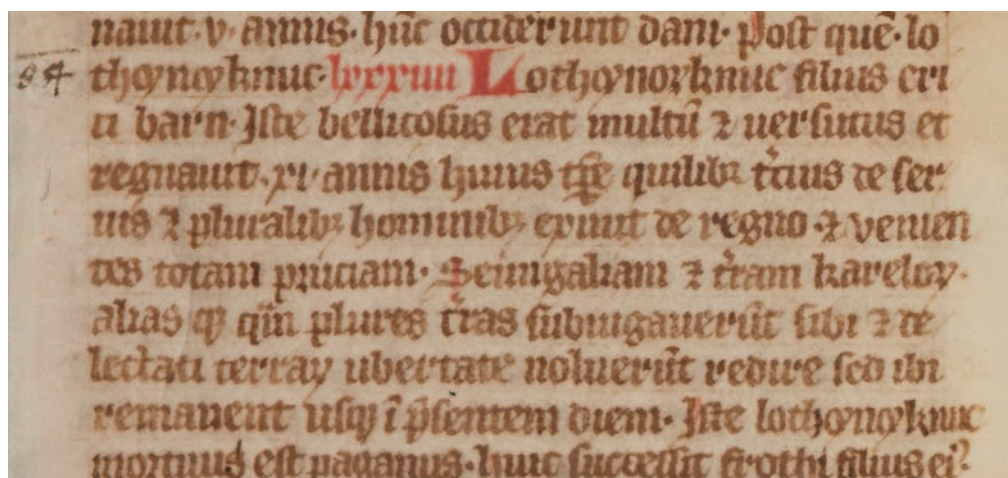
Kiek domėjimosi žiemgaliais šių šiaurės Lietuvoje paskatino Žemelio mokytojo kraštotyrininko Juozo Šliavo tiriamoji veikla? Kaip ir kodėl Jūs susidomėjote žiemgaliais ir tapote Žiemų prado „Simkalos“ asociacijos vadovu?

Manau, susidomėjimas žiemgaliais vienareikšmiškai sietinas būtent su J. Šliavo kraštotyrine veikla. Ir nors žiemgališkos tapatybės puoselėjimo Lietuvoje pirmtakais, ko gero, buvo Vismantų latviai, vis dėlto ši lokali bendruomenė lietuvių labiau tapatinta su „latviška“, o ne su šiaurės Lietuvos žiemgališkąja kultūra.

Pažintį su Žiemgala pradėjau gana neįprastu būdu – per sunkiąją metalo muziką. Mūsų krašte buvo savaime suprantamas dalykas, kad esame nei žemaičiai, nei aukštaičiai. Gerai – *skerslatviai*, iš dalies tai mums tiko, bet giliai pasąmonėje užsifiksavirusio raktinio Žiemgalos termino prasmės iškojau domėdamasis istorija ir archeologija. 2004 m. kartu su bendraminčiais iš Joniškio įkūrėme istorijos klubą, kuris glaudėsi po

Vismantniekai – Vismantų latvių bibliotekos draugija.

Seniausias Žiemgalos paminėjimas Rijos (Riudės) cistersų vienuolyne surašytame metraštyje Annales Ryenses (Rydärbogen) (Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek (SUB)), Cod. in scrin. 98b).

„Žiemgalos“ (taip buvo pasivadinęs Aukštaičių kultūros draugijos Joniškio skyrius) vėliava ir tuo metu išskirtinai užsiiminėjo istorine žiemgalių genties rekonstrukcija. 2011 m. nusprendžiau įsteigti Žiemų prado „Simkalos“ asociaciją ir, atskirai nuo kitų kultūrinių sambūrių, imtis puoselėti senosios Žiemgalos istoriją bei kultūrą.

Kada iš bendrojo baltų kultūros ir prokalbės kamieno išsiskyrė žiemgaliai, kokie yra ankstyviausi jų požymiai pagal archeologijos duomenis? Ar žiemgaliai kalbėjo sava kalba (gal ryškia regionine tarme?), ar išlikę jos bruožų?

Žiemgaliai, kaip atskiras kultūrinis arealas, buvusioje pilkapių su akmenų vainikais srityje išsiskiria V a., kai pilkapių pylimo tradicija palaipsniui sunyko ir mirusieji pradėti laidoti plokštiniuose kapinynuose. Keitėsi vyrų ir moterų guldymo kapuose kryptys. Tarkime, ankstyvuosiuose (V–VII a.) kapuose vyrai dažniausiai buvo laidojami galvomis į pietus, pietvakarius, pietryčius, o moterys – galvomis į šiaurę, šiaurės rytus, šiaurės vakarus. Vėlyvuosiuose (VIII–XII a.) kapuose laidojimo kryptis pasikeitė iš esmės: vyrai laidojami galvomis į šiaurę, o moterys – atvirkščiai. Nors pradinėje laidojimo plokštiniuose kapinynuose stadijoje mirusieji laidoti nesilaikant griežtesnės tvarkos, ilgainiui jie imti laidoti tvarkingomis eilėmis, puslankiais. Beveik visą genties egzistavimo laikotarpį mirusieji nedeginti, laidoti su gausiomis įkapėmis. O vėlesniais laikais, XII–XIII a., kai kuriose srityse jau pradėjo plisti mirusiųjų deginimo paprotys. Nesuardytų palaidojimų iki šiol rasta ir ištirta dar labai nedaug, todėl XIII–XV a. žiemgalių kultūra yra mažiau tyrinėta ir menkiausiai pažįstama.

Apie žiemgalių kalbą nedaug tegalime pasakyti. Ir tai yra silpniausia žiemgališkos tapatybės grandis. Dar 1412 m. flamandų keliautojas Žilberas de Lanua kelionės po Livoniją aprašyme minėjo, kad šiaurės Kurše keliaavęs per žiemgalių, kuršių bei lyvių kaimus, kurių gyventojai kalbėję sava kalba. Jis užfiksavo ir tai, kad kelyje nuo Rygos iki Narvos galima sutikti žmonių, kalbančių lyvių, žiemgalių, latvių bei estų kalbomis. O nuo XVI a. baltų kalbų grupei priklausiusi žiemgalių kalba tyrinėtojų jau laikoma mirusia. Neturime užrašytų jokių žiemgališkų tekstų, tad apie buvusios kalbos ypatybes belieka tik spėlioti. Akivaizdu tik tai, kad vidurio Latvijos dialektas suvaidino reikšmingą vaidmenį formuojantis bendrinei latvių kalbai.

Kokie yra pirmieji ir svarbiausieji žiemgalių (Žiemgalos) paminėjimai istoriniuose šaltiniuose, ikonografijoje? Kodėl žiemgalių atminties gaivinimui pasirinkote skandinaviską įvardijimą Simkala?

Seniausias Žiemgalos paminėjimas istoriniuose šaltiniuose yra iš XIII a. pabaigos. Rijos (Riudės) cistersų vienuolyne surašytame metraštyje yra žinia, kad Lotoknuto (Knuto) valdymo laikotarpiu (912–923 m.) Danijos vikingai pajungė sau Prūsiją, Žiemgalą, karelių bei daugelį kitų žemių. Tad galima teigti, kad Žiemgala rašytiniuose šaltiniuose yra minima anksčiau nei Lietuva. Žiemgaliams labai reikšmingas ikonografinis palikimas buvo aptiktas Švedijoje. Melareno ežero Selajono saloje ant kapinyno pylimo buvo pastatytas paminklinis akmuo su tekstu, iškalto senosios švedų kalbos runomis. Jame minima būtent Simkala (Žiemgala). Šis paminklas datuojamas apie 1040 m. Aniems laikams būdingame vaizdinyje – šliaužiančioje

gyvatėje – tyrinėtojai transkribavo įrašą: „Sigrida pastatė šį akmenį Svenui, savo vyrui. Jis dažnai buriavo į Žiemgalą prabangiu laivu aplink Dominėsą (Kolkos ragą).“

Kai pradėjau domėtis žiemgaliais, vienas iš svarbiausių mano interesų buvo ikikrikščioniškoji Žiemgalos senovė. Būtent dėl minėtojo paminklo unikalumo bei archajiškumo asociacijai, užsimančiai senosios Žiemgalos kultūros ir istorijos puoselėjimu, suteikėme „Simkalos“ pavadinimą.

Kaip nuo genties susiformavimo iki XIII a. kito jos gyventų žemių ribos? Su kokiomis kaimyninėmis gentimis ir kur žiemgaliai ribojosi? Ar būta tarpgentinių dykrų? Kaip pasikeitė jų gyvybinė erdvė į Dauguvos žiotis atsikrausčius ordinui?

Žiemgalių archeologinių paminklų paplitimas dabartinėje Lietuvoje rodo, kad čia jų gyventi plotai buvo ne mažesni nei Latvijos teritorijoje. Dėl tam tikrų aplinkybių ilgą laiką manyta, kad Lietuvos pusėje Žiemgalos būta vos gabalėlis. Be abejonės, laikui bėgant, genčių teritorijos nuolat kito. Ilgametės žiemgalių kultūros tyrinėtojos, archeologės Ilonos Vaškevičiūtės nuomone, pietinė Žiemgalos riba ėjo iki Šiaulių šiaurinio pakraščio ir netoli šiaurinės Panevėžio ribos. Vakarinė riba ėjo Zantės, Ežerės ir Pavirvytės upėmis, rytinė – Misos

ir Apaščios upėmis, piečiau Vabalninko – iki Lėvens posūkio. Esu linkęs manyti, kad jau metas šias ribas peržiūrėti ir patikslinti. Nuo XII–XIII a. Žiemgalos teritorija ėmė trauktis. Vakaruose – dėl kuršių pasistūmėjimo ne tik į šiaurę, bet ir į rytus. Pietuose bei pietryčiuose – dėl lietuvių vykdomos ekspansijos šiaurės kryptimi. Dėl šių procesų vakarinės asimiliuotos žemės dabar priskiriamos kuršiams, o pietinės, pietrytinės – žemaičių arba aukštaičių kultūroms. Šiaurinės žemės buvo stipriai įtakotos christianizacijos procesų bei Vokiečių ordino vykdomos politikos. Tikslesnės žiemgalių gyventos teritorijos riboms nubrėžti, visų pirma, reikia chronologinio jų istorijos padalijimo į atskirus laikotarpius. Kita vertus, dar trūksta ir archeologinių tyrimų.

Šiaurėje Žiemgalos teritorija siekė Rygos įlanką, ten, iš rytų ir vakarų, ji ribojosi su lyvių gyventomis žemėmis. Rytuose žiemgalių kaimynai buvo latgaliai ir sėliai, pietryčiuose, pietuose – lietuviai, vakaruose – kuršiai, o pietvakariuose – žemaičiai. Tačiau, mano subjektyvia nuomone, teritorija tarp Varduvos, Jūros, Dubysos ir Šušvės upių iki XIII a. priklausė ne žemaičių, o skalvių gentinei (etnokultūrinei) sričiai.

Kalbant apie tarpgentines dykras, pastebėtina, kad mažiau tinkamų gyventi arba visai

Švedijoje, Melareno ežero Selajono saloje, paminklinis kapinyno akmuo, kurio įrašė paminėta Simkala.

negyvenamų zonų yra ne tik tarp atskirų genčių, bet ir tarp nutolusių tos pačios genties žemių. Visa tai kiek vėliau puikiai „įvaldė“ Livonijos vyskupai ir ordinas.

Ką žiemgaliai perėmė iš daugiamečio bendravimo su kuršiais, sėliais, latgaliais, žemaičiais, lietuviais, taip pat lyviais, estais? Ir ką jiems perdavė? Kurie iš jų buvo kultūriškai artimesni? Su kuo iš kaimynų ir dėl ko daugiausia kariauta, kas buvo pagrindiniai sąjungininkai? Kokių būta susidūrimų su skandinavų vikingais, slavais?

Anot archeologų, buvusioje pilkapių su akmenų vainikais srityje išsiskyrė kelios gentys, turinčios daug bendrų kultūrinių bruožų – žiemgaliai, žemaičiai, latgaliai ir sėliai. Skandinavų rašytiniai šaltiniai suteikia informacijos, kad žiemgalių santykiai su vikingais buvę ne tik prekybiniai. Ingvarro tolimojo keliautojo sagoje (apie 1035–1041 m.) pasakojama, kad žiemgaliai nemokėjo duoklės švedų karaliui Olafui. Jų sukilimą numalšino atsiųsta kariauna, o po kautynių minėtajam karaliui parplukdytas gausus turtas, auksas ir sidabras.

Sakso Gramatiko veikale, mitologinio herojaus Starkado dainoje, skamba žodžiai apie su-triuškintus kuršius, visas estų gimines ir Žiemgalos tautą. Kūrinys, aišku, romantizuotas ir neatspindi tikrovės, bet jame minimos gentys yra garbingos vikingų priešininkės.

Senajame rusėnų metraščių rinkinyje rašoma, kad, kartu su daugybe kitų tautų, Žiemgala mokanti duoklę Kijevo Rusiai. Ten pat minima, kad 1106 m. Žiemgala sumušusi daugybę į jos žemes įsiveržusių Polocko rusų (Vseslavičių) brolių ir draugovių.

Žiemgaliai, pasak metraštininko Henriko Latvio, negyvenę taikoje ir su lyviais. Tikėtina, kad būta teritorinių konfliktų, kad jie konkuravo dėl prekybos bei įtakos Rygos įlankoje. Na, o nupjautų lietuvių karių galvų demonstravimas Žiemgaloje, ko gero, puikiausiai atspindi ankstyvuosius žiemgalių santykius su Lietuva. Juk galvų kapojimas – labai senas karo paprotys. Yra žinoma, kad romėnai fortų vartus puošdavo nukautų neeilinių keltų galvomis. Tie patys keltai arba germanai nugalėtų priešų galvas laikydavo prie įėjimo į namus ar net menėse. Eiliuotoje Livonijos kronikoje minimi ne kartą prieš žiemgalius žygiavę latgaliai ir kuršiai. Bet tai jau vokiečių vykdytos žemių užkariavimo politikos rezultatas, skatinęs žiemgalius ieškoti naujų sąjungininkų. Jais buvo lietuviai arba „lietuviai, vadinami

Atminimo medalis, skirtas Sidabrės pilies paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose 730 m. sukakčiai.

žemaičiais“, kurie, remiantis metraščių duomenimis, ne kartą yra atskubėję žiemgaliams į pagalbą.

Kokios žinomos istorinės Žiemgalos žemės? Kuo jos buvo savitos, kas jas valdė, kokios buvo jų ribos? Kuo skyrėsi šiauriniai žiemgaliai nuo pietinių?

Iš rašytinių šaltinių žinome, kad Žiemgalą sudarė kelios didelės ir kelios mažesnės žemės bei pilių apygardos, kurios įprastai dalijamos į dvi geografines dalis – rytų Žiemgalą, kuri buvo vadinama Upmale (*Opemele*), ir vakarų Žiemgalą, kuri vadinta tiesiog Žiemgala (*Semigallia*). Upmalę sudarė Kalvės (*Calve*), Putelenės (*Putelene*), Mežuotnės (*Mesyoten*, *Mesoythen*), Nuogailenos (*Nogaylen*), Plonės (*Plane*), Šiurpės (*Serpen*), Guostagalio (*Gascegole*) žemės. Rytų Žiemgalos centras buvo Mežuotnė. Vakarų Žiemgalą sudarė Duobelės (*Dubelene*), Duobenės (*Dubene*), Sparnenės (*Sparnene*), Tervetės (*Tervethene*), Žagarės (*Sagera*), Šilėnų (*Sillene*) žemės, o centras buvo Tervetė. Archeologo Ernesto Vasiliausko nuomone, Sidabrės (*Sidobren*) žemė, kuri yra dabartinio Joniškio lopšys, taip pat buvusi atskira ir įėjusi į vakarų Žiemgalos sudėtį. Pietiniame Žiemgalos pakraštyje jis išskyrė dar dvi anksčiau buvusias anonimines Kūros-Kulpės ir Kruojos-Daugyvenės žemes. Mano įsitikinimu, bent jau iki XIII a. pradžios, į Žiemgalos sudėtį turėjo įeiti ir Salduvės-Bubių žemė. Be to, dar nenustatyta periferinės žemės tarp Skrundos ir Žiemgalos bei labai nutolusios žemės tarp Lielupės ir Babytės ežero etninė priklausomybė.

1220 m. Mežuotnės pilies šturmo aprašyme minimi du žiemgaliai – Madis ir Gailis (*Made et*

Gayle), kurie, kartu su kitais seniūnais, išėję iš šios pilies sudaryti taikos su apgulisiais teutonais. Deja, nebekontroliuojama jų kariuomenė neva visą šimtą jų nužudžiusi. Prieš tai, krikštydamiesi, Mežuotnės gyventojai su Rygos vyskupu sudarė sąjungą prieš lietuvius, kurią Viestartas (*Vesthardus, Westhardus*) iš gretimos Tervetės žemės, šaltiniuose įvardijamas kaip Žiemgalos vyresnysis arba valdovas (*maior natu de Semigallia, Semigallorum princeps*), su sau pavaldžiais žiemgaliais nutraukė, priversdamas miežuotniškius atsimesti nuo krikšto ir tose žemėse atkurdamas savo valdžios viršenybę. Kitas žinomas vakarų Žiemgalos centro valdytojas buvo 1279–1281 m. žiemgalių sukilimo vadas kunigaikštis Nameisis (*Nameise*).

Šiaurinių žiemgalių bendruomenės, palyginti su pietiniais, buvo arčiau didesnių prekybinių centrų, mišresnės, daugiakultūrės, su gausene ir įvairesne materialine kultūra, be to, jiems nebuvo svetima jūreivystė.

Kas žinoma apie ankstyvųjų viduramžių socialinę-bendruomeninę (gal net ir priešvalstybinę?) žiemgalių visuomenės sąrangą? Koks buvo klanų, įtakingų giminių, šeimų vaidmuo?

Šiuo požiūriu rašytiniai šaltiniai negausūs. Anksatyvoje genties gyvavimo stadijoje pastebimi bendru atskirų pilių kilmingųjų sutarimu priimami

sprendimai. Vėliau (galima daryti tokią prielaidą) įsitvirtino vienvaldis valdymas. Trečiuoju etapu visi veiksmai, ypač kariniai, jau buvo koordinuojami su Lietuva. Istoriko Edvardo Gudavičiaus manymu, žiemgalių diduomenė, nepaisant nuolatinių kovų, išugdė kunigaikščiams artimas elito struktūras. Politinė žiemgalių organizacija, anot jo, nors ir neprilygo Lietuvos valstybei, bet buvo stipresnė nei kitų baltų genčių valdysena.

1310 m. birželio 19 d. popiežius Klemensas V bule Brėmeno arkivyskupui ir Ravenos magistrui pavedė atlikti Žiemgalos kilmingesniųjų išžudymu ir kitais sunkiais nusikaltimais Livonijoje bei Prūsijoje kaltinto Vokiečių ordino kanoninių tyrimą:

O tie patys komturai ir broliai visiškai sunaikino krikščionišką Žiemgalos žemės tautą, turinčią tikruosius vyskupą ir kunigus, kurie jiems bažnytinius sakramentus teikė; jie išžudė tos pačios žemės kilmingesnius, kuriuos į vaišes buvo pasikvietę, neapsakomos išdavystės žiaurumu, nukapodami galvas; žiauriai išvarė likusią minėtos žemės tautos daugybę, daugiau negu šimtą tūkstančių abiejų lyčių tikinčiųjų į pagonių žemes, ir minėti tikintieji buvo atiduoti amžinai vergystei tiems patiems pagonims, [mūsų] tikėjimo priešpaulai. Todėl Žiemgalos vyskupija, kuri buvo septynių dienų žygio platumo, buvo visiškai išvalyta nuo kitų krikščionių. (Rowell 2003, 272–283).

XII–XIII a. medinės pilies rekonstrukcija Tervetėje.

Riboto tiražo pašto ženklas su rašytiniuose šaltiniuose neįvardinto Garuozos mūšyje žuvusio žiemgalių karvedžio imaginaciniu portretu.

Kilmingųjų socialinio sluoksnio Žiemgaloje būta ir vėlesniais laikais. Tai patvirtina pasienyje su LDK susiformavęs laisvųjų žemininkų (kioninių), Livonijos ordino vasalų (vietos žiemgalių (?) kilmės) kilmingųjų luomas. Dalis jų po Livonijos karo, atlikus Livonijos ir LDK sienų korekciją, perėjo LDK. Naujai atitekusiame valdose įvykdyta Valakų reforma. Tikriausiai sekant LDK pavyzdžiu, ten formavosi dvarai su gatviniais kaimais, bajorkaimiais. Lietuvoje tokie kilmingieji (manoma Druvės, Leparskiai, Vilkickai, Plonianskiai, Nagiai-Nagevičiai ir kt.) perėjo į bajorų luomą, priėmė katalikybę ir sulietuvėjo. Laisvuosius Žiemgalos žemininkus archeologas ir istorikas Ernestas Vasiliauskas tapatina su kuršių kilmingaisiais (kioniniais, leimaniais), kurie, kaip vasalai, buvo pavaldūs Livonijos ordinui, iš kurio gaudavo *feodų* (lenų) raštus. Už tarnybą ordino kariuomenėje jiems būdavo suteikiama nemažai privilegijų ir žemės.

Senas ir turbūt sunkiai pabaigiamas ginčas dėl žiemgalių etnonimo kilmės: lietuvių kalbininkai teikia su-normintą žiemų / šiaurės galą, o latviai jį kildina iš la. zemes gals, t. y. žemės galu, pakraščiu, tad ir gentį vadina zemgali (lot. semigalli). Kur Jūs dedate akcentą – žiemiai ar žemė?

Nebėra dėl ko ginčytis – visos ietys jau seniai sulaužytos. Valstybinė lietuvių kalbos komisija

yra nustačiusi, kad Žiemgala – istorinė žiemgalių žemė Mūšos ir Lielupės baseinuose. Taip pat vadinama ir etnografinė sritis dabartinės Latvijos Respublikos teritorijos pietuose. Tad ir gyventojų pavadinimas – žiemgaliai (ne žemgaliai).

Anot lietuvių kalbininko Kazimiero Būgos ir latvių kalbininko Janio Endzelyno pateiktos išvados, žiemgalių šaknis kildinama iš *ziem-* / *ziem* – *ziema* / *žiema*. Žiemų, žemių galo žmonės. Tai patvirtina ankstyviausieji etnonimo *žiemgaliai* užrašymai skandinavų ir rusėnų rašytiniuose šaltiniuose – *seimgaler*, *seimgol*, *зимъгола*, *зимигола*. O *Zemgale* / Žemgala yra vėlyvesnių laikų reiškiny, germanų tautų kalbinės vartosenos atspindys, kildinamas nuo *Semegallen*, *Semgallen*.

Kokia buvo prekybos ir kovų su Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordiniais, Rygos vyskupais raida XII–XIII a.? Juk ilgiausiai priešintasi, vyko žiemgalių sukilimas, bet galiausiai – ir jų nukariavimas. Kuo žiemgalių palikuonims reikšmingi svarbiausi Daugavgrīvos, Mežuotnės, Saulės, Tervetės, Rygos puolimo (Ikšķilės užėmimo), Garuozos šilo mūšiai? Ar identifikuotos mūšių vietos? Koks buvo žiemgalių likimas praradus paskutines piliis?

Kartu su Joniškio istorijos ir kultūros muziejumi 2012–2018 m. Joniškyje organizavome renginius, skirtus paskutiniam žiemgalių sukilimui ir Garuozos šilo mūšiui atminti. Artėjant 730 m. mūšio sukakčiai, mūsų iniciatyva buvo išleista istoriko Tomo Baranausko monografija „Garuozos mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos“, kurioje pateikta nemažai naujų išvadų. Joje Garuozos mūšis ir 1279–1290 m. Žiemgaloje vykusios kovos traktuojamos kaip Lietuvos istorijos dalis, kvestionuojamas historiografinis stereotipas, kad Garuozos mūšyje žiemgalių pasiekta pergalė nepakeitusi jų likimo, o 1290 m. Žiemgala neva buvusi užkariauta kryžiuočių. Taip pat pateikiami argumentai, parodantys, kad dėl Garuozos mūšio ir po jo iki 1290-ųjų vykusių kovų Vokiečių ordinas buvo priverstas pasitraukti iš Žiemgalos, o pusė istorinės jos teritorijos iki šiol tebėra Lietuvos valstybės sudėtyje. Taigi, regis, nebuvo paskutinio sukilimo, nebuvo žiemgalių nukariavimo, nebuvo ir prarastų paskutinių pilių. Tai geras pavyzdys, kaip studijų stoka gali iškraipyti Žiemgalos istorijos vaizdą.

Garuozos mūšio vieta iki šiol nėra tiksliai žinoma. Kaip, beje, ir Saulės mūšio. Pagal nusi-stovėjusią tyrinėtojų hipotezę, mūšio vieta lokali-zuojama Garuozoje (Jelgavos r., Latvija).

Manau, kad bet koks metraštininkų užfiksuotas žiemgalių vardas, įvykis, vietovardis ar vandenvardis yra nepaprastai svarbūs. Tik jais remiantis galima rekonstruoti būtovėje vykusius procesus. Mes, žiemgaliai, turime turtingą ir garbingą istoriją. Tik klausimas, ar ateities kartoms įskiepytume pagarbą šiai genčiai, jei apie regiono istoriją, kultūrą, tarmės (kalbos) savitumą nebus rašoma mokykliniuose vadovėliuose, tai nebus aktualizuojama kasdieniame gyvenime.

Kas žinoma apie žiemgalių karo vadus – valdovus (kunigaikščius) Viestartą, Nameisį, neįvardytą Garuozos šilo mūšio laimėtoją? Koks žemaičių (lietuvių) didiko Žvelgaičio, surengusio žygį į estų žemes ir įveikto / nukirsdinto žiemgalių, ryšys su Žagarės (Raktės) apylinkių Žvelgaičio kalnu (Žagarės I piliakalniu)?

Paradoksas, kad Žagarės I piliakalnis, vadinamas Žvelgaičio kalnu, su šiuo lietuvių kunigaikščiu neturi nieko bendro. Tokią romantišką versiją dar XIX a. užrašė Simonas Daukantas. XX a. jam antrino Žeimelio kraštotyrininkas J. Šliavas. Ilgainiui ši legenda įsitvirtino vietinių gyventojų savimonėje.

Viestartas (*Vesthardus, Vesters*), kuris dalyvavo minėto Žvelgaičio ir kitų lietuvių nukirsdinime po Ruopažių žiemos kautynių 1205 m., buvo žymus XIII a. pradžios valdovas, anot metraščių, žiemgalių vyresnysis, karvedys, karalius. Skabis, arba Skabys (*Schabe*), buvo pirmojo žiemgalių sukilimo (1258–1272 m.) vadovas ir galimai Lietuvos karaliaus Mindaugo vasalas. Antrojo sukilimo (1279–1281 m.) žiemgalių karalius buvo Nameisis (*Nameise, Nameyxe*), Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio karvedys. 1287 m. Garuozos mūšio nugalėtojas – deja, rašytiniuose šaltiniuose neįvardytas žiemgalių karvedys. Paskutinis žinomas žiemgalių kunigaikštis – Gediminas, lietuvių ir rusų karalius, Žiemgalos valdovas ir kunigaikštis (*Gedeminne Dei gratia Letphinorum Ruthenorumque rex, princeps et dux Semigallie*).

Kokie žymiausi žiemgalių piliakalniai, tiek Lietuvos, tiek Latvijos teritorijose? Kurie iš jų prasmingai „įdarbinti“?

Istoriškai taip susiklostė, kad Žiemgala negali pasigirti piliakalnių gausumu, nes krašto teritoriją iš esmės sudaro monotoniškos lygumos. Natūralių kalvų joje nedaug, todėl įrengti aukštesnius, gerai įtvirtintus piliakalnius reikėjo žymiai daugiau pastangų nei kituose regionuose.

Atminimo medalis, skirtas Garuozos mūšio 730 m. sukakčiai.

Neabejotinai žymiausias dabartinės Latvijos teritorijoje esantis objektas būtų Tervetės piliakalnių kompleksas. Lietuvoje vienareikšmiškai žymiausias ir žinomiausias yra Jurgaičių piliakalnis – Kryžių kalnas, kurį, vertindami iš žiemgalių istorijos pozicijų, galėtume įvardyti kaip nūdienos religinio ekstremizmo apraišką. Ir tai ne vienintelis istorinio „nukrypimo“ atvejis. Ne vienas piliakalnis Žiemgaloje nukastas geležinkelio bėgių pylimams pakelti arba kokiems šunkeliams tiesti. Papilės, Raktuvės, Sidabrės, Peleniškių ir, tikėtina, Šiaulių Talkšos piliakalniai paversti kapinių kalneliais. Įsivaizduokime, tarkim, Kernavės piliakalnius, atliekančius kapinių funkciją...

Koks buvo žiemgalių gyvenimo būdas? Žinome, kad jie buvę narsūs ir nebijoję mirti mūšių laukuose? Kas būdinga V–XIII a. archeologijos paminkluose aptiktai ginkluotei? Ar turite pagal archeologinius radinius rekonstruoti ginklų?

Žiemgaliai nebuvo vikingaujanti gentis, tačiau karybos amatas jiems buvo nesvetimas. Iš rašytinių šaltinių žinome apie prieš karo žygį metamus burtus, prašant Dievų palankumo, ir pasirenkamą tam tikrą kautynių taktiką. Antai Henriko Latvio ir Eiliuotoje Livonijos kronikoje aprašomose kovose su lietuviais arba teutonais spendžiamos pinklės, kuriamos užtvartos: keliai ir takai užverčiami pripjautais medžiais. Arba, pavyzdžiui, Rygos miesto puolimas vykęs nakties sutemose.

Per žiemgalių genties, kaip atskiros etnosas, egzistavimo laikotarpį vyrai buvo laidojami kartu su kovos ginklais, darbo įrankiais. Tarp jų įkapių randama bent jau viena ietis ir peilis. Toks minimalus įkapių kiekis aptinkamas ir berniukų kapuose. Turtingesnių vyrų palaidojimuose, be papuošalų iš spalvotųjų metalų, kartais randamos dvi, trys, keturios ar net šešios ietys, įvairių tipų peiliai, kovos peiliai ar vienašmeniai kalavijai, kirviai. Ankstyvuojų laikotarpiu į kapus dar buvo dedami dalgiai, vedegos. Ginklai dažniausiai buvo daryti vietinių ginklakalių, nors pasitaiko ir importuotų iš Skandinavijos, Vakarų Europos. Unikalus buvo žiemgalių plačiašmenis kovos peilis, evoliucionavęs iki labai plataus ir galingo ginklo, pagal seną paprotį naudoto dar XI a.

Turime keletą ginklų pavyzdžių, pagamintų pagal archeologinę medžiagą. Vis dėlto rimtas, kokybiškas ginklas brangus buvo tiek anais laikais, tiek ir dabar. Jų rekonstravimas yra daug kainuojantis užsiėmimas, o mūsų galimybės ribotos.

Kuo pasižymi žiemgalių apranga, jos puošyba? Kokie archeologinio kostiumo elementai atkurti pagal palaidojimų duomenis?

Kaip ir kiekvienas etnosas, žiemgaliai turėjo savitas aprangos bei jos puošybos tradicijas. Būtent materialinė kultūra ir laidosena archeologams padeda atpažinti skirtingas kultūras ir išskirti gentines (etnokultūrinės) sritis. Kadangi žiemgaliai mirusiuosius ilgai laidojo nedegintus, o nesuardytuose palaidojimuose papuošalai dažnai aptinkami taip, kaip buvo nešiojami gyviems esant, rekonstruoti archeologinį kostiumą ištis buvo įmanoma. Didžiausias iššūkis (ne tik mums) buvo audinio bei atskirų aprangos detalių atkūrimas. Visoje Lietuvoje rasti vos keli tekstilės fragmentai, iš kurių mažai tegali pasidaryti išvadų, o tada prasideda tiesiog kūryba arba interpretacijos, grindžiamos prielaidomis ir kitų šalių archeologine medžiaga. Mes rėmėmės latviška ir skandinavishiška archeologine medžiaga, nes jie jos turi daugiau. Taip pat savo nuovoka. Ir jokių būdu netvirtiname, kad atkurdami žiemgalių archeologinį kostiumą viską darome vien teisingai. Priešingai, kadangi paskutinį kartą kostiumus siuvomės gana seniai, įvertinę naujas žinias, manome, kad kai kurias detales reikėtų tobulinti, bet tai nėra paprasta. Atkūrimo procesas – gana ilgas, ypač jei siūlai dažomi natūraliais dažais, jei audiniai audžiami rankomis, jei siuvama rankomis. O papuošalų gamyba? Nedaug yra auksarankių

juvelyrų, sugebančių padaryti tikslias replikas (nekalbu apie pseudokopijas).

Vis dėlto turite įspūdingų žiemgalių kostiumų rekonstrukcijų. Kokius dar amatus, verslus, ūkio šakas buvo įvaldę žiemgaliai? Kiek svarbus jiems buvo istoriškai paliudytas uostas Lielupės žiotyse, prekybos vystymas? Kas būdinga žiemgalių kulinariniam paveldui? Ar jie mokėjo daryti alų, midų?

Nemanau, kad žiemgaliai kažkuo itin skyrėsi nuo kaimyninių genčių. Prekyba, medžioklė, žemdirbystė, gyvulininkystė, įprasti amatai. Dėl derlingos žemės šis kraštas nuo seno buvo grūdų aruodas. Galbūt labiau buvo išvystyta žvejyba, kadangi Žiemgalos žemę vagoja gausybė upių bei upelių. Yra žinoma, kad kovoje prieš žiemgalius teutonai statė visokiasias užtvanas Lielupės žiotyse, kad žuvys nepakiltų aukštyn ir nepasklistų po visą upių tinklą. Taip pat žinome, kad 1200 m. Romos sostas uždraudė prekybos tikslais laivams lankytis žiemgalių uoste. Tai, suprantama, sudavė rimtą smūgį žiemgalių ekonomikai, šiuolaikiniais terminais kalbant. Dėl to sunyko daugiakultūrė Daugmalė spėjamoje Kalvės žemėje, kurioje lokalizuojamas žiemgalių uostas. Prielaidą, kad žiemgalių uostas galėjo būti Mežuotnėje, Lielupės vidurupyje, vertinu skeptiškai.

Apie kulinarinį paveldą būtų galima kalbėti nebent remiantis etnografinių laikų duomenimis. archeologinių tyrimų metu Sidabrės gyvenvietėje surinktų kaulų analizė parodė, kad 96 proc. kaulų priklausė naminiams gyvuliams ir vos 4 proc. – laukiniams gyvūnams. Iš jų 38,1 proc. kaulų yra avių arba ožkų, 23 proc. – kiaulių, 12,2 proc. – arklių. O iš negausių laukinių gyvūnų kaulų fragmentų daugiausia nustatyta stumbrų, bebrų.

Vulfstano (Wulfstan) pasakojime (IX a. pabaiga) apie aisčius sakoma, kad karaliai ir diduomenė gėrė kumelių pieną, o neturtingieji ir vergai – midų. Aisčiai neva alaus nedarė, nes užtektinai buvę midaus. Ten pat dar užsimenama apie kažkokią aisčių giminę, sugebančią gaminti šaltį. Alaus arba vandens indus ji galinti atšaldyti, ar tai būtų žiema, ar vasara. Žiemgaloje, tikėtina, buvo panaši gėrimų vartojimo tradicija. Alus į mūsų kraštą atkeliavo per germanus, o įsitvirtino vokiečių dėka.

Kas žinoma apie žiemgalių šventes, bendruomeninius susibūrimus? Kokios buvo jų dvasinio gyvenimo vertybės, kokia buvo jų prigimtinė religija? Ar yra išlikusių kulto vietų, šventviečių?

Moters kostiumas, rekonstruotas pagal VII–VIII a. Kurmaičių–Linksmėnų (Joniškio r) kapinyno medžiagą.

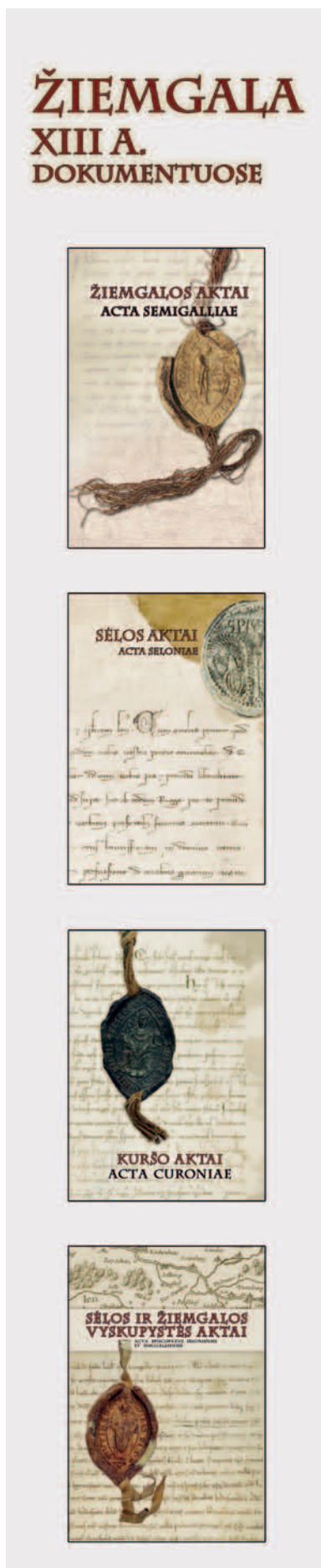

Berniuko ir vyro kostiumai, rekonstruoti pagal VIII-IX a. Jauneikių (Joniškio r.) kapinyno medžiagą.
Rekonstrukcijų autoriai — asociacijos nariai.

Iš viduramžių keliautojų ir metraštininkų liudijimų žinoma, kad žiemgaliai buvo pagonys, garbino ugnį, o genties žmonės esą buvę tamsūs, grubūs ir žiaurūs. Švenčių metu esą senu papročiu nusigerdavę. Toks lėbavimo paprotys fiksuojamas ir naujaisiais amžiais. Iš Žemaičių vyskupo Mečislovo Leonardo Paliulionio 1904 m. balandžio 14 d. ganytojiško laiško Nr. 869 Joniškio parapijai:

Pasitaisymas toks: visų pirma gaspadoriai tos sodos (pasodos) ir apylinkės, kur yra koplyčia, pradeda ruošti apie alaus darymą – plauna bačkas, taiso salyklą ir privirina kiekvienas nuo keturių iki dešimties bačkų alaus labai stipraus ir apgirdančio. Tuomi tarpu suprašo ant tų atpuskų gimines, pažįstamus ir tolimesnius svečius, kurie petnyčios vakarą arba subatoje jau suvažiuoja. <...> O po gryčias jau nuo subatos vakaruškos, gėrimas alaus, neretai ir degtinės. Po tam giesmės, klyksmai, muzikos, šokinėjimai, o ne kartą ir palaistuvystės. Ant tokių atpuskų susirenka nemaža ir ubagų, kurie sekdami pėdais tos vietos gyventojų, prisigeria taip, jog grįžtant iš atpuskų galima nemaža jų matyti pakelėmis gulinčių po ravus. <...> Kone lygi girtuoklystė ir palaistuvystė atsitinka Joniškio parapijoje rudenyje, susirinkus javų kultū. Taipogi dedasi numirusius laidojant, kai žmonės kūną lydėdami veža bačkas alaus, o ne kartą ir bačkeles degtinės, lyg tartum ir bačkas lydi drauge su kūnu. O kadgi jas su visu išlydėtų ir nustotų gerti! O kad pradėtų blaivūs melstis ir greičiau išmelstų numirusiems amžiną laimę! O ką besakyti apie krikštynas, nes ir jos yra aplaistomos ne tiktai alumi, bet ir degtine. Kūmai tankiausiai veža bažnyčion vaikelius nedėldieniais ir šventadieniais, bet vėlai važiuodami – neišklauso mišių šventų ir neišpildo bažnyčios prisakymo. Bet tartum užvis baisiausiai dedas veselijoje. Veselnikai per visą nedėlių gerdami, ne kartą ir palaistuviaudami, labiausiai prisičiudyja miestelyje, ne tik dienomis, bet ir naktimis girtuokliaudami ir nebegiedodami, bet rėkaudami ir bliaudami nebe savo balsais.

Kulto vietos, šventvietės Žiemgalos krašte yra daugiau ar mažiau žinomos, bet plačiau netyrinėtos. Šioje srityje nemažai yra padirbėjęs Vykintas Vaitkevičius, o iš latvių – Juris Urtans (Urtāns). Gamtmeldystės laikotarpiu jos buvo neatsiejamos nuo bet kurios pilies apygardos. Vėlesniais laikais lietuviškoje dalyje dalis kulto vietų apaugo koplytėlėmis, kurios, kartu su įrengtomis kaimo kapinaitėmis, atstojo religinį ir visuomeninį bendruomenių centrą. Pavyzdžiui, Joniškio

Projekto „Žiemgala XIII a. dokumentuose“ leidiniai.
Iliustracijos – iš asociacijos archyvo.

kraštui būdingas išskirtinai tankus koplyčių tinklas. Jų datavimas nėra aiškus, nes koplytėlės nėra minimos Joniškio parapijos turto surašymo dokumentuose. Galima įžvelgti ir tam tikrų bendrų ypatybių su kuršių kilmingaisiais (kioniniais), kurie turėjo nuosavus maldos namus bei analogiškas tradicijas. Kita kulto vietų dalis virto velniakalniais, ragankalniais ir, laikui bėgant, buvo apieisti.

Kokie yra pagrindiniai asociacijos Žiemų prado „Simkalos“ asociacijos renginiai, projektai? Kokius ryšius palaikote su Žiemgalos draugija? Ar daug turite narių, kas jus sieja, kaip papildote gretas? 2015 m. už nuopelnus skleidžiant žiemgalių kultūros atminimą buvote įvertintas Mato Slančiausko premija. Kokias matote šios veiklos perspektyvas?

2004–2014 m. buvau Žiemgalos aukštaičių kultūros draugijos Joniškio skyriaus nariu, 2009–2013 m. – pirmininku, taip pat Žiemgalos draugijos prezidentės pavaduotoju. Abi organizacijas jungia pagarba gimtajam kraštui ir jo kultūrai.

Asociaciją „Simkala“ sudaro trys steigėjai. Į „statistinių“ narių sąrašą vilčių nededame. Visai nebūtina priklausyti kuriai nors organizacijai norint krašto labai nuveikti kažką reikšmingo. Mūsų bendruomenė – savanoriškai susibūrusi organizuota žmonių grupė, turinti bendrus tikslus ir poreikius. Esant reikalui, ieškome bendrų sąlyčio taškų su kitomis organizacijomis bei asmenimis, neabejingais žiemgališkai tapatybei. Šiais metais jau minime savo veiklos dešimtmetį. Ilgą laiką asociacijos pagrindinė veikla buvo istorinė rekonstrukcija, renginių organizavimas. Visuomeniniais pagrindais nemažai dalyvauta archeologiniuose tyrimuose. Pagrindinis mūsų tikslas – istorinės atminties bei savimonės, tapatybės stiprinimas. Iš užmaršties prikėlėme ir visuomenei pristatėme 1287 m. Garuozos mūšį. Dabartinis mūsų prioritetas – kartu su Pasvalio krašto muziejumi vykdomos istorinių dokumentų paieškos užsienio archyvuose, studijų rengimas ir jų publikavimas, Žiemgalos ir jos kaimyninių žemių istorinei raidai bei geografijai pažinti skirtas projektas „Žiemgala XIII a. dokumentuose“. Iki šiol išleidome keturis leidinius, skirtus Žiemgalai bei jos rytiniams ir vakariniams kaimynams – Sėlai ir Kuršui („Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae“, 2014; „Sėlos aktai = Acta Seloniae“, 2015;

„Kuršo aktai = Acta Curoniae“, 2017; „Sėlos ir Žiemgalos vyskupystės aktai = Acta episcopatus Seloniensis et Semigalliensis“, 2021).

Joniškio r. savivaldybės įsteigta kraštotyrininko Mato Slančiausko premija buvau apdovanotas Joniškio istorijos ir kultūros muziejaus kolektyvo dėka; su jais kartu esame įgyvendinę keletą projektų. 2017 m. Žiemgalos aukštaičių kultūros draugijos Joniškio skyriaus buvau įvertintas ir simboliniu Nameisio žiedu. Mano pareiga ir siekiamybė – nudurbti kuo daugiau žiemgalių atminimo įprasminimo darbų, kad nebūtų gėda prieš savo gentį ir protėvius.

LITERATŪRA

Rowell 2003 = S. C. Rowell. *Gedimino laiškai*. Vilnius: Vaga.

SHIELD OF SIMKALA

A conversation about the history of the Semigallian tribe in northern Lithuania, research of historical memory and identity. According to Andrius Bitaitis, the head of the association Simkala, at first this public organisation was mainly involved in historical reconstruction and participated in archaeological research. Now its main goal is the search for historical documents in foreign archives and the publication of historical sources and research (together with Pasvalys Region Museum). Four publications of the project „*Žiemgala XIII a. dokumentuose*“ [Semigallia in 13th c. documents] have already been published, dedicated to the history of Semigallia and neighbouring lands: „*Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae*“, 2014; „*Sėlos aktai = Acta Seloniae*“, 2015; „*Kuršo aktai = Acta Curoniae*“, 2017; „*Sėlos ir Žiemgalos vyskupystės aktai = Acta episcopatus Seloniensis et Semigalliensis*“, 2021; the Battle of Garoza (Semigallian victory against the Livonian Order), which took place in 1287, was resurrected from oblivion and presented to the public. Semigallians, as a separate cultural habitat, stood out in the 4th c. BC. In historical sources, Semigallia was mentioned earlier than Lithuania: At the end of the 13th c., the records of the Cistercian Ryd (Rüde) Abbey (*Annales Ryenses*) mentions that during the reign of Knut (912–923), the Danish Vikings conquered Prussia, Semigallia, Karelia and many other lands. Even earlier (about 1040) the name (Simkala) was carved on a monumental stone in Sweden (on the island of Selaön in Lake Mälaren): „Sigrid had this stone raised in memory of Sven, her husbandman. He often sailed a valued cargo-ship to Semgalen, around Domesnäs“. It is known from written sources that Semigallia consisted of several large and several smaller lands. We do not have any Semigallian texts, but 13th c. sources mention Semigallian names Madis and Gailis (*Made et Gayle*); Viestart (*Vesthardus, Westhardus*), the commander of the 1279–1281 Semigallian uprising Duke Nameisis (*Nameise*).

„KOPIAME Į AUKŠTĄ KALNĄ, Į MARIJOS PILĮ“

KREKENAVOS ŽOLINĖS ATLAIDAI

■ Krekenavoje žmonės gyvena nuo Žolinės iki Žolinės. Ūkio darbų pradžia ar pabaiga, net asmeninio gyvenimo įvykiai planuojami atsižvelgiant į šį šventadienį. Miestelio tikinčiųjų bendruomenė telkiasi prie Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bazilikos, kuriai šiais metais sukanka 120 metų. Ruošiantis gražiai sukakčiai šventovė restauruota, tad iš žolynų surištos Žolinių vainikų girliandos švyti dar ryškiau. Šiais metais Žolinės atlaidų šventimo tradiciją Krekenavoje įtraukus į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą, parapijiečiai jau įprastus pasiruošimo šiai šventei darbus galbūt pradėjo vertinti kiek kitaip. Paklausus jų, kuo Krekenavos Žolinė ypatinga, daugelis paaiškina, kad tai būdas pagerbti Mariją, kurios atvaizdas Krekenavos bažnyčioje tarsi gražesnis ir šviesesnis už visus kitus Lietuvoje esančius. Žolinė Krekenavoje iš tiesų neatsiejama nuo pagarbos stebuklingajam, pagrindinį altorių puošiančiam Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslui, nuo piligrimystės į atlaidus, parapijiečių susitelkimo, na, ir kermošiaus. O ankstesniais laikais Krekenavos bažnyčia ir jos maldininkais rūpinosi Upytės pavieta dvarininkai, į Žolinės atlaidus atvykdavo ir Žemaičių vyskupai.

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų titulo bažnyčių Lietuvoje yra apie 150 (Zarasuose,

Kelmėje, Sintautuose, Vabalninke, Surdegyje, Raguvoje ir kitur), tačiau iškilmingiausi Žolinės atlaidai rengiami dviejose iš jų – Krekenavoje ir Pivašiūnuose. Čia ši šventė prilygsta kitoms didžiosioms metų šventėms – Kalėdoms, Velykoms ir Sekminėms. Žolinės atlaidai Krekenavoje vyksta jau nuo XV a., gavus specialųjį Šventojo Sosto leidimą. O 2011 m. popiežiaus Benedikto XVI šventovei suteiktas mažosios bazilikos titulas dar labiau pakylėjo parapijiečius, padėjo suprasti, kad jų maldos namai yra ypatingi ir svarbūs ne tik jiems. Pastarąjį dešimtmetį, kartu su naujai paskirtuoju klebonu ir bazilikos rektoriumi kun. dr. Gediminu Jankūnu, bendruomenė Žolinės atlaidus švenčia iškilmingiau ir ilgiau, o bažnyčiai papuošti skirti žolynų vainikai pinami dar gražesni.

Prieš šimtmetį taip pat būta sujudimo, susijusio su naujosios bažnyčios statybomis ir bendresniu rūpesčiu lietuvybe. 1905 m. „Vilniaus žiniose“ paskelbta trumpa žinutė apie naujai pastatytą mūrinę Krekenavos bažnyčią: „Ant aukšto kalno ir du augšti kuorai labai toli matomi“. Tie „kuorai“ iki šiol yra svarbiausia kraštovaizdžio dominantė, regima važiuojant į Krekenavą iš Panevėžio ar Kėdainių pusės. Įdomu, kad iš tolo bokštai atrodo balti, o priartėjus pamatai, kad šventovė rausva. Ji buvo pastatyta šalia senosios

medinės bažnytėlės pagal Ustino Golonevičiaus projektą remiant apylinkių dvarininkams. Statybos baigtos 1901-aisiais, tais pačiais metais į pagrindinį altorių perkeltas stebuklingasis Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas, o senoji, dar XVIII a. statyta, bet jau sunykusi bažnyčia buvo nugriauta. Krekenavos katalikiškos šventovės ant tos pačios kalvos buvo statomos nuo 1484 m., o pagal legendinę versiją – nuo Žemaitijos krikšto.

Į Žolinės atlaidus piligrimai iš Kėdainių, Tytuvėnų, Panevėžio net ir sovietmečiu eidavo pėsti, dažnai basi, apsistodami pernaktoti ir pavalgyti pas vietos ūkininkus. Stengdavosi atvykti šventės išvakarėse – rugpjūčio 14-ąją. 1909 m. laikraštyje „Viltis“ Nemėžio mylėtoju pasivadinęs autorius paliko trumpą žinutę apie išskirtinę, gerai organizuotą net 2000 piligrimų eiseną su vėliavomis iš Panevėžio į Krekenavą. Šį įvykį organizavo ir savo dienoraštyje išsamiai aprašė iš Krekenavos apylinkių kilęs kunigas Juozas Stakauskas (1871–1944). Jis pasakoja apie poną Stanislovą Eidrigą, kuris, vykdydamas savo motinos valią, pakvietęs maldininkus sustoti jo Upytės dvare ir pasivaikšinti pasninkišku vigilijos maistu – dubenėliu šaltibarščių su riekele duonos. Dar pakeliui maldininkus su ašaromis pasitikęs 1963 m. sukilimo dalyvis, Rodų dvaro savininkas Romas Švainickas, kuris sveikinęsis su jais ir lenkiškai, ir lietuviškai, tarsi primindamas dviejų tautų kovą prieš engėjus. Bažnyčią J. Stakauskas vadina Marijos pilimi – iš šios ir kitų savo tvirtovių (Vilniuje, Šiluvoje, Žemaičių Kalvarijoje ir Pažaislyje) ji ginanti katalikų tikėjimą. Visas šis pasakojimas persmelktas patriotinėmis intonacijomis, piligrimai autoriui primenantys Napoleono legionus ir jo pergalingą žygį. Tokios buvo XX a. pradžios aktualijos. Dabar jos kitokios, labiau susijusios su taikiam metui būdinga dievoieška ir kūrybiškumu.

Žolinė keičia miestelį: visi tvarkosi, laukia iš visos Lietuvos suvažiuojančių giminių, o aktyviausi parapijiečiai stengiasi kuo gražiau išpuošti bažnyčią. Tai užtrunka ne vieną dieną, o ruošiamasi šiam įvykiui – visus metus. Kai kas iš anksto pasiima atostogas, kiti sugrįžta iš užsienio ir, sėdė vienoje pirkioje, pina, pina, pina... Surišama apie 80 metrų žolynų vainikų, kuriais puošiamas Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas altoriuje, bažnyčios kolonos, paskliautės, daromi ir vartai – *broma*. Vainikus kabina rišėjų vyrai ir sūnūs. Paprotys statyti *bromas*, kaip ir ėjimas keliais aplink altorių, Krekenavoje nenunyko ir moderniais laikais, o iki XX a. vidurio maldininkai keliais eidavo aplink visą bažnyčią, o *bromas* statydavo ne tik prie bažnyčios, bet ir miestelyje bei prie kaimų.

Pastaraisiais metais pagrindiniai vainikai pinami vienoje iš Krekenavos sodybų, o Lazdynėlių kaime vainiką bromai iš savo darželyje išaugintų žolynų ne vienus metus pina Nijolė. Ji pasakoja, kad anksčiau vainikų taip nemargindavo, jie pinti vien iš ąžuolo lapų. Vėliau, kai prie bažnyčios paugo tujos, zakristijonas apkarpydavo ir vainikų rišėjoms atiduodavo jų šakeles. Tad margiausi ir puošniausi vainikai pinami pastarąjį dešimtmetį, stengiamasi, kad jie kuo ilgiau išliktų spalvingi ir kvapnūs, kad greitai nesudžiūtų. Moterys savo darželiuose iš anksto pasisėja šiam tikslui tinkamų gėlių: darželių šlamučių, kermėkų, raudonėlių. Įpinama ir javų varpų, kurių parūpina vietos ūkininkai, beje, jos nupjaunamos dar liepos mėnesį, kai gražiausia javo spalva. Laukuose renkamos bitkrėšlių, laukinių morkų, kmynų žiedai, pelynai, o šiemet į *bromos* vainiką įpinta ir liepų šakelių. Na, o vainiko pagrindą sudaro mirtos arba visžalės, pažeme besidriekiančios žiemenės, kurias liaudiškai vadina – *bervinkomis*, *burvinkomis*. Na, o savąsias Žolinės žolynų puokšteles, kaip ir visur, kiekvienas susirenka pats, o vėliau jas saugo iki pavasario; kai kurie ūkininkai jomis pasmilko net kombainus, traktorius.

Lina LEPARSKIENĖ

LITERATŪRA

[Pastumdėlis K.]. *Vilniaus Žinios*, 1905 m., balandžio 23 (gegužės 6), Nr. 101, p.3.

[Nemėžio Mylėtojas]. *Viltis*, 1909 m. rugpjūčio 23 (rugsėjo 5), Nr. 97, p. 2.

ŠALTINIAI

Juozas Stakauskas. *Trys lietuvių tautos pagrindai* [Atsiminimai], 1943 m., p. 24–27. Mašinraštis saugomas Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje.

[Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado paraiška], parengė Aušra Sidorovienė, Upytės tradicinių amatų centro vadovė, 2020 m.

“WE CLIMB THE HIGH MOUNTAIN, TO MARY’S CASTLE”

KREKENAVA ŽOLINĖS FESTIVITIES

The Feast of *Žolinės* in Krekenava is among the largest in Lithuania. It unites the local community, which every year decorates its basilica with wreaths tied from herbs. Herbs and flowers for these wreaths are grown all year round in gardens near the home, and farmers provide them with grain bells. The Feast of *Žolinės* lasts eight days and attract many pilgrims. In 2020, this tradition was included in the Lithuanian Inventory of the Intangible Cultural Heritage.

Artūro VALIAUGOS fotoreportaže – 2021-ųjų Krekenavos Žolinės išvakarės, pasiruošimas atlaidams. Atlaidų dienos nuotraukos autorė – Rugilė DULIŪTĖ. Dėkojame Krekenavos parapijos bendruomenei už atvirumą ir pagalbą.

Pinami vainikai, kuriais per Žolinę
bus papuošta Krekenavos bazilika.

Nijolė Adamkevičienė
iš Lazdynėlių kaimo.

Krekenavos bendruomenė rugpjūčio 13 d., Žolinės atlaidų išvakarėse.

ELENYTĖ IR JOS UPĖS

PSICHOANALITINIS ŽVILGSNIS Į PASAKĄ

Eglė Minelgaitė-BEINORIENĖ

Mano kūno viduriu teka upė¹.

Kultūrinis užtaisas, atsineštas iš vaikystės, padeda įsisavinti ir atlaikyti patirtis. Vaikui sekama pasaka nusėda ir glūdi jo sielos saugykloje, kol tam tikra vidinė ar išorinė situacija susisieja su pasakos fragmentu ar herojaus būseną, ir atrandamas atitinkamas situacijos „išrišimas“, net nebūtinai sąmoningai jį iki galo suprantant. Pasakų skaitymas svarbus ne tik ir ne tiek didaktine prasme, lyg supažindinant vaiką su išorinio pasaulio galimybėmis bei grėsmėmis (jei eisi į mišką, gali sutikti piktą žvėrį ir pan.), bet dar labiau supažindinant vaiką su vidiniais kraštovaizdžiais, jų gyventojais ir reiškiniiais. Mitai, pasakos, sakmės – tai praeities patirčių santalka, lyg kraitis, kurį ankstesnės kartos sukrovė sielai, palydėdamos ją į savarakišką gyvenimą. Kartais ir terapijoje, atpažinus pasakos motyvą ir leidus jam vesti, siela tarsi įgyja palydovą, netgi pribuvėją virsmo situacijoje, o kartais jis gali tapti ir viso gyvenimo kodu.

Todėl analitinėje psichologijoje pasitikime pasakomis, kaip ir sapnais. Pasitikime jų vedimu. Panašiai kaip klausydamiesi muzikos: atsiduodame jai ir leidžiamės jos plukdomi lyg upės.

Pasakoje būtinai priename krizinę vietą, kuri veržiasi link „išrišimo“ – lyg nerimastingi veržlūs gamos laipsniai link „išrišimo“ tonikoje. Gal dėl to vaikai taip savaimingai priima net šiurpiausias pasakas, kad klauso jų lyg muzikos?

Skaitydami pasaką tapatinamės su herojumi, kartu su juo kenčiame, o pabaigoje triumfuojame, taip patirdami katarsį. Ne visada ir nebūtinai sąmoningai „atrakindami“ pasakos prasmes. Kartais ištis pakanka katarsio: jis irgi išgrynina, sužadina mūsų jausmus ir suteikia „išrišimo“ nuojautą.

Graudi, jausminga pasaka apie Elenytę išsukelia jai simpatijas, atjautą dėl neteisybės, norą užtarti vargšę naivią našlaitę ir teisėto atpildo jausmą ją skriaudusiai Laumei prilipus prie kumelės. Bet ar tikrai šie jausmai atskleidžia gelminę

pasakos šerdį? Jei pamėgintume praskleisti jausmų šydą ir nerti giliau estetinio (gražu / negražu) ir etinio (dora / nedora) vertinimo ir prisiliesti prie pasakos kaip visumos, kaip vientiso organizmo, dėsningai judančio link homeostazės, link psichinės pusiausvyros? Jei pamėgintume lyg archeologo šluotele nubraukti emocinę apnašą, ar neatsivertų prieš mus tikra Deivės misterija, galbūt ne menkesnė nei Eleusinijų?

Daiva Astramskaitė-Vaitkevičienė yra pažymėjusi, jog „kiekvienas rimtas tautosakos kūrinys yra ‘pasmerktas’ būti perskaitytas kaip mitologinis tekstas“². Pamėginsime užčiuopti ir atskleisti šios pasakos mitinius elementus. Tačiau kur apskritai šiandien mes randame mitą? O argi poreikis jam išnyko? Anaiptol. Mitas žmogui gyvybiškai svarbus. Kaip teigia jungiškoji analitikė Ailyn Nemeth (Eileen Nemeth), „mes ieškome ‘pradžios’ mūsų krizių akimirkomis, mūsų pereigos ritualuose ir mūsų individuacijos procese. Jei to nepatiriame sąmoningai, tai ateina į mūsų sapnus sąmoningais keliais. <...> Keliaudami per gyvenimą mes turime būti nuolat į-centrinami ir nuolat at-kurti patys save. <...> Štai kodėl sielai, desperatiškai ieškančiai namų, šaknų savyje, bendruomenėje ir aplinkinės gamtos glėbyje, archetipinės sukūrimo istorijos ir archetipiniai sapnų vaizdiniai gali palengvinti susvetimėjimo kančią.“³

Pasaka yra vyksmas. Ypač ši, kurioje teka visos keturios upės: pieno, kraujo, vyno ir... ašarų. Moters kūną skalauja hormoniniai potvyniai ir atoslūgiai tarsi dvi – pieno ir kraujo – upės. Visas jos gyvenimas įsiūbuotas šių dviejų upių. O kūno upės įsupa ir sielą. Mūsų pasaka kviečia „bristi“ į skirtingus šių upių vandenį, veda ir įvesdina į kylančius ir krintančius jų srautus. Lyg vidinė kelionė iš mergaitės į moterį, palydint Laumei.

Tad leiskimės nešami Elenytės upių. Atsiduokime jų srovei lyg muzikai.

2 Astramskaitė-Vaitkevičienė 1993.

3 Nemeth 2017: 179–187.

1 Natalie Diaz (2020: 47).

DEVYNI BROLIAI IR JŲ SESUO ELENYTĖ

Buvo devyni broliai ir sesuo Elenytė. Tėvai mirdami paliko sūnums po kumelį, o dukteriai kumelę, šitų devynių kumelių motiną. Vieną gražų pavasarį priešai užpuolė kraštą, ir broliai išjojo karan. Elenytė atliko namie viena. Ilgai ji laukė brolių. Praėjo devyneri metai, o jų kaip nėra, taip nėra. Tada ji pasikinkė savo kumelytę ir išvažiavo brolių ieškoti. Važiuoja važiuoja ir nežino, ar toli dar jos broliai. Ir ėmė Elenytė dainuoti:

*Sužvenk, kumelėle,
Sužvenk, juodbėrėlė:
Kur tavo devyni sūneliai,
Ten mano devyni broleliai!*

Sužvingo kumelė, ir Elenytė iš užu šimto mylių išgirdo devynių kumelių žvangimą. Elenytė ir nuvažiavo ton pusėn, iš kur girdėjo žvangimą. Važiuoja ji pro didelį mišką, žiūri – atbėga kiškelis ir sako:

– Elenyte, pavėžėk mane, atsiveja šaulys su skalikais!

Elenytė paėmė kiškelį ir įsidėjo ratuosna. Skalikai bėgo ir prabėgo pro šalį. Važiuoja ji toliau ir privažiuoja laumę. Laumė šliaužia geldoje kiaulę pasikinkiusi, žarnomis įsivadėlėjusi, bjauriais skarmalais apsitaisiusi. Važiuoja jiedvi ir privažiuoja dvi upes. Laumė ir sako:

– Elen, Elen, eiva pasimaudyti! Šita upė pienu teka, ana upė krauju verda.

O kiškelis sako:

– Elenyte, Elenyte, laumės neklausyki! Šita upė krauju verda, ana upė pienu teka.

Laumė perpykusi griebė ir išsuko kiškeliui kojytę. Elenytė nepaklausė laumės ir nėjo maudytis. Važiuoja toliau ir vėl privažiuoja dvi upes. Vėl laumė šaukia:

– Elen, Elen, eikš maudytis! Šita upė pienu teka, ana upė krauju verda!

Kiškelis vėl sako:

– Elenyte, Elenyte, neiki! Šita upė krauju verda, ana upė pienu teka.

Laumė perpykusi išsuko kiškeliui kitą kojytę. Elenytė paklausė kiškeliui ir nėjo maudytis. Netrukus ir vėl privažiavo dvi upes. Kiškelis vėl neleido Elenytės maudytis. Laumė išsuko jam užpakalines kojytes. Pagaliau nusuko jam laumė galvytę, ir kiškelis mirė. Elenytė ir laumė vėl privažiavo dvi upes. Laumė Elenytę vadina kraujo upėje maudytis. Dabar jau nebuvo, kas perspėja Elenytę, ir ji nuėjo su laume maudytis. Laumė greičiau išsoko iš upės, užsivilkė Elenytės

drabužius ir įsėdo jos ratuosna. Elenytei nebuvo kas darą: ji turėjo vilktis laumės skarmalus. Įsisėdo Elenytė geldon ir važiuoja. Laumė drūtu balsu sugiedojo:

*Sužvenk, kumelėle,
Sužvenk, juodbėrėlė:
Kur tavo devyni sūneliai,
Ten mano devyni broleliai!*

Kumelė nepaklausė laumės ir nesužvingo. Tada laumė liepė Elenytei pagiedoti. Elenytė sugiedojo, ir sužvingo kumelėlė. Sužvingo devyni kumeliai visiškai nebetoli. Laumė ir nuvažiavo ton pusėn, liepusi Elenytei sekti paskui. Netrukus abidvi įvažiavo brolių kieman. Broliai laumės nepažino, iš drabužių manė, kad jų sesuo, tik labai stebėjosi: Elenytė buvo labai graži, o šitoji tokia baisi, drūta.

– O čia mano piemenė! – pasakė laumė ir parodė broliams Elenytę. Broliai Elenytės nepažino, bet jos veidelis priminė jiems seserį, ir jie norėjo įsivesti ją rūman. Laumė neleido ir liepė jai naktį arklius ganyti. Broliai įsivedė laumę į vidų, pasodino už stalo, midum, vynu girdė, o Elenytė nuėjo arklių ganyti. Elenytė, ganydama arklius, verkia ir verkdamą gailiai dainuoja:

*Laumė ragana midų, vyną geria,
Brolių seselė žirgelius gano!*

Paskui, žiūrėdama į mėnesio pilnatį, vėl su-dainavo:

*Oi mėnuli, mėnulėli, pasakyki manei,
Ką danguj beveikia mano tėveliai?*

Ir mėnulis jai atsakė:

*Tavo tėvelis midų, vyną geria,
Tavo motutė šilko gijas daro.*

Laumė ragana išėjo ant priebučio ir, išgirdusi tas dainas, suriko drūtu balsu:

*Tavo tėvas mėšlą mėžia,
Tavo močia skiedras renka.*

Broliai išgirdo Elenytę dainuojant. Jiems labai patiko tos dainos. Ir kitą naktį vyresnysis brolis nuėjo drauge arklių ganyti, jos dainuojant paklausyti. Bet jis greit užmigo ir nieko negirdėjo. Trečią naktį nuėjo kitas brolis. Tasai taip pat užmigo ir dainuojant negirdėjo. Taipėjo visi

Birutės ŽILYTĖS pasakos iliustracija, sukurta Kosto Kubilinsko knygai „Stovi pasakų namelis“. 1974 m.

broliai iš eilės, bet nė vienas negirdėjo. Pagaliau išėjo jauniausias brolis. Nuėjęs atsigulė ir apsimetė miegą. Tada Elenytė pradėjo kaip kasnakt verkti ir uždainavo:

*Laumė ragana midų, vyną geria,
Brolių seselė žirgelius gano!*

Elenytei baigus dainuoti, brolis sako:
– Paieškok man galvą!

Elenytė ieškojo jam galvą, o ašaros iš akių ant jo galvos tik byra, tik byra. Tuo metu kažin kas sužibo ant jos rankos, ir brolis pažino Elenytės žiedelį, kurį motutė buvo palikusi. Brolis nustebęs paklausė, iš kur tas žiedelis? Elenytė jam viską papasakojo. Ir nutarė broliai laumei raganai atkeršyti: kitą dieną jie ištepė kumelę degutu ir pastatė prie durų. Paskui nuėjo pas laumę ir sako:

– Eime, sesele, po sodą pasivaikščioti!

Laumė išėjo ir, pamačiusi prie durų degutuotą arklį, suriko:

– Ko gi čia toji kumelė stovi?

Broliai sako:

– Sušerk jai, sesele, ranka – pati nueis.

Laumė sušėrė kumelei, ir jos ranka prilipo.

Broliai sako:

– Šerk kita ranka – toji atšoks!

Laumė sušėrė, ir kita ranka prilipo. Tada ji spyrė koja – ir koja prilipo, spyrė kita – ir kita prilipo. Broliai sako:

– Šerk, sesele, pilvu, tai atšoks ir rankos, ir kojos!

Laumė sušėrė, ir visa prilipo. Tada broliai sako kumelei:

– Neški, kumelėle, laumę raganą, kur saulėlė nešildo, kur vėjelis neužpučia, kur joks žvėrelis neužgina, kur joks paukštelis neatskrenda! Paskui dar liepė vyno upėje nusimazgoti, šilko pievoje išsivartyti ir pargrįžti namo. Kumelė taip ir padarė. O broliai ir sesuo gyveno ilgai ir laimingai. Ir dabar tebegyvena, jei dar nemirė.⁴

KELIONĖS PRADŽIA

Pasakos pradžioje našlaitė Elenytė tampa atskirta nuo brolių ir lieka visiškai viena. Iš ilgesio ji leidžiasi į kelią brolių ieškoti. Įdomu, kad jos vedlė – kumelė, kurios žvangimą išgirsta brolių žirgai. Tarsi tik instinktyvi intuicija – ne sąmoningas nusiteikimas tegali išvesti nepramintais takais per sąmonės girią. Sukultūrinti keliai

4 GKP: 76.

ir vieškeliai, pažįstami racionaliajai sąmonei, paklaidintų. Šiame kelionės etape *ego* turi leistis vedamas instinkto.

Taigi kelionė prasidėjo. Gilyn į mišką, gilyn į nepažintąją, galimybių sklidiną sąmonę. O miške kur buvusi, kur nebuvusi atsiranda Laumė, iš esmės – laumė ragana (ši pasakų būtybė šiek tiek skiriasi nuo sakmių laumės, nors vardas pabrėžia jų ryšį). Prie jos vaizdinio netrukus grįšime. Tačiau dabar norisi aptarti Laumės ir miško ryšį. Regis, Laumė puikiai jį pažįsta. Tam tikra prasme Laumė ir miškas yra viena. Panašiai šumerų Gilgamešo epo Tiamat yra ir deivė, ir pats vandenynas. Mūsų pasakoje miškas tarsi būtų Deivės kūnas, per kurį teka tos pieno ir kraujo upės – gyvybės ir mirties syvai. Panašiai, anot Marijos Gimbutienės, paleolito laikų Maltoje Deivei skirtos šventyklos buvę „pačios Deivės regeneruojantis kūnas“⁵. O Laumė pasirodo kaip kvieslė į archetipinį Deivės lauką, pati jai ir atstovaudama. „Laumės – bene tipiškiausios stichinį, nevaržomą moteriškumą įkūnijančios būtybės, turinčios ryšį su vaisingumu, vegetacija, drėgme, seksualumu ir mirusiųjų pasauliu, regeneracija ir atgimimu. Todėl ir jų santykis su Mėnuliu, nakties ir ‘moterų valdovu’, atrodo natūralus.“⁶ Turėdama ryšį su minėtomis sritimis, į visas jas ir gali mūsų pasakos Laumė Elenytę įvesdinti, inicijuoti.

LAUMĖS VAIZDINYS

Dabar norisi stabtelėti prie mūsų pasakos Laumės ir atidžiau ją patyrinti. Iš kur tas jos atgrasumas? Pasakoje sakoma: „Laumė šliaužia geldoje kiaulę pasikinkiusi, žarnomis įsivadelėjusi, bjauriais skarmalais apsitaisiusi.“ Toks Laumės vaizdinys gali būti labai senas, siekiantis paleolitą: anot M. Gimbutienės, „senovės baltų laumės yra tiesiog iš paleolito laikų atkeliavusios nimfos“⁷. Laumė – vienas iš mažiausiai pakitusių moteriškų mitinių personažų nuo M. Gimbutienės tyrinėtų matristinių laikų. Ir pasakoje Laumė su kiaule atsiranda tarsi tiesiog iš sąmonės glūdumos (miško), atitinkančios laikų glūdumą – senąją ikiindoeuropietiškąją klodą. Ji išnyra tokiu pasibaisėtinu mūsų akiai pavidalu ir nušiurusi, drapanota! Bet nereikia pamiršti, kad „sąmonė turi savo žiūros tašką. Tai, ką sąmonė atmeta, sąmonė neretai priima.“⁸ Taigi nors mums sunku jausti Laumei

5 Gimbutienė 1996: 172.

6 Laurinkienė 2019: 151.

7 Gimbutienė 1996: 182.

8 Gustafson 2009: 94.

prielankumą ir pasitikėti jos vedimu, atrodo, kad kelionėje į nutrūkusių ryšių atstatymą, individualizacijos kelyje, Elenytė neišvengiamai turi leisti ir pasinerti į Laumės pasaulį, net jeigu racionaliajam *ego* tas Laumės pasaulis atrodo atstumiantis. Kaip yra pažymėjęs jungiškiosios krypties psichoanalitikas F. Gustafsonas: „Niekada anksčiau žmonijos istorijoje mums taip žūt būtinai nereikėjo atgauti sąsajų su žeme, surasti vietą visuotinėje ekologinėje sistemoje, pažinti žemės misterijas, gerbti ją ir duodančią, ir atimančią ir dar kartą suvokti, kad neturi jokios vertės dvasinis gyvenimas, kuris nėra įleidęs šaknų į dirvą.“⁹

Laumę veža kiaulė. Ji irgi nusipelno atskiros dėmesio.

Remiantis M. Gimbutiene, „mažiausiai 8000 metų Žemės Motinos šventasis gyvulys buvo kiaulė. <...> Nuo neolito pradžios randama molinių kaulių skulptūrų. <...> Apeiginės vazos ir sužmogintos kiaulės galvos aiškiai rodo, kad kiaulė ir Deivė yra viena ir ta pati, t. y. kiaulė įkūnija Žemės Motinos galias.“¹⁰ Kiaulė lydi Žemę Motiną nuo seniausių laikų, per visą jos raidą, net keičiantis jos globojamai sričiai: „Paleolito laikais Deivė buvo maisto rinkėjų dievybė, o žemdirbystės pradžioje transformavosi į sukultūrintų augalų Deivę, grūdų ir duonos globėją.“¹¹ Tad neatsitiktinai kiaulė buvo pagrindinis tiek mūsų Žemynos, tiek senovės graikų Demetros gyvūnas. Ir čia mes randame daug prasmingų sąsajų.

Anot mitologo Džozefo Kempbelo (Joseph Campbell), „antikinėje Graikijoje buvo du pagrindiniai kultai: chtoniškasis, susijęs su požeminiu mirusiųjų pasauliu, ir kitas, uranietiškasis, susijęs su rojaus aukštumomis“¹². Demetros ir Persefonės kultas neabejotinai susijęs su chtoniškuoju pasauliu. Ir kiaulės nuolat aptinkame visuose šio kulto sluoksniuose: tiek mite (Persefonę pagrobęs Hadui, iš paskos į požeminį pasaulį leidžiasi kaulių banda, ištrypdama ir taip panaikindama Persefonės pėdsakus¹³), tiek Eleusino misterijose, prie kurių dar sugrįšime (net patys neturtingiausi mistai prieš iniciaciją būtinai turėdavę paaugoti paršiuką¹⁴), tiek Demetrai skirtuose žemdirbystės ritualuose (pasak Gimbutienės, „per Tesmoforijos šventę spalio mėn. rudens sėjos metu moterys sunešdavo tris mėnesius žemėje išlaikytus paaugotus paršiukus ir dėdavo ant altorių, vėliau

sumaišydavo su sėklomis ir sėdavo. <...> 2000 metų vėliau, XVIII a., Vakarų Lietuvoje aprašytas labai panašus paprotys aukoti juodą paršiuką Žemei Motinai rudenį, šventinant grūdus.“¹⁵ Ir 1583 m. jėzuitas misionierius Jokūbas Lavinskis apie Žemaitkiemyje (Ukmergės r.) vien tik moterų atliekamą ritualą rašė: „Mat iš pradžių šis prietaras buvo susijęs su rudenį garbinama žemės deive (*tellure dea*), kuriai vienos moterys aukodavo ilgai penėtą kiaulę ir pačios ją, tinkamai paruošusios ir pasikvietusios žiniuonę, suvalgydavo.“¹⁶ Apie juodo žindomo paršiuko aukojimą Žemaitijoje ant svirnuose gulėjusių akmenų, laikytų grūdų ir galvijų saugotojais ir vadintų Deivėmis (*Deyues*, turbūt viena iš Žemynos manifestacijų), kalbama Vilniaus kolegijos jėzuitų 1600 m. ataskaitoje¹⁷. Ir kitais atvejais kiaulės kaulai būdavo pakasami į žemę kaip auka žemei ar žemės deivei¹⁸. Atkreiptinas dėmesys, kad ir Lietuvoje, ir Senovės Graikijoje žemės deivei paršiukus aukojė vien moterys.

Su kiaule siejama ir senųjų žemdirbių lunarinė mitologija. Anot Dž. Kempbelo: „Visose Pietryčių Azijos mitologijose kiaulė siejama su mirties deive. Šerno iltis ten primena pusmėnulį, o galva simbolizuoja tamsią naktį. <...> Kiaulė taip pat ryja kūną, tokiu būdu susigrąžindama jį į save, nes ji – kūną ryjančios Deivės gyvūnas.“¹⁹

Verta prisiminti ir mūsų Sovijaus mitą: „Šio mito interpretuotojai yra aiškinę, kad šerno sumedžiojimas galėtų priklausyti archajiniam aukojimo Deivei motinai ritualui (G. Beresnevičius) ir kad, nugalėdamas šerną, Sovijus nutraukia ryšį su chtoniškąja senosios religijos faze, kuriai atstovavęs šernas (A. J. Greimas). Tad minėtame kontekste šernas priskiriamas prie chtoninės religijos ir su Deive motina susijusių vaizdinių.“²⁰

Norbertas Vėlius užtvirtina, jog „chtoniškiausias lietuvių gyvulys yra kiaulė, susijusi su požemiu, vandenimis. <...> Kiaulė senuosiuose baltų tikėjimuose buvo glaudžiai susijusi su mirusiais, su požemy įsivaizduojama jų pomirtinio gyvenimo karalyste.“²¹

Kiaulės, šerno ryšį su žeme įvairių tautų mitologijoje ir religijoje galima būtų tęsti ilgai, bet ir iš pateiktų pavyzdžių ryškėja šio chtoniško gyvūno sąsaja su požeminiu mirusiųjų pasauliu. Dž. Kempbelas pažymi: „Esama asociatyvaus

9 Gustafson 2009: 150.

10 Gimbutienė 1996: 185.

11 Gimbutienė 1996: 184.

12 Кэмпбелл 2019: 58.

13 Кэмпбелл 2019: 218.

14 Кереньи 2000: 77.

15 Gimbutienė 1996: 185.

16 BRMŠ II: 605–606, 608.

17 BRMŠ II: 620, 628; Laurinkienė 2009: 10–11.

18 Žr. BRMŠ III: 195, 298–299.

19 Кэмпбелл 2019: 56.

20 Laurinkienė 2009: 10–11.

21 Vėlius 2012: 95.

ryšio tarp šerno, atgimimo, sielos antrojo gimimo ir herojaus, kuris leidosi į kelionę ir grįžo iš jos.²² Ne veltui ant Rumunijoje rasto 5000 m. pr. Kr. datuojamo augalijos deivės terakotinio atvaizdo su kiaulės veidu išgraviruotas labirintas, pasak mitologo, „mena mistinį požemio kelią. Būtent Deivei padedant įžengiama į dvasinį pasaulį. Ji ir yra tas labirintas.“²³

Kita svarbi Laumės vaizdinio detalė – kiaulė ji vadelėja žarnomis. Šiuolaikiniam žvilgsniui tai nelabai „skoningas“ vaizdelis. Bet nepamirškime, kad vėdarai buvo ritualinis valgis, po skerstuvų aukotas Velionai. XVI a. Jono Lasickio knygelėje „Apie žemaičių dievus“ skaitome: „*Skierstuvves* yra vėdarų šventė. Dievą *Ezagulis* į ją taip kviečia: *Vielona velos atteik musmup vnd stala*. Ateik, – sako, – su mirusiais pavalgyti draug su mumis vėdarų.“²⁴ Be to, žarnos ir šiaip kuo įvairiausiai buityje naudotos, netgi kanklių stygos gamintos iš žarnų (tokias kankles dar šiandien galima pamatyti ir išbandyti Kaune esančiame senųjų muzikos instrumentų muziejuje).

GELDA

Laumė šliaužia geldoje. Geldos skobtos iš vieno medžio gabalo. Kaip ir luotas, karstas, kanklės. Tai dar prieš kalvystei atsirandant naudoti skobtiniai rakandai, neretai turintys ir ritualinę prasmę, o tautosakoje ir apeigose tarpusavyje sukeičiami. Štai Romualdas Apanavičius knygoje „Senosios kanklės ir kankliavimas“²⁵ išsamiai aptaria luoto, skobtinio karsto (Lietuvoje naudoto iki pat XVIII a.) ir kanklių sąsajas: laidotuvių apeigose šiuo ritualiniu instrumentu skambinant vėlė buvo „plukdoma“ anapus tarsi luotu, ir savo pavidalu jis visiškai atkartoją luotą; taip pat geldos ir rogių sąsajas. Turint omenyje vandeninį mirusiųjų pasaulį – paskandas, galima nujauti visų šių skobtinių rakandų ryšį su senaisiais laidojimo ritualais, tiek kūną (skobtiniame karste), tiek vėlę (kanklėmis) perkeliančiais anapus. „Valtys buvo ir seniausios ritualinės priemonės. Priešistoriniais laikais jose žmonės buvo laidojami arba gabenami į laidojimo vietą. <...> O kanklių kilmė turi siekti pirmųjų poledynmečio gyventojų laikus, kai luotas ir šitokios formos rogės buvo naudotos ne tik susisiekimui, bet ir ‘kelionei į aną pasaulį’.“²⁶

R. Apanavičius teigia: „Luoto kaip rogių naudojimo reliktu laikytinas lietuvių paprotys per Užgavėnės važinėti gelda nuo kalnelių. Tai, be abejonės, luoto ir rogių ryšys su senaisiais ritualais.“²⁷

Įdomu, kad Gudijos lietuvių pribuvėja, bobutė per krikštynas būdavo vežama „skandinti“ upėn *niekočioje*, ar *nekočioje*, – g e l d o j e, kurioje maudytas kūdikis (nors neretai geldos vietoje galėjo būti akėčios)²⁸. Norėčiau atkreipti dėmesį, jog, pasak Saulės Matulevičienės, „simbolinis bobutės skandinimas nesunkiai suvokiamas kaip grąžinimas į ‘užpasaulinę’, pagal mitinę logiką, tiesiogiai su nauja gyvybe susijusią, vandens erdvę“²⁹. Taigi bobutė – žiniuonė, turinti ryšį su anapusybe, – priėmusi vaiką ir tapusi „nebereikalinga“, grąžinama į anapusybę visai taip pat kaip Laumė mūsų pasakos pabaigoje (kai kuriuose pasakos variantuose – kaip tik pririšant ją prie akėčių ir taip tarsi grąžinant žemei). Panašiai per Užgavėnės naikinama Morė, o Indijoje – Durgos, Motinos Kali ar kitos deivės skulptūra, po pudžos (šventės jai pagerbti) rituališkai skandinama upėje (vietinis paaiškinimas – idant ištirpusios vandenyje išsimektų į visų gyvų būtybių sielas).

Taigi mūsų pasakos Laumė, pradžioje pati važiavusi gelda, paskui apgaule susikeičia su Elenyte ir ją tarsi veža anapusyben. Juolab kad kitaime pasakos variante Laumė geldoje tiesiog plauko upė³⁰. Laumė čia veikia kaip įvesdintoja į gimties ir mirties slėpinį, ribinių patirčių „pribuvėja“.

ELENYTĖS IR LAUMĖS SUSIKEITIMAS

Pradžioje Elenytė važiuoja kumelės traukiamuose ratuose. Ratai – plačiai žinomas soliarinis simbolis. Nijolė Laurinkienė pažymi: „Baltų folklore kaip tik ratai ir laivas yra dvi Saulės transporto priemonės, kurių pirmoji tinkanti dieną, šviesuliui pakilus ir jam ‘keliaujant’ dangaus skliautu, antroji – naktį, kuomet jis leidžiasi į jūrą: *Nei šiandien, nei vakar, / Nebėga Saulė kojėlėmis: / Per šilėlį rateliais, / Per jūrėlę laiveliu*.“³¹ Romualdo Apanavičiaus nuomone: „Važiavimas su gelda gali vaizduoti Saulės plaukimą seniausią transporto priemonę – luotu.“³² Kaip Saulė vakare iš ratų persėda į valtį ir naktį plaukia per marias į rytus,

22 Кэмпбелл 2019: 197.

23 Кэмпбелл 2019: 65.

24 Ališauskas 2012: 118–119; žr. Laurinkienė 2013: 452.

25 Apanavičius 1990.

26 Apanavičius 1990: 28.

27 Apanavičius 1990: 16–17.

28 Matulevičienė 2011: 35–45, ypač 36–37, 44–45.

29 Matulevičienė 2011: 45.

30 Gyvasis vanduo 1989: 67.

31 Laurinkienė 2019: 59–62.

32 Apanavičius 1990: 16.

kad atsinaujintų, atgimtų ir patekėtų iš naujo, taip Elenytė iš kumele kinkyto vežimo persėda į geldą. O gelda ją nuplukdo *naktį arklius ganyti* – galime sakyti, į naktigonę.

Lygiai taip pat „latvių dainose Mėnėsėlis, kaip ir Saulė, gali disponuoti ne tik arkliu, ratais, bet ir laivu“³³. Arklys baltų mitologijoje irgi siejasi tiek su saule, tiek su mėnuliu. Algirdas Julius Greimas yra išaiškinęs: „Kumelukas, kurio Krikštynos švenčiamos, yra neabejotinai viena iš Jauno Mėnulio epifanijų“³⁴. Daugybe variantų žinoma mįslė byloja: *Laukas (sartas) arklys (kumeliukas) per (pro) vartus žiūri (žūro, daboja) = mėnulis*³⁵.

Įdomu, kad pats vardas *Elena* yra kilęs iš graikų *Ἑλένη (Helenē)* „šviesi, šviesioji“. Karlas Gustavas Jungas šį vardą sieja su šviesaus mėnulio deive *Selene*³⁶. Jam pritaria Tomas Četvyndas (Tom Chetwynd), kuris „Elenos pagrobimo ir sugrąžinimo iš Trojos istoriją sieja su mėnulio deivės sugrąžinimu iš požemio karalystės – kaip antai Dionisas iš Tartaro sugrąžino Semele“³⁷. Pastaroji sąsaja, manding, gali būti mums ypač svarbi – dar kartą pabrėžianti mėnulio reikšmę pasakoje ir teikianti užuominą į Deivės pagrobimą ir sugrąžinimą.

Susidaro įspūdis, kad Elenytė ir Laumė yra priešybių pora. (Gal dėl to broliai ir neatpažino apgaulės?) Jos viena kitą papildo, o drauge sudėtos – sudaro visumą. Analitiškai žvelgiant, tai gali būti dvi vienos psichės pusės, cikliška viena kitą keičiančios. Tokiu atveju jos primena mums dar Herakleito aprašytą, pasak K. G. Jungo, „patį nuostabiausią psichologijos dėsni, būtent: *reguliuojančią priešybių funkciją*. Jis pavadino šį principą enantiodromija, priešpriešiniu bėgimu arba prieštaravimu, tuo norėdamas pasakyti, kad viskas kada nors virsta savo priešybe.“³⁸ Susidaro įspūdis, kad Laumė tikslingai stumia Elenytę į krizę. Neretai išties sąmonė, vesdama visybiškumo link, įtraukia ego į krizę, kuri turi sužadinti pokytį. „Sąmonė kviečia, norim mes to ar nenorim. O dažniausiai nenorim.“³⁹ Kiškelis tokiu atveju gali reikšti tiesiog Elenytės baimę, nesiryžimą žengti į misteriją ir patirti nežinią anapus saugaus Motinos lauko ribą simbolizuojančios pieno upės. Bet raidos eiga tokia, kad anksčiau ar vėliau mums neišvengiamai tenka išlipti iš

saulės – *ego* sąmonės ratų ir, persėdus į laivą, nerti nakties – sąmonės pažinimo gelmėn. Matant jodvi kaip ego (Elenytė) ir šešėlinę archetipinio moteriškumo figūrą (Laumė), lengviau būtų suprantama, kodėl Elenytė išvis Laumei paklūsta. Priešybės persmelkia viena kitą – tik taip grįžtama prie psichinio vienio; jų „tiesioginis sąlytis grąžina ir ego, ir šešėlį prie pirmąsios vienovės. <...> Taip išnyksta praraja tarp pragaro ir rojaus.“⁴⁰

DEIVIŲ POROS

Pasak M. Gimbutienės, „tokių dvigubų įvairių laikotarpių (nuo VII iki III tūkst. pr. Kr.) deivių apstu ir Europoje, ir Anatolijoje. Jos galėjo simbolizuoti skirtingus tos pačios Deivės aspektus, <...> Demetros ir Persefonės prototipą.“⁴¹ Net ir Deivei skirtos šventyklos būdavo statomos poromis: pavyzdžiui, dviguba Džgantijos šventykla Maltoje, Gozo saloje, datuojama 4000 m. pr. Kr. „Didesnioji galėjo simbolizuoti motiną, mažesnioji dukterį arba dieviškosios šeimos seseris. Taip pat gali reikšti du tos pačios Deivės aspektus: jaunystę ir subrendimą bei mirtį ir regeneraciją.“⁴² Ir šiaip abiejų statinių pavidalai primena moters kūno formas. Dviguba vaizduota ir deivė Demetra, kartais dviem priešingomis būsenomis (pavyzdžiui, Demetra Erinija, t. y. tūžmingoji, ir Demetra Lisija, t. y. atleidžiančioji, Felpuso šventykloje). Tačiau dažniausiai dvigubas deivės pavidalas reiškė motiną ir dukterį – Demetrą ir Persefonę. „Vienu pavidalu, apimančiu ir motiną, ir dukrą <...>, Didžioji Deivė gali jungti motiniškąją žemę su nepastoviu, klajojančiu Mėnuliu.“⁴³ Tokios deivių poros aptinkamos plačiai pasaulyje: tai ir Lilit su Ieva, ir Hekatė su Selene (tamsaus ir šviesaus mėnulio deivės), ir kt.

Puikioje studijoje „Nusileidimas pas Deivę“ jungiškiosios krypties psichoanalitikė Silvija Perera (Sylvia B. Perera) analizuoja šumerų mitą apie dar vieną deivių porą – dangiškąją Inaną ir požemio valdovę Ereškigal. Mite dangaus ir žemės karalienė Inana leidžiasi į požemį pro 7 vartus, ties kiekvienais nusirengdama po vieną apdaro dalį, kol galiausiai nuogut nuogutėlė stoja prieš savo tamsiąją seserį Ereškigal. Per tris dienas Inana numarinama ir pakabinama ant kablio pūti. Paskui, patyrusi atsimainymą, ji prisikelia iš mirusiųjų. Pasakojimo pabaigoje Inana jau nebe tik

33 Laurinkienė 2019: 140.

34 Greimas 1990: 320.

35 Kėnsminienė 2018: 167, tipas 262.

36 Jung 1955: 136.

37 Chetwynd 1982: 193.

38 Jung 2012: 97.

39 Gustafson 2009: 111.

40 Джонсон 2015: 36.

41 Gimbutienė 1996: 175.

42 Gimbutienė 1996: 118.

43 Кереньи 2000: 55.

žemės ir dangaus karalienė, bet ir „ta, kuri nusi-leido į mirusiųjų karalystę ir žino jos tamsiąsias paslaptis“, ar „misterijas“⁴⁴.

Elenytę su Laume galima būtų apibūdinti taip pat, kaip S. Perera apibūdina Inaną su Ereškigal: „Veiklus įsitraukimas į kito žmogaus pasaulį, bendrumą apgaubiantis veiklia meile bei rūpesčiu – tai Inana; nusigręžimas šalin, žemyn, kitu nesidomint, nuo jo atsitraukiant, netgi šaltumas jam – tai Ereškigal“; negana to, žengdama drąsų žingsnį nuo mitologijos link fiziologijos tyrinėtoja teigia, jog „tokias deivių poras galime susieti su dviejų priešingų menstruacinio ciklo fazių energijomis: ovuliacijos (baltąja) ir menstruacijų (raudonąja)“⁴⁵.

Panašu, kad būtent šį ciklą pažinti Laumė pasakoje ir kviečia. Grynai psichologiškai žvelgiant, Elenytė ir Laumė atstotų jau minėtą *ego* ir šešėlio porą. Tokiu atveju šešėlis apimtų tiek išstumtas, tiek neišskleistas psichologines ypatybes, kurias svarbu bent iš dalies asimiliuoti psichinio vientisumo vardan. Tačiau panašu, kad pasaka slepia savyje kur kas daugiau – gal net ištisą misteriją. Tuomet ir Laumė, primygtinai maudanti Elenytę kraujo upėje, gali būti suvokiama kaip šios dar nepažintos fiziologinės būsenos įsikūnijimas – taip pat, kaip mitinėmis būtybėmis tautosakoje bei papročiuose virsta ligos (maras, cholera ir kt.)⁴⁶. Beje, panašiai šumerų chtoniškąją Ereškigal mato S. Perera – kaip įkūnijančią „destruktyvią, transformuojančią kosminės valios pusę. Jos valioje yra kūno procesai, kurie vyksta be mūsų sąmoningo įsikišimo – be aukštosios nervinės veiklos: peristaltika, menstruacijos, nėštumas ir kt.“⁴⁷ Tik šios dienos akimis Laumė atrodo nevalyva, atstumianti – iš tikrųjų tai stumianti, spirianti bristi į pažinimą ir brandą jėga, verčianti palikti išaugtą vaikystės prieglobstį. O jei taip, tai ši pasaka mena moteriškąją iniciaciją, įvesdina į šešėlinio moteriškumo patyrimą, į gimties ir mirties ciklą, tiesiogiai susijusį su menstruacijų ciklu.

Čia man iškyla vienos jaunos klientės mėnesinių sapnas:

Vidury parko yra toks taškas, kuriame nematomo durys, o už jų galima pasiekti kitą dimensiją. Patenku į tą kitą dimensiją, už 1 valandos kelio prieinu vienoje pusėje sieną, kitoje – upę. Einu palei jos tėkmę ir prieinu duris tarp upės ir sienos. Praveriu jas, einu toliau iki kitų durų. Vėl

praveriu. Ir taip daug kartų. Drąsiai šmirinėju, jaučiuos lyg svogūną lupdama vis gilyn, einu, kol pagaliau sustoju vienoj vietoj ant upės kranto ir ruošiuos statyti ten namelį, apsigyventi čia. Dar sutinku ten vyresnę moterį. Ji tokia charizmatiška, juodais garbanotais plaukais. Ji kviečia mane gerti arbatos...

Sapnas akivaizdžiai panašus į senąjį šumerų mitą, nors pati moteris jo nebuvo girdėjusi. Net jos pasakymas *lyg svogūną lupdama vis gilyn* atitinka Inanos palaipsnį nusirengimą prie kiekvienų iš septynerių vartų, leidžiantis pas Ereškigal. Tarsi būtų lukštenamasi iš *personos* antsluoksnių. Sapne sutikta charizmatiška vyresnė moteris toliau apibūdinama taip: *ji nepaiso kitų, nepatogi, realybėje nelabai jauku su tokia bendrauti, juodais garbanotais plaukais*. Tai akivaizdžiai šešėlinė, daugiau instinktyvi, pirmą kartą, nesukultūrinta moteris, tuo išties artima mūsų Laumei. Trapios, puikiai išauklėtos, perdėm mandagios, imperatyvui „reikia“ paklūstančios jaunos sapnuotojos psichologinė užduotis – susisieti su prarasta savo laukine, instinktyvia prigimtimi. Panašu, kad mėnesinių laikas kaip tik tam tinka. Beje, moteris sapne upės pakrantėje renčiasi namus – lyg kokius „mėnulio namelius“, į kuriuos Afrikoje ir Amerikoje moterys per mėnesines kelioms dienoms išeidavo atskirti nuo namiškių.

Ne veltui jungiškoji psichoanalitikė Meri Estera Harding (Mary Esther Harding) knygoje „Moterų misterijos“ užsimena apie kas mėnesį moterų patiriamą sąmonės atvirumą, pasireiškiantį ir iniciacijų sapnais⁴⁸.

MISTERIJOS

Prasminga būtų užsiminti ir apie senovės graikų Eleusino misterijas, arba Eleusinijas, gyvavusias nuo Mikėnų civilizacijos (1600 m. pr. m. e.) iki vėlyvosios antikos ir vykdavusias seniausioje Demetros kulto vietoje – Atikos miestelyje Eleusine. Misterijos buvo skirtos Demetros ir jos dukters Persefonės garbei ir atkartotojo mito siužetą apie Demetros kelionę į Hado karalystę ieškant pagrobtos dukters. Mistai (inicijuojamieji) tuo būdu užmegzdavę ryšį su pomirtiniu pasauliu. Anot Karolio Kerenjo (Károly Kerényi), šios misterijos sietos su lunarine mitologija ir švęstos atsižvelgiant į mėnulio kalendorių – paskutinę rugsėjo dekadą, iš viso 9 dienas. „Kiekvieno mėnesio antrą pusę mėnulis, praradęs vieną savo pusę, blaškosi jos

44 Gustafson 2009: 91.

45 Perera 1981: 44.

46 Skujytė-Razmienė 2020: 40.

47 Perera 1981: 24.

48 Хардинг 2016: 79–80.

ieškodamas, kol galiausiai visai išnyksta tamsoje. <...> Taip ir Demetra ieškojo dingusios dukters, tarsi ši atstotų jos pačios dingusią dalį, kol pagaliau surado ją požemio pasaulyje.“⁴⁹ Ne veltui Eleusino misterijose mistus palydi Dionisas ir Hekātē – tamsaus Mėnulio deivė, pasak Dž. Kempbello, „simbolizuojanti nakties galią ir bedugnę“⁵⁰.

Pasak K. Kerenjo, Demetrai žmonija turi būti dėkinga už „dvi dovanas“, *dittai doreai* – Eleusinijas ir grūdines kultūras, javus. „Homero himne Demetrai misterijų dovana eina ikandin javų dovanos.“⁵¹ Panašiai mūsų Žemyna rūpinasi tiek javais, jų žemėn kritusiais grūdais, tiek mirusiųjų vėlėmis. Ne veltui N. Laurinkienė pažymi: „Atnaujinant agrarinius metus ir civilizotą gyvenimą ant žemės, buvo reikalingas ryšys su mirusiųjų sielų karalyste.“⁵²

Pasak Dž. Kempbello, „700 m. pr. Kr. atgimsta moteriškieji kultai, bet jau nauja kokybė – ne kaip vaisingumo ir žemės kultai, o kaip misterijų Deivės kultai: tos, kuri mus įvesdina į dvasinį virsmą“⁵³. Svarbu pabrėžti, kad esminis misterijų slėpinys buvo ne javų dovana. Ją žinojo visi. Valterio Oto (Walter Friedrich Otto) teigimu (o jam pritaria ir K. Kerenjis), be žemdirbystės paslapties – iškeltos per misterijų kulminaciją grūdų pilnos varpos, – vyko ir kita, esminė misterija: sielos pašventimas į gimties ir mirties paslaptį per surastą Demetros dukrą Korę – kiekvienam savyje⁵⁴. Gamtiniai virsmai tėra sielos virsmų atspindys.

V. Oto žodžiais, „būti mistu reiškė ne pažinti kažką išoriškai, bet atsiduoti išgyvenimui savyje, leidusis vedamam link jo“⁵⁵. Kaip tik taip mūsų Elenytė atsidadavusi leidžiasi vedama Laumės.

Ilgas pasirengimas misterijoms – 9 dienų apeiginis badavimas, kikeono gėrimas, eisena – sudarė prielaidas užmiršti kasdienius rūpesčius ir atsiverti tam, kas įvyks šią šventą naktį. O esmingiausia, anot Dž. Kempbello, yra tai, kad Eleusino misterijose „inicijuojamasis nuo pamokos, kurią gavo iš mūsų gyvenimo motinos Demetros, pereina prie Persefonės, požemio karalystės valdovės – motinos, priimančios mus mirties valandą“⁵⁶. „Mes judame nuo gyvenimo link mirties, nuo vienos motinos link kitos, nuo Demetros link Persefonės. Viso to prasmė – kad mirties

nėra. Gyvybė, buvusi įkalinta mūsų kūne, yra amžina.“⁵⁷

Tam tikra prasme pats moters kūnas gali būti laikomas šios misterijos šventove, kurioje ji įvyksta kaskart apsisukant ciklui. Kaip saulėtekis ir saulėleidis, kaip pražydęs gėlės žiedas ir dirvoje „mirusi“ jos sėkla, taip ir moters kūne šis virsmas vyksta nepriklausomai nuo to, ar misterijoje dalyvaujama sąmoningai...

PIENAS IR KRAUJAS

*Tu dejuoji, o aimana sunkias iš giliai,
iš didžios gilumos, iš tos upės,
kuri man beveik nekalba.*⁵⁸

Pasakoje miške teka dvi upės. Laumė atkakliai siekia, kad Elenytė bristų į kraujo upę, tačiau kiškelis ją vis perspėja dėl apgaulės. Įdomu tai, kad mituose dažnai kaip tik per apgaulę atrandama nauja kokybė, nauji psichikos klodai. Kartais mes ištis turime leisti sąmonės apgauti ir suvedžioti, kad patektume į naujas erdves, kurių „tiesiu“ racionaliū būdu *ego* niekaip nebūtų priėjęs. Prisiminkime Hermį, pavogusį Apolono jaučius ir šitaip įviliojusį jį į urvą, kuriame dovanojo jam lyrą; taip pat Prometėją, apgavusį dievus, kad atneštų žmonėms ugnį. Ar ne taip pat mūsų Laumė apgauna jauną naivų *ego* ir įvesdina jį į kraujo upę, o paskui – į naktigonę?

Tačiau Laumei ilgai nesiseka įvilioti Elenytės į kraujo upę, nes apgaulę vis permano kiškelis. Kiškelis, pats ką tik išvaduotas iš mirties gniaužtų – iš skalikų, regis, gerai pažįsta mišką. Ne veltui jis yra Medeinos, lietuviškosios miško deivės, gyvūnas, kaip, beje, ir šunys, kurie kiškeli vejasi. („Gimda yra kalė, iščiose nešiojanti esminę asmenybės dalį.“⁵⁹) Šventvietės, siejamos su Žvėrūnos-Medeinos kultu, vadinamos arba Kiškio bažnyčiomis, arba Vilkpėdėmis⁶⁰. Įdomu tai, kad abu šie gyvūnai pasaulio mitologijose siejami su mėnuliu. Senovės Graikijoje jie priklausė mėnulio deivei Artemidei. Šuo atstovauja tamsiajai, hekatiškajai jos pusei, o kiškis, priešingai, – priešpilniui arba pilnačiai, t. y. šviesiai, seleniškajai Artemidės pusei⁶¹. Tuomet kiškelio vaikymas pasakoje ir žūties grėsmė gal yra ne kas kita kaip deivės valdose vykstanti mėnulio permaina? Elenytė irgi atsiduria šio persekiojimo sūkury. Pažvelgus

49 Кереньи 2000: 147.

50 Кэмпбелл 2019: 214.

51 Кереньи 2000: 137.

52 Laurinkienė 2013: 159.

53 Кэмпбелл 2019: 81.

54 Отто 2000: 271.

55 Отто 2000: 265.

56 Кэмпбелл 2019: 295.

57 Кэмпбелл 2019: 218.

58 Sigita Geda (2009: 36).

59 Jung 1955: 153.

60 Vaitkevičius 2003: 17–32.

61 Jung 1955: 159.

analitiškai, galima tarti, kad sąmonėje (miške) įsibėgėjo autonominis procesas, su kuriuo ir stoja į akistatą sąmoningasis „aš“ – Elenytė, paimdama kiškelį į vežimą. Atmenant Elenos vardo sąsają su Selene, bus dar akivaizdžiau, kad Elenytė ir kiškelis – tai du vienas kitą pakeičiantys to paties šviesaus mėnulio atstovai. Kiškeliu likimas toks neišvengiamas, kaip Elenytės bridimas į kraujo upę ir šviesaus mėnulio sudilimas.

Šitoje vietoje pasaka suskamba kaip sudėtingas polifoninis kūrinys, kuriame ta pati tema girdima keliais lygmenimis: kiškelį persekiojantys skalikai; kiškeliui kojeles laužanti Laumė; į kraujo upę brendanti Elenytė – vis ta pati mėnulio ciklo fazė. Analitiškai žvelgiant, ji prasideda autonomiškai sąmonėje (skalikai vejasi kiškelį), tolydžio apima sąmoningąją asmenybės dalį ir galiausiai ją visai apsemia, panardina. Taigi, motyvas vis tas pats: susitikimas su hekatiškąja, chtoniškąja realybe. O palaipsnis artėjimas prie sąmoningo dalyvavimo jame ir yra iniciacija.

Kiškeliu kojelių, galvelės laužymas pasakoje – irgi palaipsnis mėnulio dilimas ligi visiško jo išnykimo, „mirties“, Hekatės laiko. Ligi Elenytės bridimo į kraujo upę – mirties ir atgimimo terpę. Prieš tai jai tebuvo pažįstama pieno upė – maitinantis, motiniškas Deivės aspektas. Branda prasideda susidūrus su kita Deivės puse – naikinančia, mirtį nešančia, bet ir atsinaujinimą įgalinančia. Dž. Kempbelas pažymi: „Dviašmenis Deivės kirvis – tai du pusmėnuliai: priešpilis ir delčia, susilietę nugaromis. Mirtis ir gyvenimas čia eina ranka rankon. Gyvenimo pradžioje ji gyvybės Deivė, o prie mirties slenksčio – mirties Deivė.“⁶² Ji vienu metu ir pieno, ir kraujo upė. Pienas akivaizdžiai mena motiniškumą, maitinimą, rūpestį, o ką tada reikėtų kraujas – skystis, kurio plazma išlaikiusi pirmąsias jūros sūrumą? Juk neabejotinai lemiama pasakos akimirka yra kaip tik ta, kai Elenytė išsimaudo kraujo upėje...

Pieno ir kraujo puta – gerai žinomas gyvybės ir mirties įvaizdis iš pasakos „Eglė žalčių karalienė“ – savaime nurodo į pasikartojantį augimo ir nykimo bangavimą, moters išgyvenamą kūniškai, fiziologiniais ciklais, lydinčiais jas visą vaisingą gyvenimą. Ši gyvenimo ir mirties nuojauta prabunda kartu su pagarbia pirmųjų menstruacijų baime paauglystėje. Pasak šamanizmo tyrinėtojos Anetės Host (Annette Host), su pirmosiomis menstruacijomis pats gyvenimas inicijuoja merginą, perkeldamas ją iš mergystės į moterystę – į gyvenimą išvien su mėnulio ciklais. Erichas Noimanas primena: „Pirmąsiose vaizduotėje naujos gyvybės

gemalas susidaro iš kraujo, nustojusio tekėti pastojus.“⁶³ Vėl pasirodęs mėnesinių kraujas reikėtų gemalo mirtį ir suirimą. Taigi, menstruacijos – tai mirtis.

Pienas – nekaltybės, vaikiško naivumo upė. Bet herojus brandos kelyje turi patirti ir tamsiąją gyvenimo pusę, nustatyti ryšį su ja. „Paaukoti nekaltą tyrumą reiškia susitikti su šešėliu. Šis susitikimas išlaisvina iš tapatinimosi su nekalta auka ir polinkio projektuoti blogį į kitus.“⁶⁴ *Ego* prisielia prie mirties – šešėlio, brenda į protėvių kraujo upę, panyra į mirties ir atgimimo paslaptį.

Pereigos struktūrą įvairiuose ritualuose atskleidęs Arnoldas van Genepas (Arnold van Gennep) pažymi, jog kraujas pasirodo tuose, kurie mena simbolinę mirtį ir ją lydintį atgimimą. Antai rudenį mirštantis, pavasarį atgimstantis augmenijos dievas Atis, anot van Genepo, tuo pat metu simbolizuoja ir išorinį kosminį gamtos virsmą, ir mirtį bei atgimimą platesne prasme: „Mirties, perėjimo bei prisikėlimo vaizdiniai taip pat būdingi nėštumo, gimdymo, su žemės ūkiu nieko bendra neturinčių iniciacijų, sužadėtuvių, vestuvių bei laidotuvių apeigoms. Ačio mirtį bei atgimimą, reikia manyti, atspindi ir jo būsimojo garbintojo iniciacija: 1) jis badauja ir šitaip išvalo kūną nuo profaniškųjų nešvarumų; 2) valgo ir geria iš švento būgno ir lėkštės; 3) nusileidžia duobėn, kur užpilamas paaukoto jaučio krauju, todėl iš duobės išlipa visas nuo galvos iki kojų kruvinas; 4) keletą dienų paskui minta tik pienu, kaip naujagimis.“⁶⁵

Ir mūsų tradicijoje kraujas yra ugninės, atmainančios prigimties ir, Daivos Vaitkevičienės teigimu, gali turėti „transformacijos – perėjimo į kitą pasaulį – reikšmę“; be to: „Fiziologinis kraujavimas taip pat yra ugninis organizmą valantis procesas, kurio metu draudžiama liestis prie švarties ugnies, kad ji neimtų ‘valytis’ (nekiltų gaisras).“⁶⁶ Dž. Kempbelas įžvelgia dar platesnes sąsajas ir teigia: „Saulė, iščių kuriančioji ugnis ir menstruacijų kraujas yra tas pat.“⁶⁷

Mykolas Miežinis 1849 m. užrašė dainą, kurioje esama eilučių:

*Laime, Laimėle, kuo užlėmei?
Mergaujantiai – uogų skautiu,
Martaujantiai – gulbės balčiu,
Užgemantiai – pieno balčiu.*⁶⁸

63 Neumann 1983: 31.

64 Edinger 1992: 235.

65 Gennep 1998: 52.

66 Vaitkevičienė 2000: 117.

67 Кэмпбелл 2019: 16.

68 Astramskaitė-Vaitkevičienė 1993: 113–114.

62 Кэмпбелл 2019: 68.

Žilvytis Šaknys aprašo iki XX a. vidurio gyvavusį paprotį, kai mergaitei, pirmąsyk patyrusiai mėnesines, motina suduoda per veidą, kad šis būtų raudonas⁶⁹. Ar tai ne savotiškas išventinimas „į mergas“, keičiantis „pieno balčių“ į „uogų skautių“? Šiaip ar taip, vėlgi švelniai atsikartoja Elenytės pieno ir kraujo upių motyvas.

NUSIRENGIMAS

Taigi, metas bristi į pažinimo upę. Elenytė nusirengia, o iš upės išlipus apsirengia jau nebe savo, o Laumės drapanomis. Lyg krikšto marškiniais. Tik į ką ji pakrikštyta?

Prisiminkime, kaip šumerų Inana leidosi pas savo seserį mirties deivę Ereškigal, prie kiekvienų iš septynerių vartų nusimesdama po apdarą, kol galiausiai stojo prieš ją nuoga. Nusirengimas – būtinas iniciacijos dėmuo, simbolizuojantis senų tapatybių, nebegyvų personos luobų atsilukštenimą.

Įdomu, kad baltas apeiginis rūbas Eleusiniuose atsiranda gana vėlai: tik II mūsų eros amžiuje ir tik veikiant egiptietiškosios misterijoms, kuriose jis buvo susijęs su Iside. Eleusine rastuose apie 400 m. pr. m. e. atvaizduose Hekatės ir Jakcho su fakelais lydimose mistų eisenose šie vilki tamsių spalvų skarmalais ir eina pasiramsčiuodami lazdomis lyg klajokliai ar elgetos⁷⁰. Eisena neabejotinai mena Demetros (anot Euripido, skarmalais apsitaisiusios) klajones ieškant pagrobtos dukters⁷¹.

Bristi į kraujo upę galėtų reikšti mirties krikštą. Gal dėl to Elenytė išbridusi nebegali lyg niekur nieko apsirengti tais pačiais drabužiais ir grįžti pas brolius. Panašu, kad naivios mergaitės tapatybė joje – jau mirusi. Bet nauja autentiška savijauta ir atitinkama tapatybė dar nėra aiški. Tad ji atsiduria tarpinėje būsenoje – už pažįstamo ego pasaulio ribų. Senovės Graikijoje, Artemidės šventyklose, 12–16 metų paauglės kitados būdavo apgaubiamos meškos kailiu, po kuriuo – lyg būsimas vabzdys kokone, apsaugotas nuo išorės poveikio, – simboliškai turėjo pasiekti brandą⁷². Šiai tarpinei būsenai, tarpinei inkubacijos erdvei, kurioje palengva bręsta autentiška asmenybė, pasakoje atstovauja naktigonė. Skarmaluota Elenytė joje yra tarsi už sociumo ribų.

NAKTIGONĖ

*Šią naktį jūs manęs nežadinkite.
Ant mano kelių balta katė rąžosi.
Pro delčios plyšį į anapusę
Mėnulio taku mane ji tyliai vedasi.*⁷³

Iki šiol mėnulio kulto apraiškų mūsų pasakoje galėjome užtikti tik netiesiogiai, o štai naktigonėje jis tampa akivaizdus. Nakties tamsa – tai inkubacijos, gilios introversijos laikas, atveriantis galimybę susisiekti su tamsiausiuose, visai sąmonės nenušviestuose užkaboriuose slypinčiais sąmonės klodais; juose „ganytis“ ir „ganyti“ (pamaitinti ir kartu pri-žiūrėti, pažinti) čia slypinčius instinktus, nuojautas, gelminius troškimus (pasakoje simbolizuojamus arklių). Ne veltui ir pats Mėnulis žinomoje mįslėje yra piemuo: *Pievos nematuotos, avys neskaiciuotos, piemuo raguotas = dangus, žvaigždės, mėnuo*⁷⁴. Taigi Elenytė gano arklius, o ją „gano“ mėnuo. Galbūt tik prisilietusi prie anapustinės tikrovės – mirties protėvių kraujo upėje Elenytė gali stoti į visišką akistatą su pilnatimi ir pati išgirsti žinią iš savo mirusių protėvių. Išoriniam socialiniam pasauliui skarmaluotoji Elenytė jau nebepažįstama – užtat dabar ji turi ryšį su anapusybe.

Būti apsemtai kraujo upės tolygu atsidurti kartų tėkmėje – šaltinyje, iš kurio atėjai, nešančiame gelmėn, į kurią teks eiti. Tai *participation mystique* – mistinis dalyvavimas šešėlinio moteriškumo tėkmėje. Fredas Gustafsonas apie tai yra pasakęs: „Rizoma, kurioje visi susitinkame, – tai pati tamsioji Madona, Motina žemė. Įsiklausę, atsigręžę į protėvius, mes galime susitikti kitu lygmeniu.“⁷⁵ Mėnulio ryšys su mirusiųjų vėlėmis žinomas daugelyje tradicijų. Mūsų, pasak Pranės Dundulienės, irgi: „Senovėje manyta, kad senagalyje, mėnuliui sugriuvus, kai danguje jo nematyti, jis einąs į kitą pasaulį, kur šviečiąs mirusiems žmonėms.“⁷⁶ Tad nenuostabu, kad būtent Mėnulis pasako Elenytei apie jos tėvelio ir motutės būklę anapus.

O kadangi mėnulis labai svarbus ir moters gyvenime, tai, „remdamiesi lietuvių bei latvių folkloro nagrinėjamos tematikos tekstais, gauname tokią susijusių vaizdinių grandinę: Mėnulis – moterys – vandenys“⁷⁷. Beje, „labai įdomu pastebėti, kad Mėnulis, skirtingai nei Perkūnas ar Saulė, susijęs ne vien su tekančiais ‘dangiškaisiais’,

69 Šaknys 1996: 51.

70 Кереньи 2000: 84.

71 Кереньи 2000: 59.

72 Франц 2010: 78–79.

73 Iš E. M.-B. eilėraščio „Mėnesienos“.

74 Laurinkienė 2019: 141.

75 Gustafson 2009: 113.

76 Dundulienė 2008: 61.

77 Laurinkienė 2019: 154.

bet ir su stovinčiais žemės ar net požemio vandenimis (šulinys)⁷⁸.

Galima sakyti, kad atsidurti naktigonėje – gilioje introversijoje tolygu atsidurti „Mėnulio namelyje“, kur per menstruacijas nuo visuomenės pasitraukdavusios Amerikos indėnų bei Afrikos genčių moterys. Viena vertus, „Šiaurės Amerikoje indėnai itin pabrėždavo ypatingą jaunos merginos galią užkrėsti kitų kraują, jei tik ji šiuo metu sueis su gentainiais, ypač vyrais, kad ir į kokį kontaktą (akių, prisilietimo, drauge valgymo ar kt.)“⁷⁹. Tarsi su tekančiu krauju per ją laukan plūstų destruktvyvios gamtos galios. Kita vertus, atskyrimo motyvas gali būti vidinis. Anot jungiškios psichoanalitikės Marion Vūdman (Marion Woodman), „senovėje moterys turėdavusios eiti į menstruacijų trobelę ir atsigręžti vidun, susitikti su sąsąmone, klausytis savo kūno ir grįžusios parnešti patirtą išmintį savo gentainiams“⁸⁰. Abi nuostatos tik patvirtina prielaidą, kad mėnesinių metu tarsi atsiveria vartai chaotiškam sąsąmonės srautui, priartėja anapusybės patyrimas ir moteris panyra į gilius sąsąmonės vandenis. Vėlgi, anot M. Vūdman, premenstrualiniu laikotarpiu patindamas „moters kūnas prisipildo sąsąmonės“⁸¹. Nuostabu, kad net mūsų kultūroje, kur šiam periodui nebeskiriama deramos pagarbos, jis visgi randa atbalsį moters sieloje. Akivaizdžiausia tai moterų sapnuose. Pavyzdžiui, vieną brandžią moterį kaitrų, saulėtą vidurvasarį aplankė štai toks mėnesinių sapnas:

Vaikštinėju baltomis nugludintomis uolomis, tvieskia saulė, nėra jokio šešėlio. Aš apsirengus tamsiai. Aplink keletas žmonių, jų nepažįstu, tik žinau, kad jie iš darbo aplinkos. Prisėdu ant uolos. Matau, kaip priešais, ant kitos uolos iš dešinės, tupi didžiulis kurtinys. Jis toks ryškus ant baltų uolų: juodas, su raudona juosta galvoje. Žiūriu į jį nustebus. Kurtinys neskubėdamas prieina man už nugaros, išskleidžia savo didelius juodus sparnus ir visu pilvu, kaklu prisiglaudžia palei mano stuburą, ištiesęs kaklą taip, kad galvą padeda man ant kaklo, o sparnai gobia mane ir suteikia pavėšį. Labai gyvai juntų jo kūną savo nugara ir sėdžiu nuščiuvus, kad tik neišbaidytiau paukščio.

Kurtinys, tetervininių (*Phasianidae*) šeimos paukštis, šis gyvas sengirės simbolis, – tai „ramybės mėgstantis, nepernešantis pokyčių ir niekur

nemigruojantis paukštis. Visas jo gyvenimas priklauso nuo gabalėlio girios, kurioje jis išsiritęs“; kad miške galėtų apsigyventi kurtinys, jo masyvo plotas „turėtų būti toks didelis, kad girios glūdumos nepasiektų joks žmogaus civilizacijos aidas“⁸². Išniręs iš girios glūdumos, pats juodas kaip naktis, jis sapne apglobia moterį, prisėdusią pailsėti ant saulės kaitinamos uolos, taip suteikdamas paunksmę nuo akinančios sąsąmoningumo saulės. O jo sparnai – lyg tos atsiskyrimo trobelės sienos ir stogas, kurioje kitados glaudėsi indėnės moterys per mėnesines. Ne be reikalo tad mįslėse tetervinas mena mėnulį: *Kumpa liepa krumpterėjo, tetervinė brangsterėjo* (kumpa liepa = nusileidusi saulė, tetervinė = užtekėjęs mėnulis)⁸³.

ŽIEDELIO AKUTĖ

*Tamsa yra poetas, o ne mes
Jos klostėse mes gimstame kaip vėjas...*⁸⁴

V. Otas yra pažymėjęs: „Mito apie Persefonę, su kuria susiję Eleusinijų misterijos, esmė ta, kad žmogus gauna jam būtiną vaisių iš mirties rankų“, o žmogaus „pradėjimas ir gimimas, kaip iš dalies ir grūdo sudygimas, yra tiesiogiai susiję su mirtimi“⁸⁵.

Kokį gi vaisių subrandina mūsų naktigonė?

Pasakos pradžioje Elenytė visai naivi ir pasyvi. Ją saugo kiškėlis, o jos pačios vidinis balsas tyli. Kur kumelė veda, ten ji ir važiuoja; ką laumė liepia, tą ji ir daro. Ją tarsi neša savaiminė pieno ir kraujo upių tėkmė. Kaip kad mes būname pagauti jausmo, užvaldyti komplekso, nešami minčių srauto. Esame srovėje, bet ne ryšyje. Esame užliūliuoti, mūsų sąsąmoningumas „miega“ kaip Elenytės broliai. Tačiau dabar, naktigonėje, jos kelionė baigiasi, jos niekas niekur nebeveža. Ir nebe ji panyra į srautą, bet iš jos pačios prasiveržia versmė – ašaros. Jos byra tol, kol sublizgusi žiedo akis lyg iš kerų prižadina brolių. O ašaros būdingai prilyginamos deimantams ir perlams⁸⁶.

Tą akimirką, kai suvokiame savo pažeidžiamumą, mirtingumą, mes gimstame tikram

78 Būgienė 1999: 76.

79 Niethammer 1977: 37–55.

80 Woodman 1993: 18.

81 Woodman 1993: 18.

82 Iš Viešvilės valstybinio gamtinio rezervato direktijos feisbuko paskyros: <<https://www.facebook.com/events/viesvilės-valstybinio-gamtinio-rezervato-direkcija/kurtinys-sengirės-simbolis>>. Kalba netaisyta.

83 Dundulienė 2008: 47.

84 Rimas Burokas, cituota iš <<http://www.tekstai.lt/tekstai/175-burokas-rimas/1005-rimas-burokas>>.

85 Otto 2000: 260.

86 Razauskas 2016: 132–135.

Birutės ŽILYTĖS pasakos iliustracija, sukurta Kosto Kubilinsko knygai „Stovi pasakų namelis“. 1974 m.

gyvenimui. Bet juk nėra gimimo be skausmo. Elenytės ašaros ir išreiškia jos gimimą per skausmą į žmogišką būtį mirties akivaizdoje. Tačiau jos broliai naktigonėje vis tebeužmiega. Turint omeny, kad „folkloro kūriniuose *miegos* aptinkamas kaip *mirties* metafora“⁸⁷, galime numanyti, kad miegantys broliai – tai apmirę, dar negimę sąmoningam gyvenimui gelminės sielos veiksniai. Kur Elenytė jau geba būdrauti ir megzti ryšį, broliai vis nugrimzta į nesąmoningumą. Ir tik jauniausias – taigi, nesustabarėjęs, lankstus, pokyčiams atviras – išlieka budrus. Jis ir pastebi Elenytės ašarą-žiedą. Būtent šią akimirką pasakoje įvyksta atpažinimas, įgalinantis gyvą susitikimą.

Nors išoriškai ši pasakos vieta vos ašaros ar žiedo akies didumo, bet vidine prasme ji pati esmingiausia. Kaip šviesos blyksnis, kad ir trumpam nutvieskęs tamsą, atveria ją žvilgsniui, ir syki pažinta ji jau nebus nežinoma, taip išvydęs sužibusią žiedo akį brolis atsitokėja, aiškiai suvokia padėtį ir negrįžtamai pasuka pasaką išrišimo link.

Lietuvių kalboje *žiedas* – tai ne tik ‘ant rankos pirštų mūvimas papuošalas’, bet ir šiaip ‘apskritimas, ratas’⁸⁸. O apie jį Marija Luiza fon Franc (Marie-Louise von Franz) sako: „Apskritai žiedas, žiedas plačiausia prasme, reiškia tai, ką Jungas apibūdino kaip *temenos* – šventą erdvę, išskirtą apeinant ratu arba apibrėžiant ratą. <...> *Temenos* – tai prieglauda (*asylum*), kurioje žmogus yra *asylos* ‘nepažeidžiamas’. <...> Toks sklypas atlieka dvigubą funkciją: gynybinę, atribojančią tai, kas jo viduje, nuo to, kas išorėje, ir koncentruojančią į tai, kas viduje.“⁸⁹

Taigi žiedas apsupa, apima, apriboja, o žiedo akis, sužibusi nuo ašarų, yra tarsi pats jo centras, brangenybė, Savastis. Žiedo akis – tai *lapis philosophorum*, alchemikų filosofinis akmuo, užgimęs iš *prima materia*. Kaip žemės iščiose užgimsta brangakmeniai.

Sužibo žiedo akis – ir, lyg kamertonui uždavus naują toną, viskas rikiuojasi iš naujos perspektyvos, naujo įžvalgos ir kartu atskaitos bei surinkimo taško. Ne veltui žiedo akis yra *akis* – ji dabar ir atveria, iš jos ir atsiveria nauja žiūra. Elenytė pasidaro matoma, broliai tarsi praregi, visi atsiduria saugiose apibrėžties ribose, neliečiama jame *temenos*. Ir laumė iš centro dėsningai turi keliauti į pakraštį. Ego atgauna ryšį su Savastimi.

Išties tai primena Kupolių naktį surastą paparčio žiedą ir jo suteiktą, per jį staiga atsivėrusį

žinojimą, „visažinystę“. Mums čia svarbi Linos Būgienės pastaba: „Aiškiaregystę ir magišką žinojimą simbolizuojantis paparčio žiedas liaudies vaizduotėje irgi asocijuojasi su mėnuliu: *Paparčio žiedas baltas, kaip tik toks, kaip mėnulis su dantukais* (LM D I 474/770/); *Jis, sako, kaip tik šviečia, rodos, mėnulis pražydęs*.“⁹⁰ Tarsi mėnulis, Elenytei naktigonėje su juo bekalbant, pats būtų kristalizavęsis į žiedo akį.

Pasiekus šį tašką – žiedo akį, visos upės sustoja. Tai lyg mandalos ar labirinto centras. Į šią akį tarsi suteka visos upės – pieno, kraujo, vyno (midaus), ašarų – ir sustoja. Tačiau kad tai įvyktų, svarbu atsitapatinti nuo abiejų archetipo polių – tiek nuo pieno, tiek ir nuo kraujo upės. Tik taip tampa įmanomas judesys link Savasties – ašarų upės transformacijos į vyno upę. K. G. Jungo žodžiais tariant, „demonai susitaiko žmoguje, kuris atrado patį save, kuris yra keturių upių šaltinis, pati šaltinį gimdanti žemė“⁹¹.

Įdomu tai, kad lietuvių kalboje žodis *žiedas*, be mums įprastų reikšmių, turi dar vieną – ‘mėnesinės’⁹². Motutės paliktas moteriškos perdavos linija, nors visą laiką Elenytės mūvėtas, lig šiol žiedas buvo „nebylus“. Tik sublizgęs nuo ašaros jis „atgyja“ ir tuo paženklinia iniciacijos pabaigą. Elenytė – lyg iš indėnių moterų Mėnulio trobelės – dabar jau gali grįžti į bendruomenę.

Sugrįžtu

Krištoliniu šaltinio vandeniui

*Iš šerdies šventyklos.*⁹³

PASAKOS PABAIGA

Esama kelių pasakos pabaigos versijų. Vienoje, pateiktoje Bronislavos Kerbelytės sudarytame rinkinyje „Gyvasis vanduo“, Laumė pririšama prie akėčių ir įariama į žemę. Kitoje kumelė ją išneša už būties ribų, „kur saulelė nešildo, kur vėjelis neužpučia, kur joks žvėrelis neužgina, kur joks paukštelis neatskrenda“. Taigi abiejose ji pašalinama iš gyvenamojo (sąmonės) pasaulio ir grąžinama į chtoniškąją užribį (pasąmonę), iš kur ir buvo atklydusi į mūsų pasaką.

Tai, kad broliai sodino Laumę už stalo ir puotavo su ja, rodo psichės lygmenyje įvykusį

87 Kerbelytė 2011: 415.

88 LKŽe 2 *žiedas* <<http://www.lkz.lt/?zodis=%C5%BEiedas&id=32038480000>>.

89 Franz 1996: 82.

90 Būgienė 1999: 76.

91 Jung 2017: 380, išn. 230.

92 LKŽe <<http://www.lkz.lt/?zodis=%C5%BEiedas&id=32038470000>>. Plačiau apie „žydėjimą“ šia reikšme žr. Razauskas 2016: 155–159.

93 Iš klientės U. S. eilėraščio.

šešėlinių savybių pripažinimą ir priėmimą. Tuomet ir Elenytė grįžta į gyvenimą nebe tokia, kaip buvusi, o, tikėtina, prisilietusi ir (bent iš dalies) integravusi Laumės savybes: ryšį su chtoniškuoju užribiu, mirtimi ir regeneracija. Vyno upė, kurioje kumelė maudosi, šilko pieva, kurioje voliojasi, simboliškai ir mena šią transformaciją. Nuo kraujo upės iki vyno upės vyksta brandinimas – alcheminis procesas, prasidedantis panirimu į kraujo upę, pasitraukimu iš įprastos kasdieninės buities į dvasinę būtį ir pasibaigiantis jos integracija jau kaip vyno upės (kaip Mišių taurėje perkeistas Kristaus kraujas). Šiam perkeitimui antrina Elenytės pokalbis naktigonėje: skiedros ir mėšlas virsta šilku ir midumi-vynu. Skiedros ir mėšlas tėra trąša, žaliava, gaivališka gamta, kuriai priklauso Laumė. O šilko gijos ir vynos – kultūra, kuriai priklauso Elenytė ir kurioje prigimtis yra perkeista ir išgryninta.

Pradžioje Elenytei brandant į upę, ši ją visą apsemia. O ilgainiui pasirodo taurės motyvas: ir laumė vaišinama, ir Elenytės tėvai danguje midų vyną geria. Vynas negali būti geriamas kitaip, kaip tik iš tam tinkamos talpos, taurės, taigi jis išpilstytas, suseikėtas. Skystis mūsų neapsemia, nebeužvaldo – keldami taurę mes patys jį į save pilame. O jei vynos – perkeistas kraujas, tai šis apsivertęs santykis atskleidžia iniciacijos prasmę: pasinėrimas į kraujo upę – besąlygiškas susidūrimas ir atsidūrimas dvasinėje anapussybėje, o gėrimas iš taurės rodo brandų dvasingumą – gebėjimą dvasią (Savastį) seikėti ir „vartoti saikingai“.

Pasakos pradžioje Elenytę kraujas apsemia (ego visas panyra į šešėlinę instinkto sritį), o pasakos pabaigoje kumelę apsemia vynos – instinkto sritis „pakrikštijama“ perkeistu krauju, sutaurintu ir į kultūrą (sąmonę) integruotu šešėliu. Tai paskutinė enantiodromija (priešybių sueitis), visiškai išbaigianti pasakos virsmą.

MISTERIJOS ŠIANDIEN

*Upės nusitiesia
per mano kūną
plaukia išplaukia
žuvys kaip dukterys.⁹⁴*

Mūsų dienomis vis mažiau vietos lieka paslapčiai, slėpiniui. Mes išpreparavome ją aštriu racionalios minties skalpeliu. Moters ciklą redukovome į hormonų svyravimo grafiką, gimdymo skausmą – į gimdos traukulius, mirtį – į pakopomis gėstančias fiziologines funkcijas. Net vidinius sielos judesius

mėginame sutramdyti pasitelkdami kognityvinę minčių kontrolę. Visa tai – neginčijami mokslo pasiekimai.

Vis dėlto iš viešo, sąmoningo gyvenimo išguita misterija niekur nedingo, o tik pasitraukė dar giliau į vidų, į pagrindį, lyg į pokario partizanų žeminę, ir tyko mūsų sąmonės sapnų glūdumoje. Tereikia atsigręžti, žengti į tą glūdumą, pagarbiai įsiklausyti į jos šnaresius, ir netikėtai prieš mus gali prasiverti slapotos durys į tebevykstančią ten amžinąją misteriją.

Ir tada nebėra taip svarbu, ar mūsų kraštuose ištis kitados vyko bent kiek į graikiškąsias panašios misterijos, – jos vyksta sieloje su metų laikų kaita, su kiekvienu gimimu ir kiekviena mirtimi. Sapnuose. Vyksta net jeigu jų nepastebime, o ypač jeigu joms atsiveriame, jas įsileidžiame ir į jas leidžiamės. Lyg prie „lėtų, juodų nakties upių, su kuriomis atiteka nakties tamsa“ ir dovanoja mums „tingią sapno dovaną“ – šitaip senovės graikų poetas Pindaras apibūdina kikeoną, ar kukeoną (κυκεών), svaiginantį gėrimą, pagamintą iš vyno, miežių kruopų ir medaus, naudotą po devynių dienų badavimo ruošiantis Eleusino misterijoms⁹⁵.

Dėkoju moterims ir merginoms, sutikusioms papasakoti man savo mėnesinių sapnus ir taip leidusioms prisiliesti prie jų „misterijų“. Pastebėjau, kad mėnesinių sapnai kartais ryškiai skiriasi nuo kasdinių intensyvumu, gilumu, kad jie turi savitus būdingus motyvus, kad juose priartėja anapussybė, tarsi atitraukus šydą nuo jos, ir ji prisiliečia lyg pati Deivė, suteikdama patepimą. Tik tai ne dangiškoji, bet chtoniškoji – požeminė ar povandeninė anapussybė.

Analitinėje psichologijoje ypač ryškūs ir įtaigūs sapnai vadinami didžiaisiais, jų poveikis paprastai patiriamas iškart prabudus ir lydi visą dieną arba net kelias, o kartais ir visą gyvenimą. Lyg būtų prisiliesta prie kažko tikrai gilaus ir esminio.

Pabaigai norėčiau pasidalinti bent pora tokių sapnų.

Sapnuoju, kad supuosi ant ilgų sūpynių – lentos, pritvirtintos prie virvių ir pakabintos ant lapuočio medžio. Medis pasviręs auga ant sraunaus upelio kranto toje vietoje, kur upelis daro vingties rėva. Kuomet sūpynės sustoja žemiausioje taške, aš paliečiu vandenį basomis pėdomis. Staiga matau, kad į tą rėvą atplaukia keli stambūs laišiniai upėtakiai neršti ir grūdasi tarp akmenų, banguojančiame vandeny, šokčioja į viršų. Jų rausvai pilkšvos nugaros liečia mano padus. Juntu jų vėsq, slidumą, net žvynelių dilgčiojimą.

Labai gyvas pojūtis, lyg kažkas iš tikrųjų būtų palytėjęs, palaižęs man padus.

Sapno erdvė – medis prie vandens, pasviręs virš upės, – mitinė, neretai pasitaikanti kosmogoniniuose siužetuose. Kartu tai tiesiog tipiška sūpuoklių įrengimo vieta. Sūpuoklės, supimasis būdingas kalendorinėms apeigoms. Anot N. Laurinkienės, „supamasi būdavo per Užgavėnės, Velykas, Sekmines, Jonines“⁹⁶. Atkreiptinas dėmesys, kad visos šios šventės, pradedant Užgavėnėmis ir baigiant Joninėmis (Kupolėmis), siejasi su derlingumu, vaisingumu. Antai makedoniečiai sūpuokles tvirtindavo prie „vaisingumo stulpo“, o Lietuvoje svarbiausia supimosi užduotis – pakilti kuo aukščiau (*Kad užvyscia / Aukštų kalnų, / Aukštų kalnų / Žalių girių, / Žalių girių / Užuolijų; Supkit meskit aukščiau medžio ir pan.*) – irgi grįsta pageidaujamu linų, kanapių, javų derliumi⁹⁷. Nors apėiginio supimosi tikslas yra pakilti kuo aukščiau, tarsi priartėti prie dangaus, ką tik papasakotame sapne paradoksaliai pabrėžiamas žemiausias taškas, kuriame ir vyksta misterija, prisilietimas prie anapusio, bet ne prie aukštutinio, dangiškojo, o prie žemutinio, chtoniškojo. Pasaulio medis – tai *axis mundi*, apie kurią vyksta ritmiškas švytavimas aukštin žemyn – tas pats ciklinis judėjimas, kuriame vaisingo amžiaus moteris yra gamtos iškeliamą į vaisingumo aukštumą (ovuliacija, „Kupolės“) ir nuleidžiamą į nevaisingumo žemumą (mėnesinės), kur ją paliečia tarsi pati mirtis. Ne veltui lietuvių kalboje žodžiai *žuvis*, *žūti* ‘gaudyti žuvis, žvejoti, žuvauti’ ir *žūti* ‘mirti’ neišvengiamai siejasi⁹⁸. Rausvų upėtakių prisilietimas – lyg palaiminimas, kaip Elenytės kraujo upėje. Panašiai Asklepijo šventykloje inkubacinio sapno kulminacija buvo gydantis ir į gelminį pažinimą inicijuojantis gyvatės prisilietimas ar net įgėlimas, o gyvatė mitologijoje daugeliu atžvilgių kone tapati žuviai⁹⁹. O prilyginus ovuliacijos aukštumą Kupolėms, mėnesinių žemuma savaime prilygsta Kalėdoms – naujo vaisingumo, naujo pakilimo pradžia, kai šulinių, šaltinių ir upių vanduo virsta vynu. Sūpuoklėmis vadinamas įrenginys įkūnija išmintį: neatsispyręs nuo žemumos, nepakils į aukštumą.

Neršto motyvas atsikartoja ir kitame mėnesinių sapne:

Tamsi žvaigždėta naktis. Nusileidžiu uolomis iki jūros įlankos ir stebiu, kaip joje naktinis dangus susilieja su savo atspindžiu jūroje. Staiga dan-

gaus Žuvys nusileidžia ir įplaukia į nakties jūros užutekį. Dvi gelmės susilieja ir dangaus Žuvys ima neršti žvaigždėmis, kaip tikros žuvys tūkstančiais kiaušinėlių, lyg iš gausybės rago pasipilančių į gilius chtoniškus vandenį. Stebiu nuščiuvusi. Atsibundu skambant žodžiams: „Ne skrydžio svaigaus, bet žvilgsnio gilaus trokštu aš – gyvo ryšio.“

Kas aukštai, nusileidžia į gelmę. Įvyksta misterija, iš esmės – vaisingumo, užuomazgos gelmėse ir gimdymo slėpinys. Lyg Persefonės kūdikis Plutas (gr. *πλοῦτος* ‘gausa, gėrybės, turtas’), užgimęs požemyje ir vaizduojamas išskylantis gausybės rage iš žemės gelmių, „užgimęs žemai, Plutono valdose, kur jo buvo nusigabenta pagrobtoji Korė (gr. *κόρη* ‘mergelė’)“¹⁰⁰.

IŠVADA

Šiame straipsnyje kalbėjau apie moters virsmus, moters individuacijos kelią, kuriame reikia ne nukauti slibiną ar Medūzą Gorgonę, o veikiau atsiduoti į Laumės – vedlės, iniciacijų ceremonmeisterės – rankas. Išties, moteris supasi sūpuoklėse, kaip aname sapne: sūpuoklėmis leidžiantis žemyn, artėja Deivės palytėjimas, panirimas į atnaujinančius Deivės vandenį, maudynės kraujo upėje, paskydimas ir išsiskaidymas (į dalis, į gabalus kaip Dioniso). Tai nusileidimas iš galvos viršuje į kūno apačią, iš spindinčio proto aiškumo į tamsią nakties iščių gelmę. Ligi paties giliausio ašarų šaltinio, kol jame vėl sužibės deimantinė žvaigždė ir prasidės naujas sūpuoklių pakilimas aukštin.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Ališauskas 2012 = Vytautas Ališauskas. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*. Vilnius: Aidai, 2012.
- Apanavičius 1990 = Romualdas Apanavičius. *Senosios kanklės ir kankliavimas*. Vilnius: Eksperimentinė technikos paminklų restauravimo įmonė, 1990.
- Astramskaitė-Vaitkevičienė 1993 = Daiva Astramskaitė-Vaitkevičienė. Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje: linai ir lėmimai. // *Baltos lankos*, 1993, t. 3.
- BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: XVII amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Būgienė 1999 = Lina Būgienė. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. Iš: *Tautosakos darbai*, t. 18, 1999.

96 Laurinkienė 1990: 92.

97 Laurinkienė 1990: 93.

98 Рازаускас 2006: 328–329 ir toliau.

99 Рازаускас 2006: 311–317.

100 Кереньи 2000: 54.

- Chetwynd 1982 = Tom Chetwynd. *A Dictionary of Symbols*. London: Granada Publishing, 1982.
- Diaz 2020 = Natalie Diaz. Pirmasis vanduo yra kūnas. Iš: *Literatūra ir menas*, 2020, Nr. 6 / 3200.
- Dundulienė 2008 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
- Edinger 1992 = Edward Edinger. *Ego and Archetype*. Boston & London: Shambhala, 1992.
- Franz 1996 = Marie-Louise von Franz. *The Interpretation of Fairy Tales*. Boston & London: Shambhala, 1996.
- Geda 2009 = Sigitas Geda. *Siuita Virginijai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.
- Gennep 1998 = Arnold van Gennep. Iniciacijos apeigos (pabaiga). // *Liaudies kultūra*, 1998, Nr. 1.
- Gimbutienė 1996 = Marija Gimbutienė. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Gyvasis vanduo 1989 = *Gyvasis vanduo: Lietuvių liaudies stebuklinės pasakos*. Sudarė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vyturys, 1989.
- Greimas 1990 = Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties beieškant; Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas-Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
- GKP = *Gulbė karaliaus pati: Lietuvių liaudies pasakos*. Sudarė Aldona Liobytė. Vilnius: Vyturys, 1986.
- Gustafson 2009 = Fred Gustafson. *The Black Madonna of Einsiedeln: An Ancient Image for Our Present Time*. Einsiedeln - Switzerland: Daimon Verlag, 2009.
- Jasponytė 2019 = Jurgita Jasponytė. *Vartai Austrieji*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019.
- Jung 1955 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis*. (The Collected Works of C. G. Jung, XIV). New Jersey: Princeton University Press, 1955.
- Jung 2012 = Carl Gustav Jung. *Du traktatai apie analitinę psichologiją*. Vilnius: Margi raštai, 2012.
- Jung 2017 = Carl Gustav Jung. *Raudonoji knyga. Liber novus*. Vilnius: Margi raštai, 2017.
- Kensminienė 2018 = *Lietuvių mįslės: Rinktinė*. Sudarė ir parengė Aelita Kensminienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- Kerbelytė 2011 = Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2011.
- Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Laurinkienė 2009 = Nijolė Laurinkienė. *Kiaulės aukojimas*. // *Šiaurės Atėnai*, 2009, Nr. 938.
- Laurinkienė 2013 = Nijolė Laurinkienė. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
- Laurinkienė 2019 = Nijolė Laurinkienė. *Dangus baltų mitiniame pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Matulevičienė 2011 = Saulė Matulevičienė. Iš papročių istorijos: bobutės skandinimas. Iš: *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 5.
- Nemeth 2017 = Eileen Nemeth. *Symbols of Creation in Myth and Dream: Directive, Orientative, Regenerative*. Iš: *Jungian Perspectives on Rebirth and Renewal*. London and New York: Routledge, 2017.
- Neumann 1983 = Erich Neumann. *The Great Mother*. New Jersey: Princeton University Press, 1983.
- Niethammer 1977 = Carolyn Niethammer. *Daughters of the Earth: The Lives and Legends of American Indian Women*. New York: Macmillan Publishing Co., 1977.
- Perera 1981 = Sylvia Brinton Perera. *Descent to the Goddess: A Way of Initiation for Women*. Toronto: Inner City Books, 1981.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas. *Maironis: Praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Skujytė-Razmienė 2020 = Asta Skujytė-Razmienė. Ligų ir mirusiųjų ryšiai lietuvių folklore. // *Būdas*, 2020, Nr. 5.
- Šaknys 1996 = Žilvitis Šaknys. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Pradai, 1996.
- Vaitkevičienė 2000 = Daiva Vaitkevičienė. Trys ugnies formos. // *Baltos lankos*, 2000, Nr. 12.
- Vaitkevičius 2003 = Vyktas Vaitkevičius. Nauja Žvėrūnos-Medeinos perspektyva. // *Lietuvos archeologija*, t. 24. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003.
- Vėlius 2012 = Norbertas Vėlius. *Baltų mitologija iš sakalo skrydžio*. Vilnius: Aidai, 2012.
- Woodman 1993 = Marion Woodman. *Conscious Femininity: interviews with Marion Woodman*. Toronto: Inner City Books, 1993.
- Джонсон 2015 = Роберт Джонсон. *Как овладеть своей тенью*. Москва: Институт общегуманитарных исследований, 2015.
- Кэмпбелл 2019 = Джозеф Кэмпбелл. *Богини: тайны женской божественной сущности*. СПб: Питер, 2019.
- Кереньи 2000 = Карл Кереньи. *Элевсин: архетипический образ матери и дочери*. Москва: Рефл-бук, 2000.
- Отто 2000 = Вальтер Отто. *Смысл Элевсинских мистерий*. Из: Карл Кереньи. *Элевсин: архетипический образ матери и дочери*. Москва: Рефл-бук, 2000.
- Разаuskas 2006 = Дайнюс Разаuskas. Символика рыбы, связанная с нижним миром и смертью, в балто-славянской традиции. // *Балто-славянские исследования*, XVII. Москва: Индрик, 2006.
- Франц 2010 = Мария Луиза фон Франц. *Фемининность в волшебных сказках*. Москва: Класс, 2010.
- Хардинг 2016 = Эстер Хардинг. *Женские мистерии*. Москва: Клуб Касталия, 2016.

ELENYTĖ/LITTLE HELEN AND HER RIVERS: A PSYCHOANALYTICAL GLIMPSE INTO A FAIRY TALE

Eglė Minelgaitė-BEINORIENĖ

The old Lithuanian fairy tale “Nine Brothers and their little sister Elenytė/Helen” is the central theme of the article. Following the heroines footsteps leading through the forest to a meeting with a *laumė* (witch), bathing in a river of blood into which Elenytė is brought by deception, during a conversation with the moon during the loneliness of night-time shepherding, the author observed the transformation of the heroine from a naive and obedient girl to a mature woman. Indeed, in the fairy tale there are many hints to the rituals of the initiation of women. Full of mythological images and symbols, this fairy tale also has links with both old Lithuanian fertility rituals and ancient Greek Eleusinian Mysteries.

However, it is important to look at today's postmodern world, to ask whether a mystery is possible today? The author, being a psychoanalyst of the Jungian direction, believes that mystery has been ousted from the public space, yet is still present in the depths of our soul. Sometimes we can recognise it in the dreams of today's women. Several such dreams are presented and analysed in this article. The symbols that appear in them bring us back to the millennium-old mysteries.

ARKLYS DUONPELNYS

Apie Arklio muziejaus istoriją ir dabartinę svarbą su Anykščių Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus Etninės kultūros skyriaus (Arklio muziejaus) vedėju Mindaugu KARČE-MARSKU ir muziejininku Egidijumi MUSTEIKIU kalbasi Juozas Šorys.

■ *Kodėl dar sovietmečiu norėta įsteigti Arklio muziejų? Kas buvo iniciatoriai, nuo ko prasidėjo jo kūrimas?*

EGIDIJUS MUSTEIKIS. Profesorius Petras Vasinauskas svajojo įkurti Arklio muziejų, bet dar nežinojo, kur jis atsiras. Buvo arklių mėgėjas ir senojo kaimo tradicijų puoselėtojas, be to, jam nuo seno rūpėjo, kaip ir kuo gyveno kaimo žmonės. Juk tuo metu, apie 1975-uosius, kaimuose jau vyko melioracija, senasis kaimas buvo šluojamas nuo žemės: „naujojo pasaulio“ kūrėjai skelbė, kad senąjį kaimą reikia griauti kaip seną, atgyvenusį namą. Statykim kompleksus, baltų silikatinių plytų gyvenvietes, ten iš sodybų sukelsim žmones ir taip jie, atseit, pasidarys laimingi... Profesorius nuolat neformaliai lankydavo kaimiečius ir neužmiršdavo jų paklausti – ko reikia, kad žmogus nebėgtų nuo savo žemės, iš savo namų? Juk tuo metu kai kurie žemdirbiai jau bėgo dirbti į miestų fabrikus ar mažesnius miestelius. Tų valdžios valia įsibėgėjusių socialinių procesų kaimų gynėjams jau nebepavyko suvaldyti. Tai P. Vasinauskas svarstydavo ir vadinamuosiuose naktiniuose Krakių (Kėdainių r.) posėdžiuose¹, per kuriuos aptardavo kylančias grėsmes, kol galop su savo idėjomis liko vienas... Norėdamas įsitikinti, kaip kaimuose viskas pasikeitė, 1975 m. jis pasikinkė Bėrį į korelius (brikelį) ir kartu su žurnalistu Vladu Vaicekausku iš Krakių pradėjo kelionę po Lietuvą. Iš viso nuvažiavo apie pusantro tūkstančio kilometrų (beje, 2015-aisiais surengtas žirgų žygis apie Lietuvą „Žirgas, žemė, žmogus“, kuriam vadovavo Vaidotas Digaitis, sumušė ir P. Vasinausko kelionės arkliais rekordą – žygeiviai nujojo daugiau nei 1700 kilometrų).

Na, o P. Vasinausko kelionėje kilo idėja sukurti Arklio muziejų, jis suvokė, kad jau metas rinkti niokojamo senojo kaimo arklinį inventorių, puošnias važinėjimo priemones: brikelius, lineikas, važelius, taip pat balnus, šorus, žvangulius,

1 P. Vasinauskas, priešindamas sovietinėms permainingoms kaimuose, ūkių stambinimui, melioracijai, žmonių kėlimui į silikatinių plytų gyvenvietes, apie 1975 m. organizavo daugiausia agronomų – savo bendraminčių, mokinių, žemės ūkio specialistų, mokslininkų susibūrimus Krakėse aptarti iškilusias grėsmingas tendencijas. Tie posėdžiai nebuvo slapti, bet vyko vakarais ir naktimis, t. y. ne darbo metu, nes prie žemės dirbantieji negalėdavo darbymečiu posėdžiauti.

botagus, gūneles – visa tai, kas susiję su jau nuėinančia arklio epocha, – kaip saugotinus eksponatus². Bet kur toks muziejus galėtų būti? Sakė, kad buvo dirbęs 17-oje vietų ir 54 kartus keitęs butą, tad muziejų galys kurti visur... Iš pradžių siūlė jį steigti savo gimtajame Pasvalio krašte. Beje, per Kazimierines savo gimtinėje tėvo garbei jis rengdavo respublikinius agronomų suėjimus. Pasvaliečiai šios idėjos deramai nepalaikė, tada profesorius sugrįžo į Elmininkus, o šios bandymų stoties vadovas, anykštėnas Antanas Puodžiukas pasiūlė muziejų kurti Niūronyse. Čia ne tik nuostabi gamta. Tuo metu jau buvo suvokiama, kad Anykščių kraštas – tai lyg ir literatūrinė Lietuvos sostinė, sutraukianti daug kultūros piligrimų ir turistų. Manyta, kad atvykstantys žmonės susidomės ir arklio istoriniais bei ūkiniais nuopelnais Lietuvai. A. Puodžiukas užsiminė, kad Niūronyse, šalia J. Biliūno tėviškės, yra apgriuvęs kluonas ir tada jau uždarytos pradinės mokyklos pastatas. Tad muziejaus kūrimas ir prasidėjo nuo minėtų pastatų remonto ir pritaikymo naujai paskirčiai, o jo įkūrimo data – 1978 metų birželio 10-oji.

Kokią idėjinę ir praktinę reikšmę turėjo iš esmės dviejų muziejaus įkūrėjų – P. Vasinausko ir A. Puodžiuko – veikla?

Akivaizdu, kad jie abu buvo muziejaus kūrėjai. Žinoma, jo idėja priklauso profesoriui P. Vasinauskui, nes jis buvo žmogus, sugebėjęs numatyti ateitį, įvertinti, kas galėtų suprasti ir bent iš dalies realizuoti jo užmojus. Vienaame straipsnyje jis rašė, kad A. Puodžiukas moka geras idėjas atskirti nuo prastų, kaip grūdus atskiria nuo pelų. Anykštėnas nuo Debeikių suprato tokio muziejaus svarbą Anykščių kraštui, taip pat ir tai, kad jei jis pats neapsiims muziejaus steigimo ir organizavimo darbų, tai nieko ir nebus. Jis buvo prieškarinio ūkininko sūnus, labai gerbė savo tėvelį, vertino nuo mažens pažįstamus vietinius papročius ir tradicijas. Subūrė komandą, bet prieš imdamasis realių darbų apie tai turėjo pranešti Anykščių valdžiai.

2 Trečiajame žurnalo numeryje pradėjome (šiame – tęsime) Apolonijos Zimkuvienės publikaciją apie P. Vasinausko inicijuotas ekspedicijas Arklio muziejaus eksponatams rinkti. Įvadą rašiusi Dalia Bernotaitė-Bieliauskienė aptarė ir šią P. Vasinausko kelionę.

Jiems pasisekė, kad tuometinis antrasis kompartijos sekretorius Juozas Dailydė, tuo metu kuravęs kultūrą, šį sumanymą palaikė, nors centrinė Lietuvos valdžia jam prieštaravo. Idėją gynė ir suburta komanda – autoritetinga muziejininkė, tuometinė A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus direktorė Teresė Mikeliūnaitė, Danutė Adomaitienė (prisiėmusi atsakomybę rengti švenčių kultūrinę dalį), rašytojai Milda Telksnytė, Vygantas Račkaitis ir kiti. Tik vėliau, kai muziejaus jau buvo atidarytas, jo veiklai pritarė ir žemės ūkio ministras Medardas Grigaliūnas, nurodęs, kad jis būtų išlaikomas Elmininkų ūkio lėšomis. Kai įsibėgėjo darbai, P. Vasinauskas buvo tarsi muziejaus garbės vadovas.

MINDAUGAS KARČEMARSKAS. Beje, 1988-aisiais, P. Vasinausko sumanymu, buvo renkamos lėšos Arklio muziejaus statinių statyboms. Už 50 kapeikų buvo parduodamas, visaip platinamas, atvirukas su kalendorėliu, išleistas dabar sunkiai įsivaizduojamu 250 000 egzempliorių tiražu. Norėta pastatyti rūmus, įrengti fonoteką, filmoteką, biblioteką, archyvą. Tokios buvo jo ir kitų muziejaus kūrėjų svajonės, užmojai.

Kaip muziejus augo, kokia buvo jo istorija? Nuo dviejų klojimų ir pradinės mokyklos pastato iki...

M. K. Sakyčiau, kad buvo trys pagrindiniai Arklio muziejaus raidos etapai. Nuo įsikūrimo iki 1999 m. tęsėsi eksponatų rinkimo ir ekspozicijų kūrimo laikotarpis. Kluonuose buvo įrengtos parodinės erdvės su įvairiais padargais, vežimais. Vėliau buvo įrengta ir kalvė. Jau tuo metu po truputį aiškėjo, kad reikės keisti muziejaus koncepciją, nes esami eksponatai lankytojams „kalbės“ vis mažiau. Kažkada tai buvo natūrali žemdirbiškosios kultūros dalis, tad ekspozicija buvo iškalbinga tokį gyvenimo būdą patyrusiems žmonėms, bet ką ji kalba dabartiniam žmogui? Beje, iš Elmininkų ūkio jurisdikcijos muziejus perėjo Anykščių r. savivaldybei, tapo rašytojų muziejaus padaliniu, nors vienu metu svarstyta ir apie jo perkėlimą į Liaudies buities muziejų Rumšiškėse. Vis dėlto anykštėnai pasiryžo muziejų išlaikyti savo krašte. 1999 m. A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus direktoriaus Antano Verbicko iniciatyva pradėtos edukacinės veiklos, prakalbinančios eksponatus. Tuo metu kitur Lietuvoje dar neišbandyto baro ėmėsi muziejininkė-educatorė Nijolė Kačkuvienė. Juk stebėti, kaip natūraliai minkomas ir kepamas duonos kepaliukas yra daug patraukliau, nei vien žvelgti į eksponatą tapusį daiktą. Tai pasiteisino, sulaukta nematyto lankytojų antplūdžio. Muziejuje atsirado ir antroji etnografinė sodyba – Legų gryčia. Joje iki šiol darbuojasi edukatorė Rita

Vasiliauskienė. Vėliau įsibėgėjusius procesus kiek pristabdė kilusi ekonominė krizė.

Kai atėjau dirbti į muziejų, jau buvo pasiektas pokyčių kreivės pikas, visuomenės susidomėjimas kiek atslūgo, ir šiuo metu lankytojų srautas daugmaž pastovus. Dabar vyksta trečiasis raidos etapas. Iki šiol per įvairias veiklas rodėme, koks gyvenimas vyko etnografinėje sodyboje, o dabartinis iššūkis – pristatyti lauko darbus, parodyti, iš kur atsiranda duonelės miltai. Esame pasėję įvairių javų, linų, sodiname bulves, – taip iš naujo bandome įsukti žemės ūkio darbų ratą.

Norite parodyti visą žemdirbiško gyvenimo ciklą su ūkio darbais ir papročiais ar nors jų elementais?

M. K. Tokia mūsų svajonė, juk, dirbant muziejuje, svajoti būtina. Pavyzdžiui, svarstome, kada rengsime rugiapjūtės pabaigtuves – aišku, tuomet, kai subręs rugiai ir laikas bus juos kirsti. Bet kaip šiais laikais suplanuoti, kada jie subręs? Tikslios datos paskelbti negalime, nes tiek klimato, tiek augalų brandimo sąlygos kinta. Galim tik pasakyti, kad tai įvyks iki, per ar kiek po Oninių, bet juk šiuolaikiniam žmogui reikia konkretumo. Kokią dieną ir valandą jam atvažiuoti į muziejų? Juk dabar dauguma viską planuoja iš anksto...

Vis dėlto dėmesio centre išlieka arklys?

M. K. Be kalbų! Kartais išgirstame klausimą: kodėl įkurtas Arklio muziejus, kam jo reikia? Ir negalime pasakyti, kad čia puoselėjame kokį išskirtinį arklio kultą. Pirmiausia siekiame parodyti arklio (žirgo) ir žmogaus draugystę. Vargu ar seniau žmonės būtų išsivertę be arklių. Tą ryšį įvardija ir posakiai: arklys duonpelnys; nuliūdo kaip arklių pardavęs; džiaugiasi it žirgą gavęs.

Ekspozicijose pateikiate įdomios medžiagos apie žirgų (arklių) vaidmenį Lietuvai reikšminguose istoriniuose įvykiuose. Kada geriau minėti žirgą, o kada – arklį?

M. K. Apie tai daug galima kalbėti... Anksčiau siūlydavau tikslus apibrėžimus, bet dabar jiems nebeteikiu didesnės reikšmės. Manau, kad tai beveik sinonimai. Tarkim, latviai neturi žodžio „arklys“, jiems užtenka vieno žodžio – *zirgs*. Žirgas – visiems baltams bendras žodis, jį turėjo ir prūsai (*sirgis*). Dainose, tautosakoje dažniausiai minimi žirgeliai (galbūt dainų žirgelis yra vietinės žemaitukų veislės?), na, o kaimuose dažniau kalbama apie arklius.

Manau, kad žirgas labiau susijęs su karo žygiais, su šauniu vyrišku jojimu, jis buvo tarsi galios ir viršenybės ženklas, o arklys – kasdieninių ūkinių darbų pagalbininkas. Ką ta proga pasakytumėte apie ypatingą, dainose apdainuotą kario raitelio ir žirgo santykį? Jie tarsi sudaro vienį.

M. K. Vis dėlto, jei pakinktą žirgelį pavadinsi arkliu, gali nuo šeimininko ir botago gauti... Ne taip čia paprasta, todėl ir stengiuosi arklio ir žirgų skirtumų neakcentuoti. Juk dar yra eržilas, kumelė, kuinas, ašvienis... Arkliai tai ar žirgai? Ir lietuvių karyba buvo labai įvairi – kovėmės ne tik raiti. Kita vertus, net valstybiniu lygiu, reprezentaciniais pasirodymams iki šiol nepavyko atkurti istorinio husarų dalinio, nors pėstininkai per šventes maršiuoja... Karyba susijusi ir su žemaitukais. Vis dėlto neturime istorijos ir karybos klubų, kurie visokeriopai puoselėtų žemaitukų veislės paveldą. Žinoma, sunku juos įpirkti ir tinkamai paruošti, kad būtų galima visuomenei parodyti visus jų pranašumus.

Kariai ir laidoti su žirgais. Šiuo požiūriu iškalbinga archeologinė medžiaga, tarkim, Mindaugo Bertašiaus tyrimai Marvelės (Kauno r.) kapinyne?

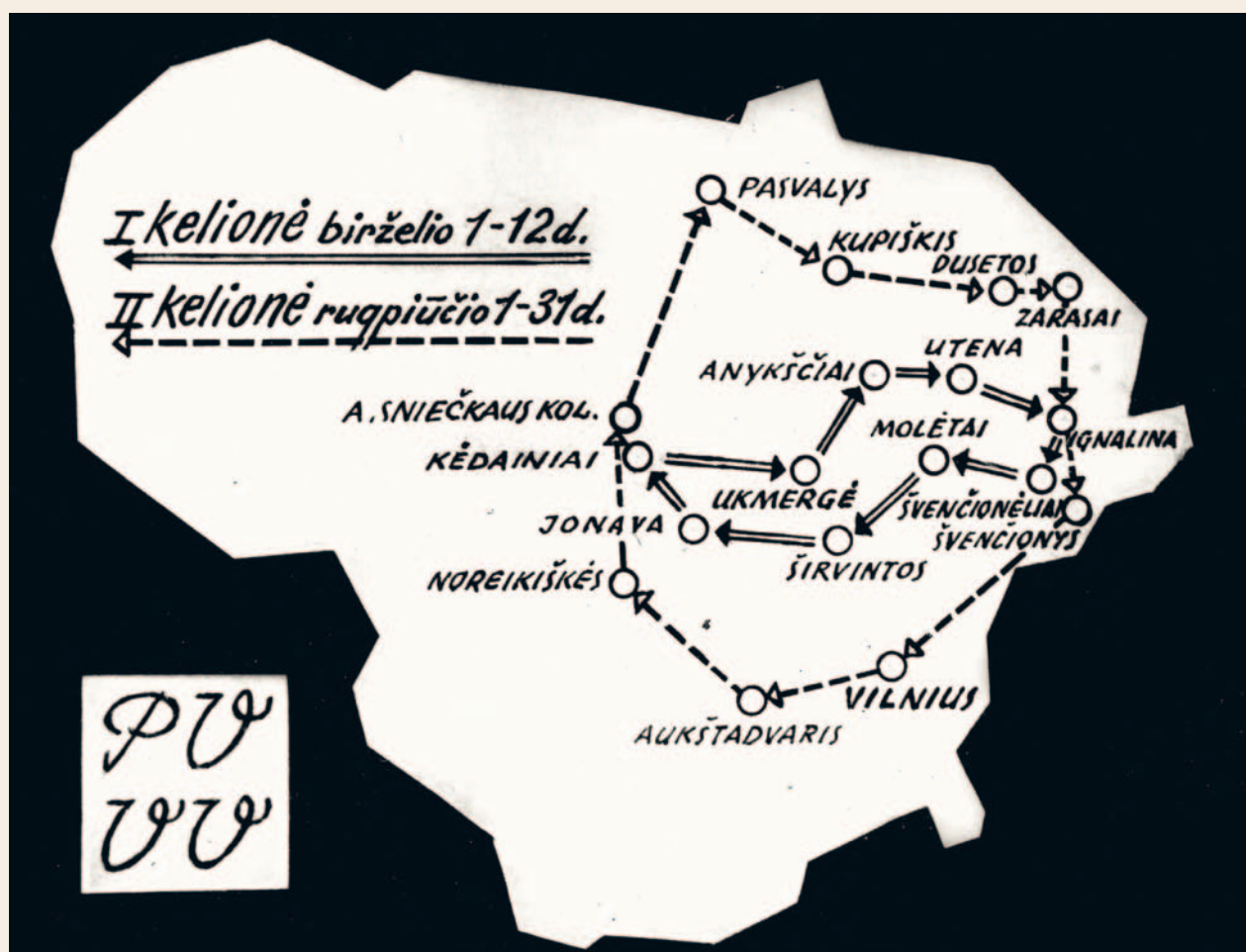
M. K. Taip, matyt, dažniausiai taip laidoti karo vadai. Tokie palaidojimai susiję su to meto papročiais, religiniais vaizdiniais, pasaulėžiūra. Kita vertus, istoriniuose šaltiniuose užsimenama apie kartu su valdovais laidotus ir jų tarnus, pavyzdžiui, XIV a. kronikininkas Petras Dusburgietis yra išvardijęs, kas buvo dedama į kilmingo prūso kapą: apranga, ginklai, žirgas, šunys, sakalai, tarnai. Genčių didžiūnai į dausus iškeldavo ne tuščiomis, pasiimdavo visa, ko ten galėtų prireikti. Dar Durburgietis mini, kad prieš degindami jie žirgus nuvarydavo nuo kojų.

E. M. M. Bertašius yra pasakojęs, kad kai atidengia kapą, tuoj čiumpa kamerą ir filmuoja, nes matyti, kad žirgas buvo nuvarytas ir dar gyvas įstumtas į duobę, t. y. matosi jo priešinimosi žymės. Tai buvo apeiginis veiksmas. Tikėta, kad žirgas apdovanotas antgamtinėmis ypatybėmis.

Žirgas arba arklys visada buvo šalia žmogaus, dalyvavo ne tik kasdieniame fizinio, bet ir dvasinio gyvenimo lygmenyje, tarkim, dainose iš karo lauko sugrįžęs žirgas praneša apie žuvusį brolelį. Arba štai darželyje auga žalios rūtos, kurios dainose kartais prisegamos ir prie pirštis atjojusio bernelio žirgelio... Jei atjoji raitas, tai esi šio to vertas. Pasirodo, kad piršlyboms kartais net skolindavosi žirgus – jie atverdavo net ir neprielankios mergelės širdį. O koks iškalbingas mūsų tautinis ir valstybinis simbolis Vytis! Tai toli gražu ne fizinis ar istorinis artefaktas, o ištis dvasinis simbolis, įkūnijantis apsisprendimą ir ryžtą.

Esu gimęs Žemaitijos kaime, mano tėvas Anicetas yra turėjęs ne vieną arklį, su jais jis savitu būdu susikalbėdavo... Tad man užėjus į muziejaus svirnius su įrengtomis ekpozicijomis tiesiog apsalo širdis: tiek etnografinių eksponatų, vežimai, brikeliai, rogės... Gaila, kad vis mažiau žmonių tai supranta ir vertina. Arba žiūri ir nemato, nes yra iš visai kitokio pasaulio...

E. M. Profesoriumi P. Vasinauskui, kuris su kolegomis rengė ekspedicijas muziejaus eksponatams rinkti, nepatiko smulkūs daiktai. Tada sakydavo: padargų neskubėkim imti, nes žmonėms, tebeariantiems žemę, jų dar reikia. O bričekelių, gūnelių, pakinktų (ypač šventinių šorų) žmonės jau atsisakydavo, padovanodavo juos muziejui. Taip ir susiformavo graži Arklio muziejaus vežimų kolekcija. Pagal etnografines sritis turime aukštaičių koras, kartais uorėmis ar karais vadinamas. Taip pat aukštaitiškas vežėčias – seniau jos buvo ir darbinės, ir šventinės. Padažytomis vežėtelėmis važiuodavo į šventes, bažnyčią, vestuves. Pasiturintys ūkininkai suvalkiečiai vietoj *korų* ir uorių turėjo gerus darbinius ratus, kuriuos kartais vadino padvodomis. Nuėmę lenteres (lentinius paaukštintimus), juos panaudodavo šienui vežti, o uždėję – gabendavo derlių. Prastesnėmis, užstatę lentas ir uždėję gardes, išveždavo į laukus mėslius. Turėjo suvalkiečiai ir geras bričkas. Šiuo požiūriu neatsiliko ir žemaičiai – jie turėjo vadinamąsias *kurliadskas* brikas, taip pat ir darbinius ratus, naudojo ir žemas gardes. Dzūkai smėlėtais keliukais važinėjo vienkinkėmis bričkutėmis, o jų vežimaičiai taip pat buvo vienkinkiai, su žemomis drobynomis – jais veždavo šieną, derlių. Galima sakyti, kad vežimams daugiausia išlaidavo aukštaičiai. Vėliau jie perėjo prie lineikų. Jas pradėjo gaminti Kupiškio meistrai. Tai gali būti pavyzdys, kaip Lietuvoje gyvenančių skirtingų tautų žmonės susitarė dėl bendrų darbų, tiesiog susikoooperavo: kalviai buvo žydai, Viešintų sentikiai Kupiškiui tiekė medinius ratus, o lietuviai savo dirbtuvėje juos nudažydavo. Lineikas parduodavo daugiausia Aukštaitijoje, o jų nusipirkti atvykdavo ir latvių ūkininkai. Todėl ir P. Vasinauskas į Pasvalį paprastai važiuodavo su lineika. Dar rogutės – gražios, patogios, su atlošais, su gerai įrengtomis sėdynėmis, gerais apkaustais ir metalinėmis pavažomis. Ir tarp jų galime išskirti aukštaičių šventines rogutes. Joms lenkdavo aukštas pavažas, nes buvo įpratę lenkti ir kinkymo lankus, ratlankius (darė ratus su ištisiniais ratlankiais). O suvalkiečių rogių dalys dažnai buvo metalinės. Beje, ir panemunių dzūkai darė jas panašiai kaip suvalkiečiai, o likusieji – labiau kaip aukštaičiai (naudojo panašius pakinktus ir vežimus). Be to, turime ir miestų vežimų – prabangių fajetonų, bričkų. Kaimų ir miestų vežimai labai skyrėsi, ką jau kalbėti apie dvarus – jų karietos prabangios, uždarnos. Fajetonai ir lineikos buvo dideli – į juos sulipdavo apie dešimt pramogautojų. Ir Anykščių apylinkių dvarininkai turėjo labai gražių fajetonų, vežimų, dar mūsų muziejuje puiškuojasi ir XIX a. pabaigos pašto karietos kopija. Panašia turbūt ir mūsų žemietis poetas Antanas Baranauskas dardėjo Peterburkan, kur mokėsi dvasinėje akademijoje.

1975 m. prof. Petras Vasinauskas kartu su žurnalistu Vladu Vaicekausku, pasikinę Bėrį į lineiką, leidosi į kelionę po Lietuvą. Per 43 dienas nuvažiavę 1501 km, surinko pirmuosius eksponatus ir galutinai subrandino idėją kurti Arklio muziejų.

Juk miestuose veikė ir arklinis „taksi“, turėjęs ir savo vežėjus?

M. K. Kaimuose kelių pagrindas buvo žvyras, o miestai buvo išgrįsti bruku (akmenimis). Mediniais ratais juo važiuoti – tikra kančia, kurią galėdavo ištverti tik į miestą atvažiuavę kaimiečiai. Miesčionys ir arklusius „taksi“ važnyčiojantys vežikai (*izvoščikai*), ar kitų tarnybų atstovai, naudojo tuometines europietiškas technologijas: vasarą ratams naudojo pilnavidurę gumą, kurią dėdavo į specialius ratlankius, o žiemą – tris kartus siauresnes, bet aukštesnes (kad greitai nediltų) rogių pavažas. Yra išlikusios 1903 m. Vilniaus kelių eismo taisyklės, kur rašoma, kad vežikas turi gerai kvėpėti, nesikeikti, nevartoti alkoholio, o tam, kad į vežimą nuo arklių kanopų nepakliūtų miesto nuotėkų griovių turinys, jų priekis būdavo paaukštinamas, todėl atrodydavo, kad vežikas sėdėdavo tarsi ant sosto. Tuo metu miestuose buvo laikoma daug arklių. Beje, manoma, kad viena iš priežasčių, kodėl miestuose gana greitai plito automobiliai, buvo arklinių „taksi“ nešvara. Ne dėl greičio ar galios (ir dabar vienu Lietuvos sunkiųjų veislės arklio tempiamu vežimu galima pervežti visus buto daiktus), o dėl higienos poreikių. Kaimuose buvo įprastas vadinamasis žiemos kelias – sniegas, susimaišęs su visa kuo, o pavasarį (ir rudenį) jis pažliugdavo...

E. M. Kaimuose jį vadino arklėliu. Viduryje – kanopėlės, o šalia – išvažinėti grioveliai. Toli gražu ne visi kaimo keliukai buvo žvyruoti, todėl ir sakydavo, kad pavasarį ir rudenį jie būdavo nepravažiuojami. Vaikystėje ir man dar teko matyti arklėlius.

Kokie buvo pakinktų tipai? Minėjote, kad apie Anykščius medinius lankus geriausiai lenkdavo ir kitus medžio darbus išmąnydavo sentikiai?

E. M. Pakinktai – ištis įdomi tema. Kai kūrėsi muziejus, steigėjai norėjo akcentuoti ir pakinktų svarbą arklinskystei. Įvairiose Lietuvos dalyse gamtinės sąlygos kiek skiriasi, todėl ir pakinktai buvo skirtingi. Aukštaitija kalvota, daug miškų, todėl čia vyravo iš Rusijos (o pas juos – iš mongolų totorių) atėję mediniai lankai ir pavalkai. Kinkymo lankų lenkimu, medinių ratų ir jų ratlankių, aukštų pavažų darymu vertėsi ir į Lietuvą caro valdžios atkelti sentikiai, jie garsėjo kaip geri medžio meistrai. Garsus Anykščių krašto meistras sentikis Mironas Zelevas, nors ratų nebedarė, bet dar lenkė kinkymo lankus, taip pat darė duonkubilius (ir jo sūnus tęsė šį amatą, nors lankų dabar mažai kam bereikia). Norint sulenkti medžio dirbinį, jis turi būti šutinamas garuose. Tam meistrai pasistatydavo vadinamąsias *parnes*, pasiruošdavo daug uosio *stukų* (išilgai suskaldyto

medžio gabalų). Ratams geriausiai tiko uosis, kai kas pabandydavo daryti ir iš ąžuolo, bet jo mediena visada buvo brangi, be to, ąžuolas vis dėlto buvo šventas medis. Tiesa, kartais skubėdami ratus padarydavo ir iš žilvičio – jis linksta ir be šutinimo, be to, žilvičio mediena yra lengva, todėl dažniau naudojama kinkymo lankams, kad arkliukui kaklo nespaustų.

Lygumose arkliai būdavo kinkomi plėškėmis. Jos audžiamos iš kanapinių siūlų. Arklių iš priekio juosė krūtindiržis, darbinę plėškę dar jungė papildomi nugaros keteros dirželiai. Apynasriai buvo pakuliniai. O šventinius, prestižinius pakinktus, vadinamus šorais, paprastai siūdavo garsūs rimoriai (pakinktininkai). Ypač jais garsėjo Suvalkija. Šorus siūdavo iš gerai paruoštos kiaulių odos, puošdavo sagtimis, grandimis, skambalėliais. Suvalkiečiai ūkininkai važinėjo bričkomis su lingėmis ir šorais, į kurias kinkydavo du arklius, nes lygumose taip važinėti yra patogiu.

Žemaičiai irgi dažnai kinkydavo du arklius, tiek plėškėmis, tiek šorais. O šiaurės vakarų žemaičiai (Akmenės, Mažeikių, Skuodo r.) yra išsaugoję autentiškus senovinius pakinktus, kuriuos vadindavo kamontais. Tai pavalkai be lankų – vakarietiškas kinkymo būdas, bet atėjęs dar iš tų laikų, kai žemaičiai ir kuršiai kariavo su Kalavijuočių ordinu.

Gana įdomiai arklius kinkė dzūkai. Jų gamta nelepino – smėlynai, pušynai, todėl dviem arkliais važiuoti buvo sunku. Išplito aukštaitiškas kinkymo būdas – naudoti pavalkai ir lankai, vienkinkiai darbiniai ratai, vienkinkės bričkutės. Vis dėlto panemunių dzūkai, kurių žemės geresnės, naudojo ir vakarietiškus pakinktus – plėškes arba šorus, panašiai kaip suvalkiečiai.

Dabar muziejaus veiklos – daugiakryptės, bet jos visos nors iš dalies susiję ir su arkliu ar žirgu?

M. K. Mes orientuojamės į dvi pagrindines kryptis – žemės ūkio ir kinkomojo transporto. Kai Europoje vertinama, ar šalys puoselėja arklinskystę, stebima, kiek yra kinkomų arklių. Kuo daugiau, tuo geriau. Jei kinkomųjų arklių mažai, vadinasi, arkliai naudojami tik sportui ir turizmui. Kita vertus, muziejaus ekspozicijose – ne tik kaimo transportas, žemės ūkio padargai, čia atskleidžiama ir arklio fiziologija, anatomija, supažindinama su žirgų veislėmis ir kt.

Kaip muziejuje atspindimos pagrindinės arklių veislės, ypač vietinės, lietuviškosios, ar jų hibridai?

E. M. Lietuvoje arklinskystė yra gana neblogai išvystyta. Seniausiais laikais žemaitukai buvo vienintelė Lietuvos veislė, ir jie buvo universalūs. Kai reikėdavo, su žemaitukais jodavo į karą, kai reikėdavo kur nors važiuoti, kinkydavo į bričką,

1978 m. birželio 10 d. muziejus atidarytas. Juostelę kerpa prof. P. Vasinauskas. Tą dieną surengta šventė „Bėk bėk, žirgeli!“, susirinkusieji galėjo aplankyti ekspozicijas klojimuose ir buvusios pradinės mokyklos patalpose

o su paprastesniais (beje, ir metaliniais) žemės dirbimo padargais galėjo ir žemę arti. Tai gali patvirtinti dabartiniai žemaitukų augintojai, kurie juos naudoja tiek darbams, tiek turistinėms kelionėms, istoriniams žygiams, tiek varžyboms (jas būtent su žemaitukais organizuoja Žemaitukų augintojų asociacija).

Vis dėlto Lietuvoje yra ir kitų lietuviškų arklių veislių. Nuo seno vyko Sartų (Dusetų) žirgų lenktynės (prie jų rengimo keletą metų buvo prisidėjęs ir P. Vasinauskas). Jo žodžiais, ūkininkams vis dėlto reikia greitesnio žirgo nei žemaitukas, kad galėtų greičiau nuvažiuoti į miestelį, tad pasiūlė žemaitukų veislę pagerinti. Tada Dusetų apylinkių ūkininkai, kuriems laimėti Sartų lenktynes būdavo garbės reikalas, žemaitukus ėmė kryžminti su Orlovo ristūnais. Taip atsirado didesni, greičiau bėgantys, turintys gražią risčią žirgai. 1949 m. buvo patvirtinta nauja veislė, kurią mokslininkai zootechnikai ir veterinarai pasiūlė pavadinti stambiais žemaitukais. Beje, profesorius Juozas Šveistys pasiūlė ją vadinti aukštaičių veisle, kitaip sakant, aukštaitukais, bet jo pasiūlymas nebuvo priimtas. Gal dar būtų galima tai atitaisyti?

M. K. Į vieną konferenciją buvo atvykęs sunkiųjų arklių veislės kūrėjas anykštėnas Algirdas Banys, ir jis ten pasirodė netikėtu, pusiau humoristiniu mitų griovėjo amplua. Jis sakė aptikęs dokumentus, kad po 1863 m. sukilimo numalšinimo į Dusetų apylinkes buvo atvežta sentikių ir Orlovo ristūnų. Ir taip esą radosi lenktynių tradicija, ir buvo duota pradžia stambiesiems žemaitukams. Įdomu tai, kad seniau žemdirbiai buvo prispausti darbų, tad jiems nebuvo kada ir kur mokyti jaunų arklių. Tinkamiausias laikas buvo žiemos pabaiga, kai vieni darbai jau pasibaigę, o pavasariniai – dar neprasidėję, ir tada jie daug jodinėdavo ir važinėdavosi, todėl yra manančių, kad nuo to ir galėjo kilti Sartų lenktynės.

E. M. Kokios veislės arklius Lietuvoje labiausiai tiktų vadinti duonpelniais? Tai, matyt, trečioji lietuviška arklių veislė. Ji – suvalkiečių ūkininkų nuopelnas. Kai didžioji dalis Lietuvos valstiečių kentė baudžiavos jungą, jie jau buvo laisvesni. Vietoj medinių žagrių jie įsigijo metalinių plūgų, vietoj medinių akėčių – drapakų, dar sėjamųjų, kertamųjų. Ir žemaitukai kartais nebepatempdavo šių padargų. Tada valstybė iš Švedijos nupirko didelę partiją sunkiųjų ardėnų erzlių ir pasiūlė juos kryžminti su žemaitukų kumelėmis. Taip susiformavo Lietuvos sunkiųjų arklių veislė. Prieš Antrąjį pasaulinį karą kaime šių arklių jau buvo nemažai. Kai kurie ūkininkai, nuvykdavę į tarptautines parodas, tuos arklius vadino Lietuvos ardėnais, nes taip į juos atkreipdavo vertintojų dėmesį.

O trakėnai?

E. M. Trakėnai Lietuvoje prigijo. Daug jų veisė Pagėgių ir Vilniaus žirgynai. Tai Trakėnų kaime (Mažojoje Lietuvoje) vokiečių sukurta veislė. Vis dėlto yra duomenų, kad visų pirma iš Tauragės apylinkių į Karaliaučius buvo nugabentos žemaitukų kumelės, kurias kryžmino su Europos šalių jojamaisiais arabų veislių erzilais. Vietos sąlygomis buvo sukurta veislė, pritaikyta kariuomenės kavalerijai. Dabar jie daugiausia naudojami kaip sportiniai žirgai. Prasigyrvenęs žemaitis sakydavo, kad su trakėnu geriau važiuoti į miestelį, o žemaitukas likdavo namuose, prie darbų.

Kokia buvo ūkio padargų raida Lietuvos etnografinėse srityse?

E. M. Turime padargų iš XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios: medinės akėčios, jaučio pavalkai... Buvo laikai, kai žemaitukais tik jojo arba važiaavo, o darbams XIX a. pab.–XX a. pr. dar buvo naudojami jaučiai. Iki Pirmojo pasaulinio karo dar nemažai kur taip buvo. Na, o padargai nuolat keitėsi – turime medines žagres, kurios jau turėjo metalinius noragėlius. Beje, manoma, kad *žagrės* pirmavaizdis – nuo kamieno atsišakojusi stipri šaka. Buvo ir dvidantės žagrės, kurios varė jau platesnę vagą. Vis dėlto jos neatitiko dabar įprasto arimo plūgais standartų. P. Vasinauskas klausdavo – o kas yra arimas? Ir atsakydavo – žemės vartymas, vėdinimas. O kaip su žagrele pavartyti ir pavėdinti? Jos neturėjo pagrindinių elementų – norago, kuris atriekia žemę, ir verstuvo, kuris ją apverčia, nors, tiesa, jau buvo noragėliai. Vėliau, nenorėdami daug vaikščioti, ėmė naudoti ir dvi-vagius plūgus. Arklių gadynėje buvo ir trivagiai plūgai, bet į juos reikėjo kinkyti du stiprius ardėnus. Medinės akėčias keitė į akėčias su metaliniais akėtvirbaliais, dar buvo vadinamosios zigzaginės, hamko akėčios. Iki tol buvo žinomos ir šakarnės akėčios, padarytos iš tankiai suaugusių eglių šakų. Išplėsti pievų velėnoms, joms trupinti buvo skirti drapakai. Medinius volus, skirtus dirvai lyginti, kad greičiau išlįstų želmenys, keitė metaliniais. Kad sėklos nereiktų barstyti su rėčiu ar berti pakrikai, atsirado arklio traukiamos sėjamosios. Net dobilus su jomis galima pasėti.

Derliaus nuėmimo įrankiai irgi labai pasikeitė. Dalgeles ir dalgius pakeitė šienapjovės, javų kertamosios. Kartais prie šienapjovės pritaisydavo stalą – tokios galėdavo pjauti ir šieną, ir žolę, ir javus kirsti. Seniau bulves kasdavo rankomis su knabiais arba išardavo plūgu, vėliau atsirado bulviakasės, kurių sparneliai išskeldavo bulves į žemės paviršių ir numesdavo į šoną.

Kitais metais sukaks 100 metų nuo pirmojo valstybinio žirgyno įkūrimo Plungėje. Jame siekta išsaugoti

Nuo 1978 m. kasmet buvo rengiamos Arklio muziejaus ekspedicijos ekponatams rinkti. Iki Lietuvos nepriklausomybės įvairiuose rajonuose įvyko 10 ekspedijų. Jų metu buvo sukaupti pagrindiniai muziejaus rinkiniai. Nuotraukose centre – muziejaus iniciatorius prof. P. Vasinauskas.

žemaitikus. Regioninė Žemaitijos etninės kultūros globos taryba kreipėsi į Arklio muziejų ir kitas „arklines“ institucijas dėl palaikymo, kad Seimas 2022-uosius paskelbtų Žirgo metais. Ką apie tai manote?

E. M. Ta sukaktis gražiai atspindi tuometinį valstybės institucijų požiūrį į žemaitikus. 2013 m. rengėme arklių žygį A. Baranausko keliu. Vidus Kulokas su dviem žemaitukais (beje, buvo važiuojama ir su Lietuvos sunkiaisiais bei kitais arkliais) pravažiavo pro Raseinius. Ir ten seniau žemaitukai buvo paplitę, ne tik Rietave, Plungėje, Gruzdžiuose. O iš ryto netoli Raseinių bekinkant žemaitikus priėjo kaimynai ir paklausė: „Kam jūs tuos kumeliukus kankinat?..“ Praėjo šimtas metų, o poreikis vertinti ir saugoti lietuviškiausią žemaitukų veislę dabar yra šimteriopai didesnis.

Grįžkime į Niūronis. Kokie dar amatai šiuo metu vystomi ir pristatomi Jūsų muziejuje?

M. K. Amatininkystės kelias prasidėjo nuo praeito amžiaus kalvės, kuri buvo perkelta į Niūronis iš gretimo kaimo. Vėliau, kaip minėjau, didelio susidomėjimo sulaukė duonos kepimas – tūkstančiai vaikų iš mūsų muziejaus į namus parsivežė po tikros juodos ruginės duonos kepaliuką, tokius lyg pagrandukus... Man gražiausia, kai jie eina Niūronių gatvele ir tuos dar šiltus kepaliukus glaudžia prie krūtinės – tada visa gatvelė kvepia duona. O kai kas neiškenčia ir paragauja...

Ir mes, lankydamiesi Striukų sodyboje, matėme vaikų laukiančius dar šiltus, ką tik iškeptos duonos kepaliukus. Taip pat žinome, koks svarbus muziejui yra audimas ir galimybė pasiryžėlėms čia jo mokyti.

M. K. Kai į Niūronių kaimą atvyko gyventi Dalia Bernotaitė, po kurio laiko ji pasirinko dirbti mūsų muziejuje. Ir į šį kūrybinį darbą ji įdėda daug širdies – kartais sunku atskirti jos darbo muziejuje ir asmeninio gyvenimo valandas. Manau, kad Arklio muziejuje išsiskleidė jos audėjos pašaukimas. Dalia labai reikliai ir atsakingai puoselėja audimo tradicijas, jos darbų baras labai platus: nuo lietuviškos tekstilės demonstravimo lankytojams iki audimo mokyklos įkūrimo. Iš pradžių ji įkūrė audimo būrelį, kurį lankė Anykščių moksleivės, vėliau žinia apie jį pasklido, ir būrelis išaugo iki mokyklos, kurioje prie vienuolikos audimo staklių audimo amato meistriškumo mokosi merginos ir moterys iš visos Lietuvos (iš Vilniaus, Anykščių, gretimų rajonų). Tad šiuo metu tai viena rimčiausiai senąsias audimo tradicijas puoselėjančių kūrybinių dirbtuvių. Didžiuojamės, kad šis gyvas procesas vyksta mūsų muziejuje.

Dar muziejuje veikia keramikos dirbtuvės su edukacine klase, joms vadovauja puikios sertifikuotos meistrės Rita Gediminskaitė-Vasiliausienė ir Skaidrė Račkaitytė. Galime pasidžiaugti ne tik

jų sukurtais dirbiniais, bet ir gebėjimu sudominti jaunąją kartą. Medžio drožėjas sentikis Genadijus Komarovas drožia šaukštus, lenteles, daro rankšluostines, prieverpstes. Vidmantas Banys kaimiškai kalviauja – nukala visa, ko prireikia ūkiui, pavyzdžiui, kuolą arkliui pririšti ar pataiso kluono vyrius.

Mindaugai, esate folkloro žinovas. Kaip „įdarbinate“ šios srities gebėjimus?

M. K. Rengiame nemažai edukacijų ir kitų viešų užsiėmimų, jų paletė vis kinta... Tai priklauso nuo žmonių, kurie ateina pas mus dirbti. Aš esu pramokęs groti ragais, dūdelėmis, kanklėmis, tad šiuos gebėjimus panaudoju ir užsiėmimuose. Dėl smagumo ir švilpynės papučiu.

Na, o kokią matote muziejaus ateitį?

M. K. Nebeįsivaizduojame muziejaus vien su nejudančiais eksponatais, kurie šiuolaikiniams žmonėms mažai ką besako. Norime parodyti, kaip jie veikė: kad kaimo vežimas važiuotų ar juo kas nors būtų vežama, ir kad būtų jodinėjama arkliais. Tad matau gyvą Arklio muziejų, kuris nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens (net ir žiemą) funkcionuotų nepriklausomai nuo to, ar daug turime lankytojų. Siekiame, kad mūsų laukai būtų užsėti, o vėliau kartu su lankytojais juos nupjautume, keptume duoną (kartą esame rodę net ir žiemos miško darbus, ketiname tai atgaivinti, bet šiems darbams reikia stiprių, ištvermingų Lietuvos sunkiųjų arklių). Žinoma, senojo kaimo muziejuje neatkursime, tai būtų utopiška, bet pasvajojame, kad jo erdvėje galėtų nuolat gyventi bent kelios šeimos, kurioms būtų artima tradicinė gyvensena.

Dėkoju už pokalbį.

THE HORSE, THE BREADWINNER

A conversation about the Horse Museum in Lithuania, its history and current activities with the head of the museum, Mindaugas Karčemarskas, and museumist Egidijus Musteikis. Since 1975, the land reclamation initiated by the Soviet authorities took place in Lithuanian villages: the old villages were wiped from the surface of the earth and their inhabitants were moved to unidentified siliceous brick settlements. Professor of Agricultural Sciences, Petras Vasinauskas, who opposed these processes, encouraged his students and like-minded people to organise expeditions after the destruction of the Lithuanian villages, to collect material cultural heritage and to capture spiritual heritage related to horses, working the fields, and traditional lifestyle. On 10 June 1978, the Horse Museum was established in Niūronys (Anykščiai district). Its history, people who assisted in the creation are remembered, the exhibits are discussed, and the Lithuanian horse breeds, means of transport, tools, works, and customs are described in detail. In recent decades, the museum has attracted visitors through educational programmes: homemade bread is baked here, weaving with ancient looms is taught (by Dalia Bernotaitė-Janušienė), ceramics and wood carving workshops take place.

IŠ ARKLIO MUZIEJAUS ISTORIJS

Apolonija ZIMKUVIENĖ

Tęsiame 3-iajame žurnalo numeryje pradėtą Petro Vasinausko organizuotą Arklio muziejaus ekspedicijų pristatymą, kurį parengė visose išvykose dalyvavusi ir jų dienoraščius rašiusi Apolonija Zimkuvienė (g. 1923) – mokslininkė agronomė, žemės ūkio mokslų daktarė, Lietuvos žemės ūkio mokslo istorijos ir krašto kultūros tyrėja, Žemdirbystės instituto muziejaus Dotnuvoje–Akademijoje steigėja, Lietuvos kraštotyros draugijos garbės narė. Pirmosios ekspedicijos vyko 1979 m. birželio 25–29 d. Dzūkijoje ir Suvalkijoje bei 1980 m. birželio 23–27 d. Žemaitijoje.

■ TREČIOJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1983 M. BIRŽELIO 12–16 D.

Arklio muziejaus taryba svarstė apie ekspediciją ir numatė jos maršrutą.

Birželio 12 d., iškart po šventės „Bėk bėk, žirgeli“ Niūronyse, jos dalyviai važiavo į Dotnuvą, kur nakvojo. Į ekspediciją susirinko prof. P. Vasinauskas, J. Povilaitis, S. Maikštėnienė, S. Bernotienė, T. Mikeliūnaitė, S. Blažienė, A. Zimkuvienė, J. Puodžiukynas, Elvyra Pliupelytė iš Kauno, Respublikinės agrochemijos laboratorijos, Vincas Kupčinskas iš Perlojos, Vilius Paukštė iš Dūkšto bandymo stočių, Arklio muziejaus direktorius Edmundas Laurinavičius ir fotografė V. Bubelytė.

Birželio 13 d. prasidėjo kelionė į Radviliškio rajoną. Pakeliui stabtelėjome Baisogaloje prie profesoriaus draugo, pirmojo Lietuvos gyvulininkystės instituto direktoriaus ir gyvulininkystės mokslo puoselėtojo Romano Žebenkos kapo, vėliau Aleksandrijoje – prie pirmojo Žemės ūkio akademijos rektoriaus, žymaus miškininko Povilo Matulionio kapo. Šiauliuose apžiūrėjome „Aušros“ muziejų, ypač turtingus etnografijos skyriaus fondus, taip pat muziejaus globojamą, Žaliūkiuose esantį vėjinį malūną su senovine malimo įranga, buvo parodytas net malimo procesas. Lydėjo ir aiškino muziejininkas Vincentas Vaitekūnas. Pietus valgėme Šiaulių restorane.

Po pietų – kelionė į Salduvės kalną, kur apžiūrėjome skulptoriaus Kęstučio Patamsio

Prie radinio Barboros Danilaitienės sodyboje. Iš kairės – nežinomas asmuo, Edmundas Laurinavičius, Apolonija Zimkuvienė, Stasė Bernotienė, Elvyra Pliupelytė, Pranas Danilaitis. Mankiškių k., Radviliškio r. 1983 m. V. Bubelytės nuotrauka.

Stasė Bernotienė ir Jonas Puodžiukynas. 1983 m.
V. Bubelytės nuotrauka.

sukurtą paminklą. Radviliškio rajono Mankiškių bei aplinkiniuose kaimuose rinkome eksponatus. Vakarieniavome „Auksinės varpos“ kolūkio valgykloje su jo pirmininku Z. Riboku. Vakara praleidome prie netoli Radviliškio esančio Arimaičių ežero.

Birželio 14 d. rytą iš Radviliškio važiuovome į Pakruojo rajoną. Sustojome veislių tyrimo punkte, sename dvare, kurio aplinka primena Šatrijos Raganos laikų dvarą. Ekspонатų ieškojome Puodžiūnų, Diržių ir kituose kaimuose. Namai tušti, tik šunys pasitikdavo, nes šienapjūtė – visi, kas gali, išėję prie darbo. Vienur sekėsi gerai, kitur ilgai teko kalbinti, kol žmogus atidavė kokį nebereikalingą daiktą.

Pietavome Karolio Požėlos kolūkio „svečių kambaryje“ su pirmininku Vaiteliu. Pasakojo, kad augina daug runkelių, o juos prižiūri iš Užkarpatės atsivežti žmonės. Po pietų apžiūrėjome K. Požėlos memorialinį muziejų, po to Žeimelyje – kraštotyrininko Juozo Šliavo muziejų su turtinga, daugiausia Žiemgalos kraštą atspindinčia ekspozicija. Vakara praleidome Joniškėlio bandymų stotyje, naujai suremontuotuose dvaro rūmuose, apžiūrėjome parką, Joniškėlio žemės ūkio

technikumo kraštotyros muziejų. Staigmena – A. Rapkevičienės, bandymų stoties bendradarbės, su vaikais paruoštas etnografinis koncertas. Vakarienė su bandymų stoties darbuotojais, kalbos ir dainos, dainos. Nakvynė Joniškėlio žemės ūkio technikumo bendrabutyje.

Birželio 15 d. rytą važiuovome Pasvalio link. Mieste sustojome prie Vinco Grybo sukurtą paminklo Petrui Vileišiui. Su ekskursijos vadovu J. Stapulioniu apžiūrėjome Pasvalį, lankėme profesoriaus P. Vasinausko tėvų kapus, parką. Po pietų Stačiūnų kaime apžiūrėjome veislių tyrimo punktą ir prof. Juozo Tonkūno tėviškės sodybą su apleistais pastatais. Toliau – ekspонатų rinkimas: vaikščiojom po Skrebutišio, Vaškų, Naisių kaimus. Aptikome ne tik daug tuščių namų, bet ir turtingų sodybų, iš kurių gavome gerų daiktų. Užėję į vieną seną ir didelę sodybą, sužinojome, kad šeimininkai buvo ištremti į Sibirą, o grįžę į Lietuvą atpirko iš kolūkio savo sodybą, žinoma, tuščią. Šeimininkė labai sielvartavo, kad neturi mums jokių ekspонатų. Jau beišeinančius susistabdė, nuėjo į klėtį ir atnešė porą dešrų ir duonos kepalą. Aiškinom, kad mums to nereikia, bet ji jautėsi labai nelaiminga, ir mes priėmėm jos dovaną. Grįžus prie mašinos visi džiaugsmingai suklego, pamatę mūsų „radinius“, tik profesorius metė: „ubagaut pradėjot“, ir apsisukęs nuėjo. Po „desanto“ – susitikimas profesoriaus sodyboje, kur gyveno jo sesuo, pašnekesys valgant *buterbrodus* ir geriant ypač skanų alų. Nakvojome Naradavos tarybinio ūkio bendrabutyje. Tą vakarą niekur negavome vakarienės, susikūrėme laužą ant Iešmos upelio kranto, virėme žolelių arbatą, valgėme padovanotąją dešrą su duona. Valgė ir profesorius juokaudamas, kad aplinkybės mums padėjo išpirkti kaltę. Ir po to, paveikti gražios gamtos ir nuostabaus vakaro, ilgai dainavome.

Birželio 16 d. po pusryčių bendrabutyje – kelionė į Biržus. Ten profesorius baigė gimnaziją. Pavaikščiojome jo jaunystės takais – prie Širvėnos ežero, prie restauruojamos pilies, apžiūrėjome Biržų muziejų, bažnyčią ir pasukome namų link. Autobuse – ekspedicijos aptarimas, rezultatai, išpūdžiai, atsisveikinimo dainos ir linkėjimai susitikti kitų metų ekspedicijoje.

KETVIRTOJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1984 M. BIRŽELIO 11–15 D.

Ekspedicijai vadovavo prof. P. Vasinauskas, dalyvavo S. Lukėnas, prof. Č. Kudaba iš Vilniaus universiteto, J. Povilaitis, A. Zimkuvienė,

S. Blažienė ir Vanda Žekonienė iš Vokės, B. Beliauskas, Virginijus Feiza iš Kaltinėnų, S. Maikštėnienė, V. Kupčinskas, V. Paukštė, Jonas Mačys iš Rumokų, Valė Švilpienė iš Upytės bandymų stočių, E. Pliupelytė ir A. Pajarskaitė iš RAL (paskutiniąsias dvi dienas).

Susirinkome birželio 11 d. Anykščiuose. Pagerbėm prieš porą savaitių iš gyvenimo išėjusios, aktyvios ankstesnių ekspedicijų dalyvės T. Mikeliūnaitės atminimą.

Aplankėme Didžiulių sodybą, A. Žukausko-Vienuočio muziejų, A. Baranausko klėtelę ir apžiūrėjome Arklio muziejaus ekspoziciją Niūronyse. Ji darė blogą įspūdį: daiktai nešvarūs, ratai įklimpę į dulkes, sukandiję burkos. E. Laurinavičius, dirbantis muziejuje, aiškino, kad trūksta pinigų, nėra kam dirbti ir t. t. Nakvynė Elmininkų bandymų stotyje.

Birželio 12 d. važiovome Rokiškio link. Pakeliui aplankėme Malaišius, Juozo Tumo-Vaižganto žemę, o prof. Č. Kudaba pasakojo apie kraštovaizdį, kuris suformavo jo šviesų vidinį pasaulį. Pasakojo taip gražiai, kad apibendrinant ekspediciją dauguma kalbėjo, jog jo pasakojimas buvo pats įspūdingiausias ekspedicijos įvykis. Įsiminė ir abiejų profesorių diskusijos – kaip suderinti našaus žemės ūkio ir aplinkosaugos iššūkius. Stabtelėjome Kamajuose prie Antano Strazdelio kapo ir paminklo. Važiuojant Panemunėlio link darėme pirmą „desantą“. Vaikščiojimas po sodybas ir pokalbiai su žmonėmis buvo įdomūs. Apžiūrėjome daržines, pašiūres, albumus ir kraičio skryniais. Žmonės dejavo, kad neturi arklių, o gauti iš kolūkio, kada reikia, negalima. Ne visi mielai skyrėsi su senais daiktais, o kai kas prašė pinigų.

Rokiškyje aplankėme bažnyčią, dvaro muziejų, Liongino Šepkos kūrinių parodą. Nakvynei važiovome į Salaką, kur valgėme kažkieno apmokėtą vakarienę ir dar prieš miegą apžiūrėjome akmeninę Salako bažnyčią bei klebono buitinių daiktų muziejėlį. Nakvojome mokyklos bendrabutyje.

Birželio 13 d. važiovome Utenos link. Salako, Kazitiškio ir Tauragnų apylinkėse rinkome eksponatus. Prof. P. Vasinauskas susižavėjo romantiška Jasudžių sodyba Alių kaime netoli Utenos. Ją išlaiko žiemą miestuose gyvenančios seserys Ramutė ir Giedrė Jasudytės. Giedrė – keramikė, Ramutė – tekstilininkė, jos austas gobelenas „Žirgai“, skirtas Vilniaus universitetui. „Kam universitetui žirgai, jie geriau tiktų Arklio muziejui, galėtų papuošti turistinę bazę,“ – pasvajojo profesorius.

Eksponatų ieškojome Užpalių apylinkėse, tačiau nesėkmingai, iš ten juos surinko Viktorija Jovarienė, savo sodyboje įkūrusi lyg ir mažą Arklio muziejų. Svečiomės Užpaliuose pas V. Jovarienę, didelę arklių mylėtoją, apžiūrėjome jos sukaupytą etnografinį turtą, paskui talkininkavome: sudėjome dobilus ant žaiginių, nes aplink telkėsi debesys, reikėjo gelbėti arklių pašarą. Po to iš V. Jovarienės produktų mūsų pačių paruošta skani vakarienė. Nakvojome Palūšės turistinėje bazėje.

Birželio 14 d. lietingą rytą išvažiavome Molėtų link. Alinčių ir Alantos apylinkėse vaikščiojome po sodybas. Buvome šlapi, pavargę, bet laimingi dėl radinių, matytų gražių sodybų, širdingų sutiktų žmonių. Papietavę Molėtuose važiovome į Čiulėnų apylinkę, kur Kulionių kaime apžiūrėjome Molėtų observatoriją. Nustebome viename laiptų posūkyje suradę muziejėlį su buities daiktais, nuostabiai išgražintais dangaus kūnų raštais. Grįždami nakvoti į Palūšę aplankėme „Vilties“ kolūkį. Jo pirmininkas Z. Gurskas pasakojo apie kolūkio vargus brendant iš įvairių bėdų, apie melą, kurį rašo ataskaitose ir visai kitokią tikrovę. Palūšėje dar pasigėrėjome ežerų ir kraštovaizdžio gražumu.

Birželio 15 d. rytą lijo. Pro mašinos langą apžiūrėjome Nacionalinį parką, išklausėm jo darbuotojo Aringo Gorodeckio pasakojimo ir važiovome į Dūkštą, ten – A. Pajarskaitės įkurtas Eroizijos stacionarinis bandymas, kur tirama, kaip gamta ir žmogaus veikla ardo Aukštaitijos kalvas. Po pietų be džiaugsmo apžiūrėjome apleistą Dūkšto dvarą ir važiovome namo, aptardami ekspedicijos sėkmes ir nesėkmes.

PENKTOJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1985 M. BIRŽELIO 24–28 D.

Ekspedicijai buvo numatyti du maršrutai: viena „Latvija“ nuo Dotnuvos turėjo sukti į pietus per Kėdainių, Jonavos, Kaišiadorių, Širvintų ir Trakų rajonus, o kita nuo Dotnuvos važiuoti į šiaurę per Kėdainių, Radviliškio, Šiaulių ir Joniškio rajonus. Tokiu maršrutu norėta patikslinti etnografių S. Bernotienės ir Janinos Laniauskaitės-Morkūnienės nustatytą arklių kinkymo prieš karą būdų – su plėškėmis ar lankais – ribą. Tačiau žmonių į ekspediciją susirinko nedaug, todėl važiuota viena „Latvija“ pietų link. Ekspedicijoje dalyvavo: prof. P. Vasinauskas, S. Lukėnas, J. Povilaitis, A. Zimkuvienė, S. Maikštėnienė, V. Švilpienė, J. Puodžiukynas, V. Feiza, E. Pliupelytė ir S. Bernotienė.

Birželio 24 d. rytą dar trumpai lankėme sodybas Kėdainių rajone, Tiskūnų ir Truskavos apylinkėse. Įsitikinome, kad ne tik atskiruose kaimuose, bet ir sodybose būta skirtingo arklių kinkymo būdo. Paaiškėjo, kad bendrauti su žmonėmis 15 minučių neužtenka. Diena buvo labai kaitri. Profesorius pasijuto blogai ir iš kelionės pasitraukė. Ekspонатų ieškojome Surviliškio ir Paberžės apylinkėse. Apsistojome nakvoti Dotnuvoje. Vakarojome ir Jonines atšventėme vegetaciniame namelyje (pagalbinis pastatas, skirtas žemės ūkio bandymams atlikti).

Birželio 25 d. rytą lankėme Kėdainių krašto muziejų, apžiūrėjome senamiestį, Radvilų statytą evangelikų reformatų bažnyčią. Ekspонатus rinkome Šėtos ir Žeimių apylinkėse. Toliau – kelionė į Kauną. Prie Kulvos stabtelėjome prie paminklo, skirto Abraomui Kulviečiui, pasigrožėjome už jo besidriekusio plataus slėnio erdve. Pietavome Kaune, o po to lankėme Babtuose sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotį, apžiūrėjome bandymus. Po sodybas vaikščiojome Pogynės ir Labūnavos apylinkėse. Žavėjomės gražiai tvarkoma „Rytų aušros“ kolūkio gyvenvieta. Nakvynė Kaune.

Birželio 26 d. rytą vaikščiojome po Adomo Mickevičiaus slėnį Kaune, padeklamavome jo eilių. Apžiūrėjome restauruojamą Pažaislio ansamblį, o po to – Rumšiškių buities muziejų. Pietavome Kaišiadoryse, o ekspонатų ieškojome Palomenės apylinkėse. Džiaugėmės radinių gausa, ne tik Arklio, bet ir Istorijos ir etnografijos muziejui. Nakvoti grįžome į Kauną.

Birželio 27 d. rytą vaikščiojome po sodybas Upninkų apylinkėse. Pats darbymetis: žmonės skuba vežti sausą šieną, nes kyla lietaus debesys, o ir prognozės žadėjo lietų. Talkininkavome, kad po darbų šeimininkai rastų laiko pasišnekėti. Aptikome įdomių ekspонатų. Pietavome Musninkuose. Lijo kaip iš kibiro, vaikščioti po sodybas buvo neįmanoma. Dėl to važiovome į nakvynei numatytą vietą – Širvintas, kur dar turėjome apžiūrėti kiaulių kompleksą. Nakvynės negavome, bet nepraleidome progos apžiūrėti ūkio žirgyną, susitikti su laurus sporto varžybose pelnančiu raiteliu ir pamatyti jo žirgą. Nakvynės ieškojome Vilniuje ir ją radome Buhalterinės apskaitos technikum bendrabutyje. Vakara praleidome S. Bernotienės globojami: aplankėme Rasų ir Antakalnio kapines, vėliau skanavome jos marinuo-tų tikrų baravykų ir Dalios keptos kiaušininės su lašinukais.

Birželio 28 d. rytą važiovome į Trakus. Ten pilies, muziejaus, miestelio apžiūra ir kelionė link

Aukštadvario, kurio kapinėse nusilenkėme prie žymaus agrochemiko Kazimiero Plesevičiaus kapo. Stakliškių apylinkėse vaikščiodami po sodybas aptikome gerų daiktų ir pamatėme senovišką žmonių gyvenimo būdą dūminėje pirkioje. Susirinkę prie autobusiuko aptarėme gerąsias ir blogąsias ekspedicijos puses. Dalyviai buvo nepatenkinti trumpais (po 15 min.) užėjimais į sodybas, nes su nepažįstamu žmogumi reikia įsikalbėti, kad jis rodytų savo daiktus, dažnai širdžiai brangias senienas, be to, ekspedicijoje vargino karščiai ir lietus, blogai, kad labai plačiai važinėjome, kad nebuvome tikri dėl nakvynės. Džiaugtasi, kad daug rasta, daug pamatyta, kad bendravimas buvo gražus, kad jis ilgai šildys širdis. Grįždami sustojome Kaune. Mūsų atstovas Jurgis nuėjo pas profesorių pasveikinti Petrinių proga ir pranešti, kad ekspediciją baigėme sėkmingai, o jis atėjo prie mūsų autobusiuko, apžiūrėjo radinius ir pasidžiaugė, kad buvome atkaklūs, neklausėme jo patarimo ekspediciją baigti pirmą dieną.

ŠEŠTOJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1986 M. BIRŽELIO 23–27 D.

Važiuvota pagal prof. P. Vasinausko ir J. Povilaičio paruoštą ir Vėžaičių filialo darbuotojų patikslintą maršrutą. Birželio 23 d. ekspedicijos dalyviai susirinko Vėžaičiuose. Dalyvavo J. Povilaitis, V. Žekonienė, Juozas Savickas, V. Paukštė, S. Maikštėnienė, V. Kupčinskas, M. Vizgirda, V. Švilpienė, V. Feiza, S. Bernotienė, jos kolegė muziejininkė Ona Mažeikienė, E. Pliupeytė ir A. Zimkuvienė.

Apžiūrėjome Vėžaičių eksperimentinį ūkį, Agluonėnų etnografinę sodybą ir Ievos Simonaitytės gimtąjį kaimą. Priekulės apylinkėse ieškojome mums reikalingų daiktų. Paieškos nebuvo vaisingos – dauguma gyventojų atsikėlę iš kitų vietovių ir senienų neturi. Surašytas plūgas, Rudolfo Sakso firmos sėjamoji ir „Lenz“ firmos šienapjovė. Vakariene ir nakvynė Gargžduose.

Birželio 24 d. buvo skirta turizmui po Neringą. Galvota, kad Neringos žvejai nelaikė arklių ir neverta vaikščioti po sodybas. Nidos kraštotyros muziejuje paaiškėjo, kad žvejai laikė arklius. Dėl to J. Savickas pasiliko nakvoti, kitą dieną vaikščiojo po sodybas ir atvežė kai kurių daiktų. Vėliau E. Pliupeytė atostogaudama Nidoje irgi lankėsi žvejų sodybose.

Birželio 25 d. vaikščiojome po Gargždų apylinkes. Aptikome žiedinį volą, apverčiamą plūgą ir kitų smulkesnių daiktų. Po pietų apžiūrėjome Jūrų muziejų, Vėžaičių kapinėse nusilenkėme

Ekspedicijos dalyviai pas Mariją Kruopienę Pelesoje. Iš kairės: Vanda Žekonienė, Stanislava Maikštėnienė, Saulius Lukėnas, Antanas Puodžiukas, Marija Kruopienė, Elvyra Pliupelytė, Ona Mažeikienė. 1987 m. Dalios Bernotaitės nuotrauka.

Juozo Kalvaičio, buvusio Vėžaičių filialo direktoriaus, kapui. Vakare pasivažinėjome Vėžaičių arkliais, apžiūrėjome mokslo muziejų. Vakariene bityne.

Birželio 26 d. su vadovais Vytautu Gipiškiu ir Nina Judžentyte vaikščiojome po Saugų apylinkes. Dauguma gyventojų – ateiviai, senienų neturi. Tačiau pas keletą vietinių surašėme gerų daiktų: Varnių meistrų ornamentais puoštas važelis, lenktais virbais akėčios ir „MC Cornek“ markės arklinė kuliamoji. Vėžaitiškiams reikės pasirūpinti, kaip tuos radinius atgabenti į Niūronis. Pietūs Šilutėje. Po jų lankėme Šilutės kapines, apžiūrėjome pavyzdinę Juknaičių gyvenvietę ir svečiavomės pas žymų kraštotyrininką Petrą Jakštą. Nakvynė nykiame Rusnės vaikų internate.

Birželio 27 d. rytą apžiūrėjome Rusnės polderių muziejų, vėliau Švėkšnos miestelį. Jo apylinkėse vaikščiojome pas žmones, ieškodami mums reikalingų daiktų. Radinių nedaug. Surašyta arklinė kertamoji ir dumplės kalvei. Papietavę Švėkšnoje važiuojame namo, aptardami ekspedicijos privalumus ir neigiamybes. Nedaug radinių, per daug turistauta, tačiau liko nepamatytos įdomios vietovės – Dreverna, Kintai, Ventės ragas.

SEPTINTOJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1987 M. BIRŽELIO 15–18 D.

Ekspedicijoje dalyvavo V. Žekonienė su dukra Ieva, I. Lapinskienė, A. Stoškus, V. Feiza, A. Puodžiukas, V. Paukštė, S. Maikštėnienė, V. Kupčinskis, J. Povilaitis, D. Bernotaitė, O. Mažeikienė, E. Pliupelytė, A. Zimkuvienė.

Birželio 15 d. dalyviai susirinko Perlojos bandymų stotyje. Po pietų apžiūrėjome miestelį ir bandymų stotį. Ypač įdomu buvo stacionarinis bandymas, kur lyginama mišku ir žemės ūkio augalais užimtų smėlynų derlingumas. Vakariene ir nakvynė Perlojoje.

Birželio 16 d. Zervynų krašte vaikščiojome po sodybas, daug jų tuščių, nes darbymetis. Vyrų iš ryto jau pagėrę. Moterys už palaikius daiktus prašo pinigų. Lynežerio kaime rastos penkių spyruoklių akėčios, iš odos juostelių pintas kančiukas, važys, darbinės rogės, už tuos daiktus reikės mokėti (kai bus pinigų, tuos daiktus savo žinion perims Perlojos bandymų stotis). Apžiūrėjome miško glūdumoje stovintį Anzelmo Matučio namelį – drevę. Stebėjome, kaip poetas ten galėjo gyventi. Apie jį pasakojo O. Mažeikienė. Pietūs

Varėnoje, o po to – Čepkelių gamtinio draustinio apžiūra ir ilgam įsiminę kvapą gniaužiantys vaizdai iš paprasto medinio apžvalgos bokšto.

Birželio 17 d. važiovome iš Varėnos į Dubičius. Pakeliui vaikščiojome po sodybas. Daugelis namų užrakinti. Surašyti keli dideli radiniai: rogės, akselinė, kuliamoji, bet už daiktus reikia mokėti. O ar turėsime pinigų?

Pietavome Dubičiuose. Žmonės daugiausia kalba rusiškai – ateiviai iš kitų kraštų. Namai silikatinų plytų – ryški tarybinio ūkio veikla. Apžiūrėjome kapines. Po pietų važiovome į Valkininkus, kur susitikome bažnyčios kleboną Antaną Keiną, jis siūlėsi per pamokslą paskelbti žmonėms apie ekspediciją, apie Arklio muziejų, kad patys žmonės galėtų sunešti gerus atliekamus daiktus, bet mes, bijodami religija sugadinti ekspedicijos įvaizdį valdžios akyse, jo paslaugų atsisakėme. Padejavo kunigas, kad lengvabūdžiai dzūkai daug geria, nors labai širdingi žmonės. Vaikščiojome po Čižiūnų kaimą. Žmonės labai geranoriški, moterys mielai rodė įvairiaspalvius audinius, dažniausiai lovatieses. Gavome ne tik smulkmenų, buvusių daiktų detalių, bet ir šorus, gūnelę, vaikai net akmeninį kirvuką atnešė (rastas Čižiūnų kaimo laukuose). Surašyti keli dideli daiktai. Vakaras Varėnos viešbutyje. Aptariami dienos ir bendrai visų ekspedicijų rezultatai. A. Puodžiukas pasakojo apie padėtį Arklio muziejuje. Jo nuomone, dzūkiškų daiktų muziejuje jau pakanka.

Birželio 18 d. rytą susirinkome prie Varėnos knygyno – pirkome knygų Baltarusijos lietuviams, nes ši diena skiriama aplankyti lietuviškas Baltarusijos salas. Važiovome į Varanavo rajoną pas Palesos kaime gyvenančią aktyvią lietuvę Mariją Kruopienę. Išklusėme jos rūpesčių ir džiaugsmų. Ten pat virėme pietums košę. Padėjome suvežti šieną. Po to vaikščiojome po kaimą pas lietuviškai, rusiškai ar lenkiškai kalbančius žmones. Stebina kitokia buitį negu Lietuvoje, laiko beveik nepaliesti valakiniai kaimai. Gavome tik žvangulius. Aplankėme garsias apylinkės dainininkes seseris Kanevičiūtes. Buvo daug kalbų ir dainavimo. Padainuota savo kūrybos ir senovinių liaudies dainų, daugiausia – liūdny, apie vargus ir skaudų tėvynės Lietuvos ilgėsį. Sugraudintomis širdimis palikome dainininkes, suslavėjusius to krašto lietuvių ir atkaklių lietuvių dvasios gavintoją M. Kruopienę.

Ekspediciją baigėme prie Pirčiupo motinos paminklo bendra nuotrauka.

AŠTUNTOJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1988 M. BIRŽELIO 13–17 D.

Ekspedicijos vadovas J. Povilaitis iš anksto susitarė su Jurbarko rajono kraštotyros draugijos pirmininke, kad ji numatytų ekspedicijai sėkmingą maršrutą ir spaudoje praneštų žmonėms apie ekspediciją. Taip ir buvo padaryta.

Birželio 13 d. 15 val. prie Jurbarko viešbučio susirinko ekspedicijos dalyviai: V. Žekonienė su dukra Ieva, G. Vičiulis, V. Paukštė, V. Kupčinskas, S. Maikštėnienė, M. Vizgirda, V. Feiza, J. Povilaitis, A. Zimkuvienė, S. Bernotienė su dukra Dalia, O. Mažeikienė, E. Pliopelytė ir S. Lukėnas. Buvo dvi „Latvijos“.

Nakvynės viešbutyje, kaip tikėtasi, negavome, įsikūrėme Smalininkų žemės ūkio technikum bendrabutyje. Po to susitikome su rajono kraštotyros draugijos pirmininke Regina Kliukiene, išklusėme jos pasakojimą apie kraštotyros padėtį, kur yra daug valstybės saugomų objektų, bet maža jėgų ir pinigų juos prižiūrėti. 17 val. važiovome į Girdžius ir Pavidaujo kolūkyje vaikščiojome po sodybas. Radome vertingų žemės ūkio mašinų iš prieškario laikų, bet savininkai už jas norėjo pinigų, o mes jų neturėjome. Smulkesnių daiktų gavome veltui. Po vakarienos – bendras pokalbis. Aiškėja, kad norint gauti vertingesnių daiktų reikia už juos mokėti ir kuo toliau, tuo sunkiau žmonės skiriasi su ilgai slėptu ir saugotu turtu. Dar nesurinkti pernykštėje ekspedicijoje surašyti daiktai, nėra kuo už juos mokėti. Ekspedicijoje nedalyvaujant Elmininkų bandymų stoties atstovui nežinome, kokia padėtis Arklio muziejuje.

Birželio 14 d. rytą apžiūrėjome Smalininkų žemės ūkio technikum žirgyną. Eržvilko apylinkėje vaikščiojome po sodybas. Radinys – Adomaičio sodyba, kurios daržinė prikrauta mums tinkamų daiktų, o geraširdis šeimininkas viską atidavė veltui, tik reikės paskubėti išsivežti. J. Povilaitis išipareigojo tai padaryti. Pietūs Eržvilke, o po jų vėl vaikščiojome po sodybas Eržvilko apylinkėse. Sekėsi S. Maikštėnienėi: atsinešė gražias stakles vadžioms austi, plėškėms siūti ir kitų geros būklės daiktų. Po vakarienos, profesoriaus įpareigoti, lankėme Smalininkuose gyvenančią jo pažįstamą Karvelienę. Ji didelė žirgų mylėtoja ir žinovė, turi daug senų knygų apie žirgus. Ypač vertina trakėnų veislę. Įsižeidusi, kad kažkas spaudoje parašė, jog trakėnai turi, jos nuomone, prasto žemaitukų veislės kraujo.

Birželio 15 d. vaikščiojome po Vadžgirio apylinkes. Įsimintina ypač apleista sodyba, kur

aukštomis dilgėlėmis apaugę išmėtyti įvairūs jau surūdiję žemės ūkio padargai. Sodybos šeimininkas, pagėręs žmogus, pagaliu sklaidė dilgėles ir mums siūlė pigiai pirkti senus, iš apleistų buožių sodybų surinktus, dilgėlėse slepiamus daiktus. Deja, muziejui jie jau netinka. Po pietų – ekskursija po gausius Jurbarko rajono gamtos ir kultūros paminklus. Apžiūrėjome V. Grybo muziejų. Nakvynė Šakių viešbutyje.

Birželio 16 d. važiovome į Lekėčių girininkiją ir su girininku Stasiu Rusecku vaikščiojome po Lekėčių apylinkės sodybas. Gerų daiktų aptikome pas Jadvygą Budrevičienę ir gavome juos veltui. Po pietų lankėme Kudirkos Naumiestį, Rumokų bandymų stotyje apžiūrėjome cukrinių runkelių tyrimų Lietuvoje istorijos ekspoziciją. Nakvojome Šakiuose.

Birželio 17 d. apžiūrėjome Plokščių miestelį. Ekspонатų ieškojome Gelgaudiškio apylinkėse. Radome ypač gražiai dekoruotą XX a. pradžioje gamintą spintą, atrodo, tinkamą Istorijos ir etnografijos muziejui. Po pietų skirstėmės namo.

DEVINTOJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1989 M. BIRŽELIO 12–15 D.

Birželio 12 d. 14 val. susitikome Panevėžyje prie agrokomiteto pastato. Į ekspediciją atvyko prof. P. Vasinauskas, J. Povilaitis, S. Bernotienė su dukra Dalia, A. Puodžiukas, S. Maikštėnienė, M. Vizgirda, V. Feiza, V. Leškevičius, J. Janavičius, S. Lukėnas ir A. Zimkuvienė. Pirmas pusdienis buvo skirtas Panevėžiui. Aplankėme kraštotyros ir etnografijos muziejų, seniausią miesto J. Balčikonio mokyklą. Nakvojome Dambravos medelyne, gavome atskirą butą. Vakare pasakojome praėjusios vasaros įspūdžius, perskaitėme praėjusios ekspedicijos kroniką.

Birželio 13 d. rytą važiovome į Upytės bandymų stotį, jos apylinkėse vaikščiojome po sodybas, ieškodami ekspонатų Arklio muziejui. Geriausiai sekėsi profesoriumi su S. Bernotiene – jie gavo vertingiausių daiktų. Po to apžiūrėjome bandymų stoties globojamą Linų muziejų, linų bandymų laukelius ir visai neįspūdingą Čičinsko kalną. Pietūs Ėriškių kolūkyje su agronomu Petru Pileckiu. Pokalbis sukosi apie ūkį ir jo žmones, po to – gyvenvietės ir ūkio apžiūra. Vakariene Dambravoje prie gražiai pačių padengto stalo – šventė Antaninės. Pokalbis vis sukosi apie Arklio muziejų, kurį daugelis praėjusią vasarą aplankėme. Buvo pasakojama apie netvarką jame, dingusius daiktus, nedėmesingą ekspонатų laikymą ir

blogą eksponavimą. Profesorius tų kalbų klausėsi tylomis ir, nebaigęs valgyti vakarienos, išėjo. Likę prie stalo pasijutome nejaukiai.

Birželio 14 d. rytą vaikščiojome po Krekenavos apylinkių sodybas. Radome kaimų, kuriuose po 1863 m. sukilimo buvo apgyvendinti rusai. Jie gerai išlaikę savitą gyvenimo būdą. Atsinešėme senovinių buities daiktų, taip pat buvo surašytas aštuonių arklių traukiamas maniežas, už kurį profesorius pažadėjo mokėti 100 rublių. Kai kas ėjo žiūrėti Krekenavos kiaulių komplekso.

Po pietų lankėme Paberžę, apžiūrėjome muziejines vertybes, bažnyčią, kapus, aplinką ir susitikome su Tėvu Stanislovu. Susėdus ant šlaito įvyko malonus pokalbis. Tėvas Stanislovas ypač gražiai įvertino prof. P. Vasinausko nuopelnus Lietuvai. Profesoriaus, užklaustas, ar nedingsta daiktai jo muziejuje, atsakė, kad kartais dingsta, bet žmonės ne tik išneša, jie ir atneša. Seni daiktai kvepia žmogaus rankomis, laiku, kurio nebėra. Pacitavo Rainerio Marijos Rilke's tekstų apie meilę seniems daiktams: „Lyg mylima sužadėtinė ateis daiktas pas tave...“ Sušildė visus ir atlėgo nuo vakarykščio vakaro tarp mūsų ir profesoriaus tvyrojęs šaltukas. Po to „Ekrano“ kultūros namuose žiūrėjome Klaipėdos dramos teatro spektaklį – Kazio Sajos „Žemaičių piemenį“.

Vakarieniauti vėl susirinkome prie balto stalo, ir pokalbis vėl sukosi apie Arklio muziejų. Profesorius išdėstė, matyt, per neramią naktį svarstytas mintis. Sakė, kad dėl to, jog muziejuje nėra tvarkos, kaltas esąs jis. Tokį darbą pradėjus reikėjo gyventi Niūronyse, o ne Kaune. Sakė, kad organizuosiąs ekspонатų patikrinimą pagal metrikų knygą. Padės Puodžiukas. Sakė, kad sudarys komisiją, kuri parinks vietą Arklio muziejaus statybai ir paruoš projektą. Jo manymu, ateityje reikėtų atjauninti ekspediciją, ją turėtų lydėti sunkvežimiai daiktams surinkti. Reikia turėti pinigų, už gerus daiktus būtina mokėti ir žmonėms įteikti padėkos raštus. Į ekspediciją priimti tik tuos, kurie per metus bus surinkę ne mažiau kaip 20 ekspонатų.

Birželio 15 d. važiovome į Panevėžio rajono „Pergalės“ kolūkį, kurio centras – Pajstrio kaime. Tai melioracijos ištuštintų lygumų kraštas. Aptikome apleistą kalvio sodybą, jos kalvystės įrenginius perėmėme muziejui. Pietūs vyko suomiškoje pirtyje – aišku, profesoriaus garbei, bet jo su mumis nėra. Jis, gavęs atskirą automobilį, išvažiavo į gimtąjį Pasvalio rajoną. Ten iš „Įstros“ kolūkio gautu sunkvežimiu surinko rastus stambius daiktus ir išsiuntė į Niūronis. Drauge išvažiavo ir A. Puodžiukas.

Pajstrio apylinkėse (Panevėžio r.). Antras iš kairės Jurgis Povilaitis, glosto arklių Stasė Bernotienė. 1989 m. Dalios Bernotaitės nuotrauka.

Po pietų kelionė į profesoriaus tėviškę, kur iškrovėme surinktus buitinius daiktus – tai mažo buities muziejaus tuščioje sodyboje užuomazga. Ekspedicijos baigtuvės Joniškėlyje, gražiuose S. Maikštėnienės namuose. Nujautėme, kad tai jau buvo paskutinioji ekspedicija. Jeigu kada ir bus organizuotos naujos ekspedicijos, tai į jas važiuos kiti žmonės.

Pirmųjų Arklio muziejaus ekspedicijų maršrutai buvo labai platūs, nes keliavome per keletą rajonų. Daug laiko praleista kelionėse ir mažai jo likdavo vaikščiojimui po sodybas. Vėlesnės ekspedicijos buvo labiau lokalizuotos, o paskutiniųjų maršrutai buvo derinti su vietinėmis kraštotyros draugijomis ir apie jas buvo skelbiama spaudoje. Surinkta daug muziejui reikalingų daiktų, taip pat ir gražių arklinio inventoriaus detalių tikintis, kad muziejuje atsiras žmogus, galintis jas įvertinti, o gal ir daiktą pagal jas atkurti. Nusistovėjo ekspedicijų dalyviai, išmokome drąsiai vaikščioti po sodybas pas nepažįstamus žmones, juos prakalbinti, įtikinti Arklio muziejaus Lietuvoje svarba ir būtinybe jį remti. Susigyvenome, laukdavome naujos ekspedicijos ir susitikimo su bendraminčiais, įdomių pokalbių, smagių kelionių su dainom ir nuotykiomis. Išvermingiausi dainininkai buvo S. Bernotienė ir J. Puodžiukynas, fotografė V. Švilpienė. Pamatėm Lietuvą. Paskutinę ekspediciją baigėme, kai per Lietuvą jau ėjo Sąjūdžio banga. Nujautėme, kad keisis gyvenimas ir Arklio muziejui reikės iš naujo ieškoti vietos

po saule. Prof. P. Vasinauskas paskutiniaisiais gyvenimo metais sielvartavo, kad nepastatė Arklio muziejaus pastato, arklidžių, panašių į Žagarės dvare esančias, kad liko nesuderinti projektai, nes jo nuomonė, kad ir ilgai derinta, nesutapo su architektų, kurie projektavo ne dvarą, o prie Niūronių peizažo ir sodybų tinkančius pastatus. Taip pat, kad nesukūrė kurortinės žemdirbystės sistemos, kurioje iš naujo savo vietą atrastų arklys. Vis svarstė, ar nebus lengva ranka išmėtyti taip sunkiai surinkti daiktai.

2009-05-10

Parengė Dalia Bernotaitė-Bieliauskienė

FROM THE HISTORY OF THE HORSE MUSEUM

Apolonija ZIMKUVIENĖ

Begun in the third volume of the journal, we conclude the presentation of the nine expeditions organised by Petras Vasinauskas in 1979-1989 for the collection of exhibits for the Horse Museum. Apolonija Zimkuvienė (b. 1923) agronomist, researcher of the history of Lithuanian agricultural science, and national culture took part in all the trips and wrote their diaries. The horse museum currently operates in Niūronys, Anykščiai district. The expeditions were led by Professor P. Vasinauskas (1906-1995), with the participation of scientists and museum workers. Not only exhibits were collected during the trips. Beautiful, unique places in Lithuania were visited, local museums stopped at, and their creators and enthusiasts of museum work were interviewed. The descriptions of these trips remind of the colourful realities of social and cultural life in the 1970s-1980s.

NE TIK PUBLICISTIKOS ISTORIJAI

Marijus ŠIDLAUSKAS

Aptariama 2020 m. išėjusi Povilo Višinskio (1875–1906) publicistikos rinktinė, pristatanti autorių kaip vieną ryškiausių XX a. pradžios lietuvių publicistų. Vienas Lietuvos demokratų partijos kūrėjų ir lyderių, P. Višinskis buvo sociopolitiškai mąstantis inteligentas, pilietinio sąmoningumo žadintojas, klojęs pamatus lietuviškai politologijai. Jo demaskuojantis žodis ir priešsrovinis temperamentas bus nulėmę tiek jo receptijos santūrumą tarpukariu, tiek iškreipiantį vienpusiškumą sovietmečiu. Aptariamoji knyga leidžia išvysti P. Višinskį publicistą visu ūgiu, suteikia naujų štrichų jo asmens portretui, sykiu vaduodama jį iš beletrizuotų mitologijų inercijos. Būdamas autentiškas sociokultūrinės istorijos šaltinis, ši knyga pateikia daug faktografinių konkretybių, atskleidžia anuometinio ne tik viešojo, bet ir viešinti nepageidaujamo gyvenimo aktualijas bei realijas. P. Višinskio publicistinis žodis ir šiandien gali vaduoti iš siauro nacionalizmo ir skaldančio radikalizmo, tad jis svarbus ne tik kultūros istorijai, bet ir mūsų dabarčiai bei atečiai.

Pagaliau rankose laikome stambų, 414-os puslapių Povilo Višinskio publicistikos tomą „Ko mums šiandien trūksta?“, kurį sudarė įvadinį straipsnį ir komentarus parašė 1993 m. P. Višinskio stipendininkė, dabar doc. dr. Dalia Jakaitė, talkino aštuonių akademikų redakcinė kolegija, o išleido Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka. Šis leidinys remiasi ir savaip apibendrina po 1990-ųjų pagyvėjusias studijas (1990–2002 m. vykę Povilo Višinskio skaitymai-konferencijos, ten skaitytų pranešimų brošiūros, jų pagrindu parengta knyga „Povilas Višinskis: idėjos ir darbai“, 2011). Viso šio ilgamečio triūso *spiritus movens* buvo doc. dr. Dalia Striogaitė, kuri yra ir aptariamo publicistikos tomo redakcinės komisijos narė (kaip matome, P. Višinskio kultūrinio palikimo misiją nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje ištikimiausiai vykdo moterys, vardu Dalia – gal tai ženklas, kad šio šviesuolio kultūrinė lemtis vis dėlto dalinga?). Šiuo leidiniu tarsi atsiliepta į dar 1994 m. išsakytą Broniaus Raguočio raginimą šiauliečiams imti ir išleisti savo kraštiečio publicistikos raštų knygą, iškelti į dienos šviesą gausybę spausdintos medžiagos, dūlančios senosios mūsų periodikos komplektuose. Dabar tai padaryta, belieka imti knygą į rankas, ją skaityti ir permąstyti.

Publicistika buvo pagrindinis P. Višinskio literatūrinės veiklos baras, kuriame jis ypač veikliai darbavosi paskutiniuosius šešerius savo trumpo gyvenimo metus. Šis baras pristatomas plačiame įvadiniaame straipsnyje, kuriame aptariama autoriaus receptija, jo publicistikos adresatas, tekstų žanriniai ir stilistiniai ypatumai. P. Višinskio publicistinį palikimą sudaro per 200 straipsnių, korespondencijų, apžvalgų ir komentarų, iš

Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika. Sudarė Dalia Jakaitė. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 2020, 414 p.

kurių tik nedidelė dalis pateko į ankstesnes knygas. Į šią knygą atrinkta per 160 tekstų, tematiškai suskirstytų į penkis skyrius, kuriuos lydi 41 puslapį užimantys komentarai (392 pozicijos), chronologinis šaltinių sąrašas, žodynėlis, periodinių leidinių bei asmenvardžių rodyklės. Taigi, padirbėta iš peties. Tiesa, teminis (o ne chronologinis) tekstų suskirstymas skaitytojui kelia ir tam tikrų suvokimo keblumų. Tarkim, straipsnyje „Ar reik Lietuvai programos?“ (turinyje nurodyta

Algimantas Vitolis Trušys. Povilas Višinskis. Mozaika. 1260 x 850. 1988–1989 m.

p. 30 – korektūros klaida, turėtų būti p. 40) P. Višinskis provokuojamai komentuoja savo paties ankstesnius programinius straipsnius „Ko mums šiandien trūksta?“ ir jo tęsinį „Credo“, kuriuos skaitantysis aptiks tik po gero šimto puslapių.

Aptariamame leidinyje P. Višinskis – „ugnies ir proto bei žinių pilnas publicistas, varpininkų ideologas“ (Kazys Grinius), iškyla visu ūgiu, jo kultūrinis profilis įgyja faktografinio konkretumo ir autentikos, o stereotipinis P. Višinskio įvaizdis (taurus idealistas pasišventėlis, moterų rašytojų ugdytojas ir globėjas, jautriasielis Povelėlis) vaduojasi iš vienaplaniško ir beletrizuotų mitologijų inercijos. Šitaip išryškėja šio plunksnos darbininko reikšmė ne tik publicistikos, bet ir tautos sąmonėjimo istorijoje, jo strateginis išvalgumas ir taktinis lankstumas klojant modernios valstybės pamatus. Daugelis P. Višinskio keltų demokratinio bendrabūvio klausimų (prigimtinių žmogaus teisių neliečiamybė, vietinės savivaldos reikalavimai, švietimo ir dorovinio ugdymo svarba, tautinis orumas ir pakantumas, antimilitaristinės nuostatos, inteligentijos nutautėjimas ir protų nutekėjimas, emigrantai „bėgūnai“) nėra praradę aktualumo ir mūsų dienomis. Žmogaus

teises jis ne tik deklaravo (žr. „Žmogaus tiesos“, p. 108–116), bet ir drąsiai jas įgyvendino praktiškai (1903 m. laimėta byla dėl lietuviškųjų afišų, įrodžius savo teisumą carinei jurisdikcijai). Principingas, tačiau kultūringas, spinduliuojantis bendruomenę buriančia dvasia (Didžiajame Vilniaus Seime jam teko taikdario vaidmuo), šiaudien P. Višinskis mums primena, kad politikos kultūra neatsiejama nuo kultūros politikos – o juk taip dažnai padūsaujame, kad šiodvi sesutės niekaip per kalnelį nesueina...

Tenka pripažinti, kad politiniam tautos panteonui Višinskis jokiais laikais nebuvo parankus – tarsi kažkokia bronzavimui netinkama medžiaga. Jis nepateko į 1921 m. išleistą „Lietuvos albumą“ – reprezentacinį valstybės kūrėjų, tautos kultūros ir meno žymūnų sąvadą (sudarytojas Liudas Gira), nors čia nepagailėta vietos departamentų direktoriams ir valstybės kontrolieriams, bankininkams, pulkininkams ir generolams. Gi sovietiniais metais P. Višinskio paveikslas buvo akylai dozuojamas ir retušuojamas. Jo „Raštų“ 1964 m. leidimas publicistikos, svarbiausios jo palikimo dalies, iš esmės neatskleidė, tačiau ir tokiu, negailestingai apgenėto bei „nukenksmintu“ P. Višinskio pasaulėžiūra šio leidinio idėjiniais recenzentams (Kaziui Ambrasui) dingojosi ribota. Metodškai priminti savo herojaus „ribotumus“ (palaike tautinės vienybės idėją, nesuvokė darbininkų klasės vaidmens, nesuartėjo su revoliucine socialdemokratija, neatsikratė smulkiaburžuazinės ideologijos) privalu buvo ir monografiją „Povilas Višinskis“ 1978 m. parašiusiam Adolfui Sprindžiui. Įkandin šios monografijos 9-ajame dešimtmetyje pasirodžiusios Emilijos Liegutės, Vidmantės Jasukaitytės pjesės bei Bitės Vilimaitės apsakymai įtvirtino P. Višinskio – tauraus moterų talentų ugdytojo – moteriškos, „minkštosios“ recepcijos liniją. Tačiau toji supoetinta aura nepanaikino valdiškai skurdaus požiūrio į P. Višinskį, kaip publicistą ir valstybės vyrą, kuriam pakeisti prireikė rimtų politinės istorijos studijų. Slydimo paviršiais inercijos išliko ir po 1990-ųjų. Antai 1997 m. išleistoje „Žurnalistikos enciklopedijoje“ P. Višinskiui skirta septyniolika eilučių – tiek pat, kiek ir Anatolijui Velerui, mažiau nei Juozui Vercinkevičiui ar Gedvydui Vainauskui, šitaip toliau eksploatuojant P. Višinskio, kaip „mažąjo Kudirkos“, stereotipą, atitinkamai susimažinus jį pagal asmeninės trumparegystės laipsnį.

Aptiriamas leidinys patvirtina, jog P. Višinskis buvo sociopolitiškai mąstantis inteligentas, tęsiantis vakarietiškąją antropologinę liniją, užčiuoptą dar „Antropologinėje žemaičių

charakteristikoje“ (1898 m.). Šia prasme jis atstovavo europietiskajam požiūriui į žmogų, kuriam, skirtingai nuo Rytų tradicijos, būdingas skaidrus racionalumas, aktyvus dinamizmas, ekspresija. Didesnė jo rašinių dalis priklauso politinei publicistikai, kuri leidžia išvysti gerokai žemiškesnį ir problemiškesnį autoriaus veidą. Didysis P. Višinskio rūpestis – ne tik tautinio, bet ir politinio bei pilietinio sąmoningumo žadinimas ir stiprinimas. Jis nepritarė destruktiviems stichiško maišto, savivalės proveržiams, blaiviai suvokdamas, jog „maža nauda iš žmonių menkai tesusipratusių“ (p. 331). Sekdamas dar antikos tradicija, politiką jis sieja su etika ir, kaip ir senovės graikai, apie žmones sprendžia pagal jų elgesį sociume. Polemizuoja su vulgariu utilitariniu *ubi bene, ibi patria* požiūriu, kurį demonstravo dar antikos cinikai ir hedonistai. Štai kaip 1900 m. „Varpo“ 1-ajame numeryje atkerta lenkui ponui L. Venskavičiui, gundančiam savo jaunus tėvynainius palikti gimtąjį kraštą ir keltis gyventi į Sibirą, kur jų laukianti soti duona ir turtinga pati: „Kasžin, kad taip mūsų nekurie bajorėliai, kuriems taip rūpi „ojczyzna“ ir kurie neapkenčia lietuviško judėjimo, keliautų paskui savo laimingąjį brolių p. L. Venckavyčių ir apsigyventų Sibire, tai kasžin, ar nebūtų tada Lietuvai lengviau ir geriau?“ (p. 307). Aktyvus politinės fermentacijos dalyvis ir skatintojas, jis principingai ir nuosekliai kritikavo imperinę caro valdžią, smerkė priespaudos ir pavergimo politiką. Po V. Kudirkos mirties apie penketą metų (1901–1905) rūpinosi „Varpo“ leidyba, tvarkė medžiagą ir pats rašė, pavertęs (ir pervadinęs) jį politikos žurnalu. Kartu su J. Vileišiu, K. Griniumi, J. Šauliu parengė Demokratų partijos programą (ji išspausdinta 1902 m. „Varpo“ 12-ajame numeryje), buvo kairiojo LDP sparno lyderis. Taktiniais klausimais polemizavo su socialdemokratais (jų branduolį 1905–1906 m. sudarė Vladas Sirutavičius, Steponas Kairys, Augustinas Janulaitis), ignoruojančiais inteligentijos vaidmenį kovoje su caro valdžia. Artėjant Didžiajam Vilniaus Seimui parengė „Atsišaukimo į lietuvių tautą projektą“, būsimąjo suvažiavimo programą, tačiau organizacinis komitetas pasirinko kur kas atsargesnį J. Basanavičiaus projektą. Nesutikdamas su J. Basanavičiaus programa P. Višinskis pasitraukė iš Seimo organizacinio komiteto, tačiau įtikino komitete pasilikti Feliciją Bortkevičienę. Vis dėlto suvažiavimo parengimo laikotarpiu buvo priartėta prie P. Višinskio programos, kurios esminiai reikalavimai (Lietuvos autonomija su seimu Vilniuje, lietuviška mokykla ir administracija, caro vyriausybės pripažinimas

svarbiausiu lietuvių tautos priešu) buvo įteisinti Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimais. Ragino socialdemokratus neaštrinti „luomų reikalų“, o susitelkti į kovą „už žmogaus ir piliečio tiesas ir už Lietuvos autonomiją (žr. „Keletas žodžių apie Lietuvos socialdemokratų partijos manifestą“, p. 331).

P. Višinskio publicistika geriausiai atskleidžia jo demokratizmo pobūdį, kuris jau kitoks, nei V. Kudirkos (pasak P. Višinskio, pastarojo publicistika buvusi liaudžiai nesuprantama, tik apsnūdusios inteligentijos žadinimas). P. Višinskis labiau solidarizuojausi su mažutėliais „iš vidaus“, įsiklauso į jų bėdas bėdeles, piešia gyvus lupikavimo ir savivaliavimo paveikslus (korespondencija „Visur prasčiokėlį skriaudžia“). Veikia kaip mediatorius, viešinantis socialinių apačių dienos rūpesčius valdančiųjų neraustančioms ausims ir užmerktoms akims (kai kuriuos straipsnius yra pasirašęs Tarpininko slapyvardžiu). Liaudies sąmonėje jis – svieto lygintojas (taip jį vertina bedievis kerdžius Vincentas Merkelio Račkausko atsiminimų knygoje „Užrašai. Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy“¹). Matyt, neatsitiktinai abu programinius savo tekstus „Ko mums šiandien trūksta?“ ir „Credo“ pasirašo Blindos slapyvardžiu. Idėjiniai P. Višinskio demokratizmo šaltiniai – švietėjiškas pozityvizmas, saikingas (antišovinistinis) nacionalizmas ir humanistiškai interpretuojamas socializmas. Iš politinių linkmių artimiausi – rusų konstituciniai demokratai (kadetai), su kuriais tačiau nesitapatino. Jo nesumeluotas jautrumas socialinei neteisėbei, vargstančių žmonių stumdymui ir žeminimui ragina svarstyti nūdienos demokratizmo problemas ir mus. Juk šiandienos pasaulyje, įskaitant tėvynę Lietuvą, netrūksta nei antidemokratinio plikbajoriško pasipūtimo, nei iškreiptos demokratijos (ochlokratinis minios diktatas, realaus politinio pliuralizmo išstūmimas, primenantis lenininį demokratinį centralizmą, etc.) apraiškų. Aptartinas galėtų būti ir po 1990-ųjų atsikūrusios Lietuvos demokratų partijos, taip ir neradusios savosios nišos jau nepriklausomos Lietuvos politiniame lauke, nelinksmas (neiš)likimas.

Ši knyga leidžia patikslinti ir P. Višinskio, kaip antiklerikalo, įvaizdį. Žinia, daugelio tikinčiųjų ir kunigų akimis, tai buvo bedievis cicilikas, žmonių kiršintojas, bažnyčios priešinys. Į Vaižganto redaguojamus „Tėvynės sargą“ ir „Žinyčią“ įvėlė kaip į „gęstančią gadinę“, o jų bendradarbius

1 Žr. Vincentas Merkelis Račkauskas. *Užrašai. Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 229.

vadino ilgaskverniais. Kita vertus, pataria Šiaulių klebonui G. Tamkevičiui, keikiančiam litvomanus ir jų bedieviškus raštus, pasiskaityti „Tėvynės sargo“ straipsnį „Išpeikimas bedieviškų raštų iš sakyklos Bažnyčioje“ (greičiausiai J. Tumo-Vaižganto) ir iš jo pasimokyti argumentavimo logikos bei diplomatinės taktikos, „nes litvomanai moka godoti ir savo priešus, jeigu jie tikrai rimti ir logiški“ (p. 270). Išties, P. Višinskiui atrodė, kad pernelyg didelė kunigijos dalis neapkenčia mokslo ir mokytų žmonių, nesirūpina varguolių gyvenimu ir dažnai juos skriaudžia. Jis palaike laicizmo idėjas (str. „Exodus Levitarum“, p. 314–318). Sykiu kantriai aiškino, kad kritikuotina ne krikščionybės etika, o kunigų socialinė nejautra ir amoralūs veiksmai. Gerbė kunigus demokratus, tokius kaip Juozapas Rimkevičius ar Kurtuvėnų klebonas Jonas Vizbaras. Tuos, kurie ruošiasi daužyti kunigams langus, vadino „protiškais žvairiais“ (str. „Apie „daužymą langų“). Apskritai šios temos straipsniuose justi aštrėjanti pasaulėžiūrinė diferenciacija, o kai kada prasikiša ir asmeniškumai. Tarkim, autorius itin nemėgsta kunigo Juozapo Antanavičiaus (žr. 1905 m. „Ūkininko“ 10-ojo ir 9-ojo numerių straipsnius „Aplinkraščio paaiškinimas“ (p. 93–101) ir „Kn. Antonevičiaus darbai“ (p. 329). Kunigas Antanavičius, po vyskupo A. Baranausko mirties 1902 m. perėmęs Seinų vyskupystę, čia piešiamas kaip didis reakcionierius, tai patvirtina ir komentarai: „1905 m. paskelbė revoliucinę kovą prieš caro valdžią smerkiantį aplinkraštį, kuris jo įsakymu buvo skaitomas Seinų vyskupijos bažnyčiose ir daug kur sukeldavo pasipriešinimą. Persekiojo 1905 m. Kazio Griniaus įsteigtą kultūros ir švietimo draugiją „Šviesa“ (p. 346). Tačiau nutylima, kad „Šviesa“ buvo ir P. Višinskio su bendraminčiais įsteigta 1905–1913 m. veikusi knygų leidimo bendrovė, kurią įsteigė ir kuriai trumpai iki mirties vadovavo P. Višinskis. Nuo 1906 m. šiai bendrovei vadovavęs Stasys Matulaitis 1921–1923 m. buvo jau komunistinės knygų leidyklos-bendrovės pirmininkas, o pastarosios leidyklos redakcinės kolegijos nariai (Z. Angarietis, K. Požėla, Z. Valaitis) energingai leido ir platino Lietuvoje K. Markso ir V. Kapsuko raštus. Taigi, kai kurios P. Višinskio kaire ranka sėjamos sėklos nešė ir radikalių raudonų vaisių, kurie karčiai atsirūgo 1940-aisiais. Beje, atsisveikinta su P. Višinskiu laikantis krikščioniškų tradicijų – į paskutiniąją kelionę Rusų kapinėse jį palydėjo kunigas Povilas Korzonas, kalbą pasakė Antanas Smetona. Balandžio 18 d. 9 val. ryto jo atminimui buvo laikomos gedulingos pamaldos Šv. Mikalojaus bažnyčioje.

Savo publicistinio stiliaus P. Višinskis nešlifavo ir negrakštino, rėmėsi labiau sąvokine, o ne ekspresine raiška, loginiais argumentais. Vis dėlto nesvetimas ir emocišgesnis proveržis („Ir neatsirado nei vieno žmogaus paimti jau nors žilam gero brūklio!“, p. 234), stipresnis žodelytis (ponpalaiškis, maskolpalaiškis, p. 238); vaizdingesnis tropas („Kaip tai pamažu maskolių valdžia vis lipa ir lipa ant finų sprando“, p. 320), kandi ironija (apie kazokų šeliones pasiskiriant nuotaką: „prišokęs prie 16 metų skaisčios mergaitės čiupo pusiaugnužą ir vilkt ant arklio!.. Kiek tai džiaugsmo ir linksmybės! Ne, tarp mūsų nerasi teip smagių ir drąsių vaikinų!..“, p. 249). Žaismingai niuansuotus stilistinius nusiteikimus atspindi ir tokios slapyvardžių kaukės kaip Spragilas, Apaštalas, Davatkos Vaikas ar Kaipsaunori. P. Višinskio estetiški kriterijai – demokratiškai švietėjiški, nenukrypstantys nuo pozityvistinio realizmo programos. Apibūdindamas čekų rašytojos Karolinos Svetlos (Světla) (beje, jos vardu pavadintoje gatvėje Prahos centre tarpukariu buvo įsikūrusi Lietuvos ambasada) kūrybą, jis išsako ir asmenines literatūrines nuostatas bei siekimus: „[N]e paviršutiniai papuošalai patraukė visų čekų širdis, bet turinys, pilnas pažinties gyvenimo, teisybės, supratimas viešų reikalų, meile sušildytas, sujudino ne vieną širdį, patraukė prie darbo ant tautiškos dirvos ne vienas rankas“ (p. 309). Realizmo pamatas sulieja P. Višinskį publicistą, beletristą ir tą kritiką, kuris 1903 m. protino Šatrijos Ragana, įspėdamas, jog būtų „didelė klaida duoti mums paveikslą, neparemtą ant reališko gyvenimo“.

P. Višinskio asmenyje derėjo pragmatiškas blaivumas ir idealistinė vizija, žmogaus orumas ir nemeluotas altruizmas. Ši knyga patvirtina, kad žodžiai „aukoti“, „pasišvęsti“ P. Višinskiui buvo ne retorika, o praktinė gairė, asmeninės laikysenos principas. Dirbant tėvynės naudai „reikalinga tam žmonių meilė, o ne savo tik ypotos ir šeimos gerovė. Žmogus, kurs teip aukštai turi išlavintą protą ir jausmus, yra tikrai inteligentu; tokį tik ir tegalima priskirti prie „gerų lietuvių“, anot idealistų klasifikacijos“ (p. 57). Krinta į akis dėmesys kitų tautų socialiniam gyvenimui (rašė trumpas užsienio šalių visuomeninio gyvenimo apžvalgas), pagarba ir tolerancija jų kultūrai. Nuolat pabrėžiamas etinis matmuo, vidinio tikėjimo, sąžinės svarba: „[M]ums žmogaus sąžinė ir jo tikėjimas – daiktai nekliudomi ir nedraskomi aštriais nagais, nė neglostomi lapės uodega! / Kiekvienam valia tikėt ar netikėt!“ (str. „Credo“, p. 152). P. Višinskis buvo ir vienas ryškiausių XX a. pradžios polemistų, kėlęs polemikos kultūrą, aistringą

Slapto vakaro dalyviai Medvilionyse. Povilas Višinskis – pirmoje eilėje antras iš kairės. 1901 m. Autorius nežinomas. Saugoma „Aušros“ muziejuje.

kovingumą derinęs su garbinga etine laikysena („aš nepripažįstu tokios kovos, kurioje kovojantis nori patraukti į savo pusę priešą per apgaulę“, p. 59). Čia nėra argumentų *ad hominem*, ambicingų asmeninių sąskaitų, tulžingo revanšizmo.

Pasak P. Višinskio, spauda turėtų neužsiimti smulkmenomis, pateikti rimtą, „grynai moksliską, o ne agitatoriškai publicistišką“ medžiagą (1904 m. liepos 15 d. laiškas Jonui Vileišiui). Toks maksimalistinis siekis ką tik spaudos laisvę atgavusioje Lietuvoje, suprantama, nebuvo realus, tačiau jis rodo Višinskio toliaregišką išvalgumą, tarsi įspėdamas dėl pasipilsiančių populistinių šūkavimų bei provincialių niautynių. Ir paties Višinskio publicistikoje „Išvien į kovą!“ tipo agitatoriškumo netrūksta, tik jo intencijų nepavadinsi provincialiomis ar demagogiškoms. Vis dėlto šioje publicistikoje atsispindi ir jos „augimo sunkumai“, objektyvūs ir subjektyvūs. Juk lietuvių literatūrinė kalba dar, galima sakyti, vystyklusose. Kalbinės raidos netobulumas – ir kovingas publicistinis patosas, kieta demokratinė (anticarinė, antiburžuazinė, antiklerikalinė) nuostata, „pažangi“ sociologinė tendencija, sausa statistinė medžiaga – visa tai, žinoma, nėra šiandieninio, t. y. išleptinto ir tingoko, skaitytojo lektūros švietalai.

Čia paminėtini ir į leidinį praslydę riktai: pavardžių rodyklėje pasigedau jau minėtos Karolinos Svetlos, Pytto (p. 106), Efimenkos (p. 328); p. 369 sukeisti vietomis 302 ir 303 komentarai. Į žodynėlį neįtrauktas svetimžodis *šėnavoti* (gerbti, tausoti; p. 269); *rusinas* (p. 397) yra ne rusas, o vakarų ukrainietis.

Į kultūrinį gyvenimą įsijungęs 1894 m. P. Višinskis šešerius metus atidavė XIX amžiui, o likusius šešerius – XX-ajam. Jis žymi svarbų etapą, kai sinkretiška, nediferencijuota ir neprofesionali lietuvių kultūra XIX a. pabaigoje pradeda skaidytis ideologiškai ir tipologiškai, augmenišką sinkrezę ima keisti kryptinga sintezė, o organinį socialumą – pilietinės visuomenės modelis. P. Višinskis dar priklauso universalių interesų kultūrininkams (publicistas, mokslo populiarintojas, antropologas, etnologas ir piliakalnių tyrėjas, pedagogas ir švietėjas, literatūros kritikas, gegužinių organizatorius, mėgėjų teatro steigėjas ir aktorius, Lietuvių demokratų partijos kūrėjas), tačiau jis jau turėjo aiškią sociopolitinę tautos viziją ir idealistinį tikėjimą, kad toji vizija pajėgi sutelkti įvairių įsitikinimų lietuvių. 1903 m. (str. „Užmanymas“ – „Varpas“, Nr. 8) siūlė parengti visas partijas, draugijas ir redakcijas vienijantį programinį leidinį, vildamasis, kad „Lietuvos tautiečiai mažą valandėlę užmirš apie vaidus, antipatijas ir žvaivairumą ir pasistengs sujungtomis spėkomis atlikti, pagal mano nuomonės, labai svarbų tautišką darbą“ (p. 54). Blaiviu kultūros uždavinių suvokimu ir praktine darbuote jis jau buvo XX a. žmogus, aiškiai skyręs liaudį nuo tautos, šovinizmą nuo patriotizmo, kėlęs aukštus altruistinius reikalavimus inteligentui, kurį „tik ir tegalima priskirti prie „gerų lietuvių““ (p. 57). Į tautos egzistencijos sampratą įvedė sociopolitinį matmenį, tautiškumą susiedamas su realaus valstybingumo idėja. Tokiu būdu jis klojo pamatus lietuviškai politologijai, paliko iškalbingos kultūros antropologijos,

istorinės psichologijos medžiagos, atskleidžiančios modernėjančio lietuvių pilietinio ir politinio būdo tapsmą bei pobūdį. Darė tai, nenutoldamas nuo lietuviškojo charakterio archetipo, atmesdamas tai, kas „‘karštakleckiams’ pritiktų, bet ne flegmatikams ir labiausiai protu gyvenantiems lietuviams“ (p. 241). Šitaip ryškėja Višinskio publicistinio temperamento spalvos, atsiranda naujų štrichų jo psichologiniam portretui.

Būdamas autentiškas kultūros istorijos šaltinis, šis leidinys pateikia daug faktografinių konkretybių, tikslinančių ar paspalvinančių istorinių įvykių aplinkybes, idėjų konkurenciją, laikotarpio žmonių nuotaikas, žinomų asmenų kultūrinę laikyseną. Tarkim, apie Juozą Albiną Herbačiauską, kalbėjusį 1903 m. lietuvių klausimui skirtame Krokuvos slavų klubo susirinkime, skaitome: „Karštu apgynėju lietuvių judėjimo pasirodė p. Gierbačevskis. Savo ilgoj kalboj, pilnoje meilės dėl Lietuvos ir mistiško įtikėjimo į moraliskų lietuvių tautos pajėgų stiprybę, jis privėdė, kad lietuvių judėjimas nemaž nepakenks individuališkam Lenkijos būviui. Siauro nacionalizmo ir stataus radikalizmo kevalas pas daugelį lietuvių judėjimo atstovų neduoda tiesos nepripažinti reikalingumo gaivališko gyvenimo apsireiškimo tarp lietuvių“ (p. 328).

Pasitraukęs (ar veikiau išstumtas) iš politinio gyvenimo, o netrukus ir į egzistencinę anapusybę, P. Višinskis sykiu išsaugojo moralinį biografijos vientisumą ir švarumą, o galbūt liko apsaugotas nuo negarbingų kompromisų, parsidavinėjimo, lemtingų klaidų ar išdavysčių – nuo to, ko nepavyko išvengti tokiems jo demokratinės jaunystės bendražygiams kaip A. Smetonai, jau nekalbant apie Juozą Gabri-Paršaitį, užsienyje prisistatinėjusiu grafu Garliava ir tarnavusį trims užsienio žvalgyboms. P. Višinskio natūrai buvo iš principo svetima politinė dešinė, prieš materializmą maištaujanti antimarksistinio socializmo ir nacionalizmo sintezė, XX a. pradžioje pagimdžiusi fašizmo ideologiją. Kaip žinome, šią ideologiją maitino prancūzų ir italų sindikalizmas, G. Sorelio, V. Pareto, R. Michelso, Le Bono idėjos, kurių esmė paprasta: masėms reikia mito, jos geidžia tik paklusti vedliui, demokratija tėra miglos pūtimas. Kad ir kaip suksi, tenka pripažinti, kad Pirmasis pasaulinis karas didžia dalimi tai patvirtino. Fašizmas realiai įkūnijo trokštamą bendros, suvienytos tautos, organiškos visuomenės viziją, kuri paradoksaliai primena P. Višinskio viršpartinės tautos vienybės idėją. Žinia, tiek fašizmo, tiek komunizmo utopijos pasibaigė humanitarine katastrofa ir galiausiai suskaldė pasaulio politinį žemėlapią į ideologinius Vakarus ir nuo jų geležine uždanga

atsiribojusius Rytus. Kokį kompasą naujajame politiniame žemėlapyje būtų pasirinkęs P. Višinskis? Kaip būtų pasitikęs 1940-uosius? Važiavęs į Maskvą (kaip kairiojo demokratų sparno veikėja Stasė Vaineikienė) ar be ceremonijų iškomandiruotas pas baltas meškas (kaip vienas Lietuvos valstiečių sąjungos steigėjų Petras Ruseckas)? Ar vokiečių okupacijos metu būtų sušaudytas (kaip buvęs bendražygis, Rusijos dūmų deputatas Andrius Bulota), ar įsijungęs į rezistenciją ir įstojęs į VLIK'ą, kurio pirmininku 1943 m. buvo išrinktas bendrakartis to paties sparno žmogus Steponas Kairys? Būtų emigravęs? Vargu bau – bėgūnų nemylėjo. O jei pasilikęs šiapus uždangos, vargu būtų susitaikęs su socialistinio realizmo dogmomis, vulgariuoju sociologizmu ir dogmatizmu (sovietinėje Lietuvoje iš kairiųjų stovyklos pakako ir šio gėrio aukų, ir propaguotojų).

Išties, šis leidinys – gera proga intymiau pabendrauti su savo istorija, taip pat su sąžine (kartinė P. Višinskio sąvoka) ir pilietine atsakomybe, kuri, darant sprendimus mūsų viduje taip dažnai tyli, o rinkiminėse būstinėse ir suvis prašampa. Turintiems vaizduotę – paskata pamąstyti apie nežurnalistinį romaną, skirtą lietuvių žurnalistikos riteriui. Akivaizdu, jog P. Višinskio publicistinis palikimas svarbus ne tik kultūros istorijai, bet ir mūsų dabarčiai bei ateičiai. Kaip rodo sociologiniai tyrimai, šiandien lietuvių pilietinis ugdymas silpnas, o politinis raštingumas – prastas (ypač Klaipėdos mieste). Istorijos pervartas atlaikęs P. Višinskio publicistinis žodis ir šiandien gali vaduoti iš siauro nacionalizmo ir stataus radikalizmo kevalo, stiprinti lietuviybės orumo ir kūrybiškumo galias, o tūlam nepilietiškam bendrapiliečiui priminti „apie bendrus reikalus ir abelną gerą, kas teip yra reikalinga ir teip dar trūksta mūsų lietuviams“ (p. 239).

NOT ONLY FOR THE HISTORY OF PUBLICISM

Marijus ŠIDLAUSKAS

The review discusses the publicistic collection of Povilas Višinskis (1875-1906), presenting the author as one of the most prominent Lithuanian publicists at the beginning of the 20th c. One of the founders and leaders of the Lithuanian Democratic Party, P. Višinskis laid the foundations for Lithuanian politology. The book in question adds new strokes to his personality. Being an authentic source of socio-cultural history, this book presents many factual specificities, reveals not only the public, but also the non-public realities of life at the time. The publicistic word of P. Višinskis can free from narrow nationalism and fragmented radicalisation, so it is important not only for cultural history, but also for our present and future.

APIE *PESCIVALĮ* „ČIULBA ULBA“ MARCINKONYSNA

Laima PURLIENĖ

■ Birželio 24–27 dienomis Marcinkonyse įvyko Dzūkų kultūros festivalis „Čiulba ulba“, skirtas lietuvių puoselėtojo, politinio kalinio, tremtinio, tautosakos rinkėjo ir pateikėjo Juozo Averkos (1911–1998) 110-osioms gimimo metinėms paminėti.

Prasidėjo viskas gana paprastai. Karantino metu paskambina man Eglė Kašėtienė ir klausia, ar galėčiau atspėti, kokią idėją būsimam festivaliui ji turinti. Pernykštis festivalis buvo skirtas dainininko Petro Zalansko atminimui, o šis? Širdis suspurdėjo: „Negi bus Juozui Averkai?“ Pasirodo, atspėjau! Galvoju sau: „Eglute, vaikeli, kokia laimė, kad sutampa gražios mintys!“ Mintyse perbėgu per prisiminimus – taip, aš tą mergytę juodom storom kasytėm prisimenu nuo mažo vaiko. Užaugo dainose ir štai ji jau dirba savarankiškai, turi minčių, svajonių ir galimybių jas įgyvendinti. Bet tas vaikas taip toli nuo Juozo Averkos... Kaip atrods tas festivalis?..

Juozas Averka man rūpi labai seniai, dar nuo jaunystės, kai 1983-aisiais pradėjau dainuoti tuomet bevardžiame Vilniaus paminklų konservavimo instituto (toliau – PKI) ansamblyje, vadovaujamame Kazimiero Kalibato. Tada vadovas atsivedė Juozą Averką, o jis labai greitai mane išsirinko savo dainų perėmėja, jo pasakojimų klausytoja, paskui ir bendražyge, bendraminte. Tuo laiku mes dar negalėjome atvirai kalbėtis apie jo praeitį, todėl pradėjome nuo dainų, pasakojimų apie dzūkus, Marcinkonis, dzūkų dainų grožį. Paskui pamažu skleidėsi ir jo gyvenimo paslaptys. Tapome draugais, aš pamažu užrašinėčiau jo dainas, pasakojimus, paskui ir valstybės istorijai svarbius prisiminimus. Kartais asmeninis gyvenimas taip pasunkėja, kad vos jį pakeli. Taip tada buvo ir man, bet jaučiau, kaip svarbu tai, ką pasakoja Juozas Averka. Buvo ir visokių kliūčių. Aš neturėjau dabartinės patirties, todėl istoriją, kuri iš pasakojimų vis atsiverdavo kaip naujas teisingas, o ne sovietų prasimanymų puslapis, studijavau, kaip tik pajėgiau. Kad ir kiek gilinausi, anuomet, rinkdama prisiminimus, paklausiau ne visko, ką dabar norėčiau žinoti, kas būtų svarbu ne man vienai...

Laima Purlienė. 2021 m.

Laimei, knyga „Mūsų Dėdė Juozas“¹, pasirodė. Man sakydavo, kad reikia jį pristatyti tik kaip talentingą dainininką, bet aš nesutikau. Dabar knygoje pristatoma visapusiškesnė asmenybė: be iš jo užrašytos tautosakos, atsiskleidžia ir Lenkijos okupuoto Dzūkijos krašto gyvenimas ir kančios, vėlyvoji Lietuvos knygnešystė, apie kurią mes per mažai žinome, nes įprastai ji mums baigiasi su spaudos draudimo panaikinimu, garsiomis Jurgio Bielinio ir kitų knygnešių pavardėmis, bendradarbiavimas su Lietuvos kariuomene ir kitomis nepriklausomos Lietuvos pajėgomis, kurioms rūpėjo okupuotosios Dzūkijos dalies likimas, paskui sovietinės okupacijos pradžia, suėmimas ir tremtis su ryškiausiomis prieškarinio Lietuvos asmenybėmis, su mūsų ministrais, svarbiais Lietuvos kariuomenės asmenimis ir kt. Tai gi, pirmas tremties traukinys 1940-ųjų vasarą ir tremtinys, kurio pavardė prasideda A raide – gal tai pirmasis sovietinės tremties kankinys Juozas Averka?

1 *Mūsų Dėdė Juozas: Juozo Averkos tautosakos ir atsiminimų rinktinė, atsiminimai apie Juozą Averką*. Sudarė Laima Kurgonaitė-Purlienė. Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras, 2010, 391 p.

O tąkart tęsėme pokalbį su Eglute. Knygą ji skaitė, Juozo Averkos gyvenimas jai žinomas. „Ar jūs man padėsit?“ – klausia juodakasė. Aš susijaudinu, ar pajėgsiu, ar tikrai galėsiu būt naujinga. Dar tas karantinas kaip koks juodas raištis ant akių, kai žiūri į priekį ir nežinai, ką galėsi, o ko ne... Bet kaip atsisakyti?! Negaliu, juk tai skirta Averkai! Ilgai kalbamės, dalijamės idėjomis, bet didelių stebuklų žadėti nedrįstu. Eglutė vis paskambina. Kartais kalbame visai ne apie Averką. Man tas vaikas patinka, jaučiu savumą, nors mažai pažįstu. Pavasariop užgriūna darbai. Matau, kaip dirba, stengiasi, plūsta laiškai, dažnėja pokalbiai. O kaip čia bus, ar karantinas palengvės, ar festivalis įvyks? Gegužės antroje pusėje vilties daugėja, o Eglė dirba. Matau, kad jau miego stinga, jau nerimauja, o mūsų visų laiškai su įvairiausiais atsakymais į jos klausimus vėluoja, nes dar daug nežinomybės, dar žmonės laukia skiepijimo, svarsto, atidėlioja tvirtai atsakyti. Pagaliau – programa rankose, ir apstulbštu, kiek visko daug, kokia milžiniška įvairovė, koks gausus pasirinkimas! Staiga visi užsimano į festivalį, bet vietų skaičius, deja, ribotas.

Pokarantinis laikotarpis sunkus: turi padaryti tai, ką karantinas buvo sustabdęs, o dar karščiai, bet ansambliciai noriai renkasi repetuoti. Visi dėkojam, kad išgyvenom, ištvėrėm, kad vėl prie dainų sugrįžom. Ir ta pirmoji proga išvažiuoti į festivalį Dzūkijon prilygsta išvykai į prabangiausią užsienį. Viską pradedam matyti kitaip, labiau vertinti tai, ką turim.

Marcinkonyse festivalio vieta aiškiai pažymėta. Viskas tarmiškai, tai ir nuorodos – *pescivalin*. O kaipgi kitaip?! Juk neseniai ta „f“ raidė mūsų kalboje įsikūrė. Tuoju visai tapom pažymėti – gražios žalios raštuotos apyrankės, kurių nenukirpęs nenusiimsi, padarė mus tikrais festivalio dalyviais. Jaukiausi įsikuriame puikiuose patalpose. Visi pagyvėję, džiaugsmingi. Pirmą vakarą – šventė, birželio 24-oji, važiuosim ieškoti Šauzyklos kalno. Pajudam, ieškom, kur čia sustoti už „ciltėlio“. O miško gražumėlis, o pušų kamienų laibumas ir tiesumas. Kai pamatom kokią raudonai pažymėtą, tai nors verk. Visas jaunimas žygiuoja du kilometrus pėsčiomis, jie visi pažįstami, savi. Mes stovim atokiau, kas ant Grūdų tilto, kas pakrantėse, kas pasilypėjęs į kalną. Žiūriu nuo kalno viršūnės, kaip atliekamos apeigos. Didžiulis jaunimo pulkas. Štai pakyla balti dūmai, įkuriama ugnis. Iš viršaus viskas atrodo taip kitoniškai, tarsi būčiau patekusi į kitą laiką, prieš kokius penkis šimtus metų.

Prisimenu ir pirmosios Rasos šventės Marcinkonyse akimirkas, dar 1983-aisiais. Tą šventę organizavome mes, PKI ansamblis ir Juozas Averka, kurį tada, turėdama omenyje Pupų Dėdę, pavadinau Dėde Juozu. Tada nebuvo lengva susitarti dėl šventės. Bet Dėdė Juozas moka įtikinti, moka prašyti, moka su Marcinkonių ansamblyje dainuojančiais miškininkais rasti gražiausias vietas. Vietiniai puola ruoštis. Atvažiuojam, o mūsų laukia tada dar pakankamai stipri ir greita senoji Marcinkonių ansamblio karta. Mums taip gera, atrodo, kad jau ne kartą čia rengėme šventę, o Juozas Averka vis pirmas, žolynais išpuošta lazda pasiramsčiuodamas, tik skuba, tik lekia. Žolynais apipinam vartus, vyrai juos pastato, ir laužas jau sukrautas, ir stebulės aukštai ant karčių, ir visai nakčiai maršrutas apgalvotas: čia dainuosim prie ąžuolo, čia – prie liepos, čia – prie rugelių, čia – prie aukuro. Aš vainikuota, paleidžiu į Grūdą vainiką, o gaudu jį dviese. Vienam iš jų tekau visam gyvenimui. O kodėl? Vis Dėdės Juozo sumanyta, vis jo pranašauta, viskas jo numatyta... Jis – mano globėjas, likimo lėmėjas.

Gera prisiminti, bet ar ne mane jau šaukia? Išnyru iš savo prisiminimų ir skubiai leidžiuos į pakalnę. Prašo papasakoti apie pirmąsias Marcinkonių Rasas. Ką tik mintyse ten klajojau, o net nežinau, nuo ko pradėti. Kalbu, bijau, kad per daug neišsijausčiau, ne tiek apie pirmąją šventę, kiek apie Dėdę Juozą, kuris būtų labai laimingas, kad jo garbei skirtas šis festivalis, kad jaunimas susirinko jo mylimame gimtajame kaime ne tik švęsti, bet ir kalbėtis apie dzūkų kultūrą, gamtą, dainas, papročius. Pagaliau – prisiminti jo nuopelnus, gal pasimokyti, išgirsti, ką daryti, kad dzūkų kultūra gyvuotų dar ilgai. Prasideda pasidainavimas. Pilna Grūda besimaudančių, – taip karšta, kad vaikų iš vandens neiškraptys. Moterys braidosi sijonus pasikaišiusios. Vieta, kur mes kadaise šventėme, jau seniai užaugo medeliais ir krūmais, o Grūdų vanduo gal jau apsuko ratą aplink visą pasaulį. Naujos kartos viską daro ir panašiai, ir truputį kitaip. Ir Lietuvoje viskas labai pasikeitė: daug kas ir į gera, bet kai ko nepaisoma. Dėdė Juozas nebūtų leidęs stovėti nugara į saulę, nors ir reto grožio vaizdas dainuojantiems prieš akis atsiveria. Va, tą ypatingą pajautą dar reikia iš jo perimti. Vieni po kitų dainuoja, o aš sėdžiu viena, atsigręžus į saulę. Prieina Eglutė: „Gal jūs jau galite važiuoti, išbandyti sceną? Kol mes ateisim, būsite pasiruošę.“ Palikę tą stebuklingo grožio vietą, lekiame į Marcinkonis. Tik spėjame pabendrauti su įgarsintoju, o jau giriam – su būgnais ir deglais artėja visas jaunimas.

J. Averka savo namuose Vilniuje. 1989 m.

J. Averka Rasos šventėje Kernavėje. 1987 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos

Jie aikštėje užkuria iš žolių padarytas šventės puošmenas. Ugnis plyksteli, o dūmelis vėl baltas ir gražus, tarsi iš M. K. Čiurlionio paveikslų. Vakarėjantį dangų papuošia ir lazerių šviesos piešiniai. Apima džiaugsmas, tik patys iš savęs pasišaipom: viskas taip puošnu, o mes apsitaisę kaip kokie vestuvių persirengėliai – taupom tautinius drabužėlius koncertams. Aš ant galvos dar susisuku ryškiai mėlyną turbaną – saugausi nuo mašalų. Iš vakaro Eglutė gąsdino: šitų ramybės drumstėjų tiek, kad poros rankų neužteks jiems nubaidyti. O jaunimas šoka plikom kojom, trumpom rankovėm, sukasi, šėlsta, apie jokių mašalus net negalvoja. Vėliau išsiaiškinu, kad viskas čia tik geryn: tai vakar buvo škvalas su ledais, tai vakar patikrino, ar tvirtai didelis savanorių būrys surentė palapines ir paviljonus, ar tvirti stogai ir stogeliai. O jaunoji mašalų karta, iš to išgąsčio, gal dar ramiai džioviną sparnelius pušų viršūnėse?

Grįžtam pagroję ir dar nusprendžiam apdainuoti mūsų Janiną, pasėdėti kartu – juk taip seniai nenaktinėjome. Atsigulu išvargusi, naktį negirdėjau nei perkūnijos, nei stipraus lietaus. O ryte taip gera ir gaivu, taip kiekvienas lapas ir spygliukas džiaugiasi lietaus palaiminimu, kad einame ir kvėpuojame už visus metus – giliai, drąsiai, be kaukių, jausdami visą gyvybę teikiančio gryno oro įkvėpimo laimę. Dzūkijos pušynų oras – Dievo dovana.

Ryte skubam kas kur. „Vyturiai“ jau seniai plunksnas išsikedeno: tai jiems paroda, tai ekskursija, tai parduotuvėn, tai bažnyčion, tai miškan – pakriko kas kur, nes visokių įdomybių gausu, kiekvienam valia rinktis, kas labiau prie širdies. Apsidžiaugiu, nemažai ansamblių radusi Astos Vandytės ir Dianos Tomkuvienės paskaitoje apie dzūkiškus drabužius. Kad ir kiek klausyčiau, kad ir kiek tyrinėčiau nuotraukas, piešinius, vis randu kažką naują, nepastebėtą, gal praklaustyta. Oi, kaip man viso to reikia! Juk privalau gerai išmanyti, kad galėčiau ir kitiems patarti. Ši sritis nuolat tyrinėjama, apmąstoma, o atkuriant drabužius, jų puošybą, konstrukcinius elementus vis kas naujo atrandama. Etnografinės sodybos kluonas pilnas žmonių: ir jauni vyrai įninka klausinėti pranešėjų apie drabužius. O man širdį lyg medum kas patapa – vis daugiau jaunų, šviesių galvų.

Net žemaičiai atvažiavo *pescivalin*. Matau palangiškę Zitą Baniulaitytę, meistrių meistrę, matau ir bičiulę Valdą Juozapavičienę. Kaip gera pasimatyti, apsikabiname – ir širdys džiaugiasi. Vakarop ansamblio moterys kartoja si daineles, bet matau, kad ne mokosi, o tiesiog

dainuoja, iš malonumo. Išeinu su muzikantais pagroti, o pajutę mūsų gardumą, uodai ir mašalai spiečiu vis artyn ir artyn. Dar kažkokie akliai ar žabaliai, kaip sakytų mano mamytė. Lekiam slėptis patalpon.

Būreliais tai išeina, tai grįžta ansamblečiai, nes viskas čia pat, tik truputį paėjėjus į kitą pusę kelio. Jie džiaugiasi tuo, ką matė, ką girdėjo, ir visiems viskas patinka. Dešimtą vakaro – dzūkiškų dainų pasidainavimas. Tik ar bus žiūrovų po tokios karštos dienos? O nurodytą valandą kad pradės žaibuoti, griaudėti, lyti! Ir visi bėgte milžiniškon palapinėn. O, dievuliau, kaip gera, negali būt geriau, nes visi kaip kaimo troboj! Pasidainavimų vakarą pradeda „Ratilio“ ansamblis. Puikiai dainuoja vaikai, kai kurie net meistriškai. Aišku, iš ko pažinsi jaunimą: iš kietų galūnių – *liš* dzūkiškuose žodžiuose *bernelis, doobilėlis*. Šypteliu panosėje: juk ir mano studijų laikais taip buvo. Kol susipažįsti su visomis tarmėmis, kol įsidėmi dažniausias klaidas, tai, žiūrėk, ir mokslai baigti. Girdim, kad „Ratilio“ dainuoja ir „Vilnelės“ repertuaro dainų, suprantam, kad jau esame tam tikra prasme pateikėjai. Mylim mes tuos vaikus, matome juose patys save. Pagaliau mes dainuojam, o jie mums pritaria, kaip ir kiti gausiai susirinkusieji. Ir tas laikas taip greit bėga – rodos, dainuotum ir dainuotum, nes dainuojasi. Ne visada taip būna, kad sunku net sustoti. Mintyse regiu Juozą Averką. Ar tik neapsiverktų iš laimės, kad tiek daug žmonių dainuoja dzūkiškai, o kai kurios dainos – jo paties išmokytos? Ne, jis neverktų, bet pagyros žodžių būtų daug. Įsivaizduoju jį lyginantį, kaip dainuoja dabar ir kaip žmonės dainavo jo vaikystėje, daugiau nei prieš šimtą metų...

Vėl vakaronė, bet šį vakarą grojam ne mes. Raminta, mūsų ansamblyje dainuojanti dvidešimt penkerius metus, nuo pat ansamblio įsikūrimo, susižalojusi koją, vis ramstosi lazduote, bet po kurio laiko atremia lazdą į suolą ir išeina šokti. Ar nereikės ant festivalio emblemos prilipdyti sidabrinio voto su kojos atvaizdu? Aišku, draugės traukia per dantį, bet ji nekreipia dėmesio. Man toks džiaugsmas, kad net žodžių nerandu. Aiškiausias įrodymas, kaip žmogui reikia dainų, šokių, muzikos, renginių, savų žmonių, bendraminčių, jūtimo, kad čia visi tokie patys, to paties trokštantys ir ta pačia kryptimi einantys. Eglutė tyliai priartėja, kiekvieną nuglosto, kiekvienam gerą žodį pasako. Jos kalba labai švelni, širdį glostanti. Man ji primena senąsias mano regėtas dzūkų moteris, kurių kalba būdavo reto švelnumo ir gražumo. Ir net patį Dėdę Juozą! Šita

jauna moteris, mano akimis žiūrint, dar vaikas, turi išminties – ji išmoko ne tik dzūkuoti, bet perėmė ir dzūkų kalbėjimo grožį, sunkiai nusakomą dzūkams būdingą meilių žodžių būtinumą. To nesuvaidinsi, net neišmoksi, jeigu širdimi nepajausi.

Dalis nakties vėl pradainuota. Raminta vis prisimena dainų iš 25-erių Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės folkloro ansamblio „Vilnelė“ metų. Dainų daug šimtų, o ji vis klausia: „Laimut, o kodėl mes šitos nedainuojam? Tokia graži daina.“ Aš raminu, kad dainuosim, juk turim ir vėliau prisijungusių ansamblių, jiems net galva susisuka nuo naujų dainų daugybės. Dar tyliu, niekam nesakau, kad Lietuvos kariuomenė jau nusprendė išsiversti be tautinės kultūros, kad jie jau atsisako mūsų ansamblio. Tegu dainuoja, tegu džiaugiasi, tegu tiki, kad viskas bus gerai. Nors nebus.

Kitą dieną nuo ryto, pasipuošę tautiniais drabužiais, išsiruošiam į Etnografinę sodybą. Matom, kad ten tuščia. Skambina Eglutė: „Kur jūs, Laimute? Tuoj turi būti jūsų paskaita.“ Pasirodo, neteisingai supratau. Paskaita vyks vakarykštėje palapinėje, pagrindinėje *pescivalio* vietoje... Mintyse visų atsiprašau, nes dirba kaip laikrodukai – viskas laiku, tikslu, apgalvota, tyliai, ramiai, be įtampos... Nepavėluoju, pasakojimą apie Juozą Averką pradedu nuo man pačiai keisto įvykio. 2011-aisiais etnomuzikologė Rūta Žarskienė iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto paprašo parašyti apie Juozą Averką, jo įtaką Vilniaus folkloro ansambliams. Sutinku, nors paskui pradedu gailėtis: ar viską prisiminsiu, ar gebėsiu išvardinti besikeitusius ansamblio pavadinimus. Kankinuosi kelias dienas, o vieną rytą, kai prieš eidama į darbą traukiu iš lentynos storą natų sąsiuvinį, šalia nukrinta ir seni darbo tuometiniame Lietuvos liaudies kultūros centre (dabar – Lietuvos nacionalinis kultūros centras) užrašai. Pasilenkiu, pakeliu, o jie atsivertę ties įrašų: „Aš gi namuose čirenu kap žvirblys krūme. Kap kadu nieko, o kap kadu ir atsiranda.“ O šalia surašyti visi folkloro ansambliai, kuriuose jis lankėsi, kurie jo dainų mokėsi, kuriems Dėdės Juozo reikėjo ir kuriems jis padarė įtaką. Apstulbstu, mintyse padėkoju Dėdei Juozui ir dar kartą žvilgteliu į lentyną, ant kurios tas „žvirblys“ tupėjo ir sparneliu man reikiamą žinią stumtelėjo. Prieš pasakojimą pasikviečiu šalia prisėsti Dėdės Juozo sūnų Gintarą. Mes matomės nedažnai, o susitikę negalim atsistebėti, kad jis darosi vis panašesnis į savo nepaprastą tėvą. Žiūriu į jį ir mane apima jausmas, tarsi brolis šalia sėdėtų. Kalbėti sūnaus

akivaizdoje sunkiau, bet greitai pamirštu Gintarą ir klajoju po Dėdės Juozo gyvenimą su juo pačiu. Per akimirką, kol ansamblis dainuoja J. Averkos dainą „Kas po mano sodelį vaikščiojo“, aš prisimenu, kaip jis sakydavo:

Laimute, kap aš dainuoju šitų dainų, tai aš matau advento vakarų, girdzu kap užauna sniegelių puscydamas vėjas, ir ragiu, kap namo sugrįžta išajusios vėlės. Tai ne nūnai šiton dainon vaikščioja gyvi tėvulis ir motulė, tai ne nūnai cykiai pamažu ulioja brolalis ir sasulė, tai ateina vėlės, katras išlaidza Kūcų vakarų. Ir jie cykiai pamažu lanko sodelį, svirnelį, stainelį, daržalį. Jų nematai, tik gali pajaut širdzia.

Ir aš matau išėjusią senąją galingąją Marcinkonių ansamblio kartą: Mariją Gaidienę, Ievutę Puočiauskiene, Mariją Smelevičienę, Elžbietą Tamulevičienę, Oną Liulienę, Joaną Serenčikienę ir daug kitų. Visi jie darė mums įtaką, daugybę kartų važiavo koncertuoti į Vilnių, kvietėsi mus pas save. Folkloro ansambliai numynė takelius, vaikščiodami po Marcinkonis, suvalgė kalnus griekinių *babkų*, išgėrė bidonus spanguolių kisieliaus, išragavo nesuskaičiuojamą šeiminkinių keptų bandelių su grybais kiekį. Ir vis prašė dainų. Visi rašėsi, mokėsi, išnešiojo po visą Lietuvą, o dabar net ir po užsienį. Ir kaip tą jų įtaką pamatuosi? Aš pasakojau, kokią kainą teko sumokėti Juozui Averkai, kad Marcinkonių kraštas vėl būtų sugrąžintas Lietuvos valstybei, kad išlaikytų kultūrą, kalbą, dainas, papročius, dzūkiško būdo ypatumus, dėl kurių mes čia ir susirinkom. Gal per drąsiai, bet pasakau ir tai, kad turime prašyti jo užtarimo, jo pagalbos, nes yra kankintas ne mažiau už tikėjimo kankinius, nes net baisiausiai kankinamas, būdamas ant gyvybės ir mirties ribos, jis dar atkakliau siekė išlikti ir grįžęs dirbti tautos žadinimo darbą. Taip gimė daugelis jo idėjų, vėliau dariusių įtaką ir folkloro judėjimui. Šiais laikais žmonės užsiima joga, daro visokius eksperimentus su savimi, kad galėtų „išeiti iš kūno“. Juozas Averka tarsi išeidavo iš savo kūno, kai jį pradėdavo kankinti, kartais jau po pirmo ar antro smūgio, – tiesiog nustodavo jį jautęs ir pajusdavo, kad vaikšto po Marcinkonių šilalį, pasilipa ant kalnelio, užtraukia „Tu skregždela mėlynoji, tu aukštai lakioji“... Tada galėdavo jį talžyti, kiek panorėję...² Visko, ką norisi apie Juozą Averką pasakyti, niekaip negali sudėti į va-

2 1940 metų birželio mėnesį J. Averka buvo areštuotas, išvežtas į Minską, vėliau – į Maskvą, o iš ten – į lagerį Pečioroje. Į Lietuvą grįžo tik po 18 metų.

landos susitikimą. Suku suku ratais, bet sustoju laiku. Pasižiūriu į šviesius priešais susėdusių veidus ir galvoju, kad jie turėjo mane suprasti, juk mes bendraminčiai.

Aš kiekvieną kartą galiu pasakoti apie J. Averką ne tik kaip apie žmogų, vykdžiusį Lietuvos kariuomenės jam patikėtas užduotis, bet ir kaip apie galingą, tautos kultūrą ginantį karį. Per mažai apie jį kalbame, per retai prisimename, todėl esu nepaprastai dėkinga Eglei Kašėtienei, kad vėl jį mums sugrąžino. Vis nauji žmonės man skambina ir klausinėja, kur galima būtų rasti knygą „Mūsų Dėdė Juozas“. Aš jau seniai jų nebeturiu, išdalinau, išdovanojau. Kaip ir Vilniaus etninės kultūros centras, kuris šią knygą išleido. Yra kalbų, kad reiktų ją perleisti, kad apie savo gyvenimą ir patirtį jis kalbėtų vis naujoms kartoms. Nuo manęs tai nebepriklauso, bet norėčiau, kad jokių kankinimų nepalaužtas Juozo Averkos žodis vis grįžtų, kad neprarastume budrumo, kad mūsų neištiktų prūsų ar jotvingių likimas. Ir kad Lietuvos kariuomenė neužmirštų tautinės kultūros svarbos kario ugdymui.

Paskui visi nuskubame į fotografo Vytauto Daraškevičiaus parodą, kurioje – apie 40 Juozo Averkos portretų ir jo gyvenimo momentų. Vėdu ilgą visų festivalio dalyvių koncertą – beveik visi, išskyrus vieną kitą, dainuoja Dėdės Juozo dainas. Na, o kas dainavo ne jo, tai anokia čia nuodėmė, jis vis tiek beveik visas dzūkiskas dainas mokėjo. Klausausi ir svarstau, kiek artimas dabartinis dainavimas Dėdės Juozo dainavimo stiliui, prisimenu jo pastabas, patarimus. Yra tikrai labai gerų dainininkų, perėmusių jo dainavimo būdą. Mane ypač džiugina jaunimas. Žinoma, esama ir tokios „savilaisvės“, kuri jam būtų nepatikus, bet visos pastangos būtų įvertintos. J. Averka buvo reiklus, to reiklumo nereiktų atsisakyti ir mums. Folklorui turėtų galioti panašios taisyklės, kaip ir senamiesčio architektūrai: ištyrinėk ir išmanyk, stenkis išlaikyti viską, kas sena ir vertinga, ir neprikurk, ko nebūta, tarkim, neįstatyk plastikinių langų... Gaila, kad mes tokių taisyklių neturim. Na, turėjom, bet praradom... O gal dar nevėlu prie to grįžti? Dabar tiek daug itin muzikalaus jaunimo, specialistų taip pat gausu. Nors, kai visuomenė reikalauja piguvos, dažnas keturpėsčias lekia kiekvieną užgaidą tenkinti... Žiūrovams koncertas tiko ir patiko. Buvo dzūkų, dėkujančių su ašaromis akyse. Jas regėjau ir dzūko, muzikologo bei folkloristo, profesoriaus Rimanto Sliužinsko, šiuo metu gyvenančio Ukrainoje, akyse.

Pescivalin buvo prigaminta ir visokių džiaugsmų, pavyzdžiui, juodų marškinėlių su

visokiais gražiais dzūkiskais užrašais, net Dėdės Juozo portretu. O jau ženkliukai! Aš išsirinkau šmaikščiausią – su užrašu „Šikavonės tau“. Norėjau padovanoti darbe savo viršininkui, bet jis aukštaitis, nesupras, kad užrašas reiškia laimės linkėjimą! Tai pasinešiojau piniginei ir nusprendžiau, kad pasiliksiu dvi šikavonės linkėjimo porcijas pačiai sau. Gali prireikti. Šitie maži, bet smagūs *pescivalio* pokštai visiems patiko. Nieko nereikalingo, nieko per daug, nieko apsunkinančio, netinkamo, erzinančio – visur jautėme saiką ir įdėtą darbą. Prieinu prie Eglutės: „Kaip tu, vaikeli?“, o ji sako, kad jau nelabai kojas jaučia. Jos Rokas visada šalia. Jis toks panašus į savo tėvą, kurio šviesiaplaukė galva dar atpažįstama senųjų folkloro renginių nuotraukose. Šalia ir didelis draugų bei talkininkų būrys, bet toks visa ko apgalvojimas iš daugybės galvų neateina, reikia minties iš centro, o tas centras – trapi juodakasė Eglutė. Man gražiausia, kad viskas sustyguojama tyliai, ramiai, meiliai. Kas ten širdyj, ar tikrai įtikai – nesimato, bet atrodo, kad joje nėra netikrumo ar apgaulės. Ko tik mes tuose festivaliuose per daugelį metų nematėme! O šis, naujasis – visais požiūriais vykęs festivalis, su milžinišku pasirinkimu *kožnam pabažnam*. Man didžiulė laimė, kad be jokio alkoholio, be girtų veidų. Einu pavakare, o kad kukuoja gegutė, o garsiai, o ilgai! Ar pasiutai, dzūkų paukštela? Gi tau laikas po Joninių apsiraminčias. Paskui juokiuosi, pasirodo, kad tai filme „Sengirė“ ji taip įsismagino! O gal Marius Karlonas paskaitą „Dzūkijos krašto paukštukai“ taip pradėjo?.. O jau žiūrovų! Iš veidų, kuriuos matau, suprantu, kad jiems rūpi gamtosauga, Dzūkijos ir visos Lietuvos ateitis. O tai tikrų tikriausia kultūros dalis. Ir kur, jei ne Dzūkijoje, kur visi dėl medžio gyvena, veiksmingiausia apie mišką, paukštus, žemės gyvybę kalbėti?

Vakare vėl pasidainavimai. Šį kartą – jau kiti ansambliai. Tikriausiai turiu džiaugtis, kad folkloro ansamblis „Labingis“ padainavo daug mano išmokytų Marcinkonių ir Juozo Averkos dainų. Ar ne svarbiausia tas dainas platinti? Vėl jaučiu „Vilnelės“ įtaką, ir man atrodo, kad Dėdė Juozas būtų patenkintas, gal ir pagirtų, kad aš jo ir jo gimtojo kaimo labui kai ką padariau. Ne veltui jis mane mokė. Paskui vėl grojam. Mano „turbanas“ ant galvos jau kitoks, bet jis man labai reikalingas. Jaučiu, kad skylių nugaroje daugėja, bet groju šokį po šokio. Jaunimo daug, visi šoka. Aikštelė nušviesta žalia spalva. Žiūriu į juos ir prisimenu savo jaunystę, šokius, pavyzdžiui, ekspedicijoje Pašvitinyje. Pradėjom šokti pusė šešių pavakare, baigėm – pusė šešių ryte. Gal mes net stipresni

Gretos Onos Tvarkūnaitės nuotrauka.

Vidmanto Balkūno nuotraukos.

buvom už šitos kartos jaunimą? Jie anksčiau miegot nueina. Stebiuosi mūsų smuikininku Vytuku. Pirmą vakarą grojo ir su džukų muzikantų muzikantu Pranu Ulbinu. Toks įspūdis, kad kasdien kartu būtų groję. Dabar sėda šalia „ratilioko“ Viliaus Marmos. Anas – bandonija, o Vytukas laksto per tonacijas. Kitas „Vilnelės“ muzikantas šiandien liūdnesnis, tada dar nežinojau, kad ir po dviejų savaitių dar nebus pasveikęs...

Parsirandam miegoti vėlai. Aš nejučiu metų, viduje jaučiuosi ta pati padauža studentė, bet slapčia pasižiūriu į save tarsi iš šalies – įdomi man ta moterytė, šokdinanti jaunimėlį naktimis. Ar čia save subart, ar pagirti? Gal pagirsiu. Prieš guldamas dar pasižiūriu į rytdienos programą. Koks festivalis, kaip visko norisi! Ar pajėgsiu visur pabūti, ar nepraleisiu, kas įdomiausia? Aišku, ankstyvas ekskursijas atmetu, nors ir labai gaila. Bet aš pelėda. Jei taip vakare, tada visur būčiau, bet ryte – na ne, palieku vyturiams.

Ryte žiūriu į savo žmones ir džiaugiuosi, ypač vyriausiais. Duok, dieve, ir man tokios stiprybės! Visi patenkinti, ramūs, o jau vaišių prisivežę! Vieni kitus vaišina. Tiesa, turim ansamblyje vieną marcinkoniškę – Jūratę vakar atnešę neįtikėtina skanių pyragų ir didžiulį baltą sūrį. Jai ne kariuomenėje dirbti, o restoraną reikėtų atidaryti. Visi patenkinti, prisiragavę, prisivaikščioję, prisižiūrėję, prisiklausę, o jau dainuoja!.. Reikėjo to karantino, kad žmonės į viską pažiūrėtų kitaip.

Man jau graudu, kad viskas greit baigsis. Klausausi džukų poetų, kažkur mintyse nukeliauju su Juozo Žitkausko varle Anelkute. Širdis apsąla nuo kalbos grožio. Kokia kitokia, puošni ta tarmiška poezija. Stebuklai glūdi mūsų tarmėse. Gaila, kad tos varlės Anelkutės padzūkavimai greit baigiasi, bet nusiperku dvi Juozo knygas, ir gyvens dabar Kapčiamiesčio varlukė vienoje iš Vilniaus Senamiesčio gatvių. Su didžiausiu malonumu klausausi Roko Kašėtos koncerto. Girdžiu jį tik ketvirtą kartą, bet man patinka viskas, atradau kitokią muziką, kitokius kito laiko gilius džukiškus pamąstymus ir tas pačias amžinas būsenas, tik išreikštas nauja forma. Mane įtraukė festivalio įvairovė, visko neišvardinsiu, bet jis puikus, intelektualus, išvengęs neskoningų, prastos kokybės dalykų.

Nemažai laiko prasėdėjau prie Juozui Averkai koplytstulpį kuriančio dailininko Algimanto Sakalausko. Susikaupęs, į kalbas nelabai leidžiasi. Ant jo išdrožto kryžiaus briaunų kiekvienas panorėjęs galėjo palikti savo sumanytą ženklą. Skulptorius atidžiai seka kiekvieno sumanymą,

moko, kaip išskaptuoti piešinėlio kontūrus. Ir aš norėčiau palikti savo ženkliuką, bet negi pastumsi vaiką, kuris prieš tave laukia? Eglutė paskutinioji iškala savo ženklą. Jos smulkioms rankoms gana gerai sekasi. Stebiu ir stebiuosi. Pagaliau vyrai ima, neša, kelia ant mašinos priekabos ir veža į kapines prie bažnyčios. Ten stovi senas svirnas, po kuriuo Juozas Averka, slapčia perėjęs pasienį, slėpdavo iš Merkinės atneštas knygas, žurnalus, laikraščius. Juos perduodavo Draugija užsienio lietuviams remti ir kitos Kaune buvusios aktyvios organizacijos, rėmusios Lenkijos okupuotą džukų kraštą.

Paskutinė festivalio valandėlė jau vakarop. Susirenkam prie Marcinkonių kapinyno svirno. Kunigas laimina naują koplytstulpį, mes visi jį apdainuojam. Einame prie Juozo Averkos kapo kartu su sūnum Gintaru: „Stebuklas, tėtis visada norėjo, kad jo knygnešystė būtų prisiminta.“ Abu pasidžiaugiam, kad viskas į gera, kad jaunimas surado Juozą Averką, net dvi naktis ėjo į naktinius žygius jo pramintais knygnešystės keliais. Tai gal bent dalis jų nenusisuks nuo tautos kultūros, eis Juozo Averkos – kario, gynusio tautos išlikimą, keliu.

Rašiau tik nuo savęs ir Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės ansamblio „Vilnelė“, bet jau mačiau daugybę ir kitų dalyvių padėkų. Tai kas man dar lieka? Ogi palinkėsiu didelės šikavonės tau, Eglute, ir tavo Rokui, kartu ir visam tavo didžiam būriui, mieliems marcinkoniškiams, visiems festivalio dalyviams. Laikykimės tvirtai įsikibę savos žemės, savų dainų, protėvių patirties ir vienas kito, ir būkime atsparūs viskam, ko mums nereikia.

ABOUT THE FESTIVAL ČIULBA ULBA IN MARCINKONYS

Laima PURLIENĖ

On 24-27 June, the Dzūkai Culture Festival „Čiulba ulba“ took place in the southern Lithuanian ethnographic village of Marcinkonys and was dedicated to commemorating the 110th anniversary of the birth of Juozas Averka (1911-1998) as a fosterer of Lithuanian culture, folklorist, and singer. It also celebrated the summer solstice festival, held concerts of traditional music and post-folklore, traditional dances were danced, connoisseurs of various fields – ethnologists, naturalists, environmentalists, experts in traditional costumes, architecture, etc., read lectures, presentations and workshops of traditional crafts, study trips, discussions, and creative readings were organised. The festival was organised by a representative of the younger generation – folklorist Eglė Kašėtienė, while Laima Purlienė, who has prepared a book on J. Averka, shares her impressions as a representative of the older generation.

LIETUVOS
NACIONALINIS
KULTŪROS
CENTRAS
PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Būdas. 2021 Nr. 4 (199)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Tapatybė be įvaizdžio. Pokalbis su kultūros istorike,
menotyrininke Margarita MATULYTE | 1

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Žmogaus sutvėrimas | 12

Baltai

Simkalos skydas. Pokalbis su Žiemų prado „Simkalos“
asociacijos vadovu Andriumi BITAIČIU | 25

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Lina LEPARSKIENĖ, Arturas VALIAUGA.
„Kopiame į aukštą kalną, į Marijos pilį“
Krekenavos Žolinės atlidai | 37

Skaitymai

Eglė BEINORIENĖ. Elenytė ir jos upės:
psichoanalitinis žvilgsnis į pasaką | 45

Pažintys

Arklys duonpelnys. Pokalbis su Arklio muziejaus
šeimininkais Mindaugu KARČEMARSKU
ir Egidijumi MUSTEIKIU | 61

Atmintis

Apolonija ZIMKUVIENĖ.
Iš Arklio muziejaus istorijos. 2 d. | 71

Knygos

Marijus ŠIDLAUSKAS. Ne tik publicistikos istorijai | 79

Festivaliai

Laima PURLIENĖ. Apie pėsčyvalį
„Čiulba ulba“ Marcinkonysna | 85

Viršelyje: Miciūnų apylinkės (Gervėčių kraštas). 2021 m.
Arūno Baltėno nuotrauka.

Patikslinimas: 3-ajame žurnalo numeryje, Jolantos Zabulytės straipsnyje
„Kalvio portretas tradicinėje kultūroje“ minimo kalvio Aleksandro Šidlausko
gimimo vieta yra Aukštuolių k. (Raseinių r.). Dėkojame jo sūnui žurnalistui,
kraštotyrininkui ir bendravardžiui Aleksandrui Šidlauskui už pastabumą!

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2021

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2021 08 16

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 700 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalasbudas.lt>

Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Rionovė g. 25C, Vilnius 03153